

“Kıyamet gününde Allah Teâlâ şöyle buyurur: ‘Ey insanlar! Ben sizin için bir nesep tayin etmişim, ancak siz kendiniz için başka bir nesep tayin ettiniz. Yanımda en şerefli, en müttakiniz olsun istedim; siz ise ‘falan oğlu filan, falancadan daha değerlidir’ dediniz. Bugün tayin etmiş olduğum nesebi yücelttim, sizin kendinize uygun gördüğünüz nesebi ise alçalttım. Dikkat edin! Benim gerçek dostları, müttakilerdir.’”¹

SEÇKİN BİR SOY İDDİASININ KUR’AN AÇISINDAN DEĞERİ (Hz. İbrahim Örneği)

Fethi Ahmet POLAT

Yrd. Doç. Dr., S. Ü. İlahiyat Fakültesi
Tefsir Öğretim Üyesi

Giriş

Yeryüzünde yaşamış ya da yaşamakta olan hiçbir din, mezhep, felsefe ya da ideoloji yoktur ki, insanın başlangıcı, sonu ve bu ikisi arasındaki seyr-i seferi hakkında öneriler ve iddialar getirmiş olmasın. Bu önerilerden birçoğu, kurtarıcı olmak bir yana, insanoğlunun felâket üstüne felâket yaşamasına sebep olmuş, geçen asırda iki büyük dünya savaşı, bu yanlış görüşlerin, din anlayışlarının ve ideolojilerin insanlığa hediyesi olmuştur. Kur’an’ın inen ilk ayetlerinde varlık hakkında insanlığa bilgi verilir ve İslâm bu açıdan kendi doğrusunu ortaya koyar. Buna göre varlığın orijini, “*Yaratan Rabbinin adıyla oku!*” ayetinde net bir şekilde ilk yaratılışa nispet edilir. Surenin ilerleyen bölümlerinde “*Şüphesiz dönüş Rabbedir*” buyrulmak suretiyle aslında kâinatın nereye doğru gitmekte olduğu da netleştirilir. Nihayet “*İnsanı bir alaktan yarattı*” denilmek suretiyle mebd’ ve mead arasındaki yolculuğun, illiyet prensibine uygun bir kanunlar silsilesi doğrultusunda gerçekleşeceğine işaret edilir.² Uhdesine hilâfet vazifesini almış bulunan insanoğluna yakışan, bu dünyada geldiği yere uygun bir yaşantıya sahip olması ve bunun neticesinde gideceği yerde izzet-i ikbal içerisinde karşılaşmasıdır. Beşeriyet tarihinde dinin tebliğcisi olan her peygamber de aslında bu hakikati anlatmak için gönderilmiştir. Çoğu peygamber, farklı tarih, toplum, muhatap kitlesi ve mücadele tarzı ile bilinir. Örneğin peygamberler silsilesi içerisinde bazıları müstakil bir şeriatla insanlara hitapta bulunmuşken, bazıları da kendinden önceki peygamberlerin şeriatıyla amel ederek dini tebliğ etmişlerdir. Âdem ve Nuh gibi insanlığın ataları sayılan peygamberlerin yanı sıra, İbrahim gibi hem bir soy sahibi, hem de inanç müşterekinin temeli olan bir peygambere de bu silsilede şahit olunur.

¹ Ebu’l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî (H. 360), *el-Mu’cemü’l-Evsat* (nşr. Tânk b. Avadullah b. Muhammed, Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî), I-X, Dâru’l-Harameyn, Kahire, H. 1415, IV/388; *el-Mu’cemü’s-Sağır* (Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâc Emîrî), I-II, el-Mektebül-İslâmî - Beyrut, Dâru Ammâr – Ammân, 1985, I/383; Ebû Abdillâh el-Hâkim en-Nîsâbü’rî (H. 405), *el-Müstedrek ale’s-Sahîhain* (nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ), Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, I-IV, Beyrut, 1990, II/503.

² Abdülmeccid en-Neccâr, *Hilâfetü’l-İnsan beyne’l-Vahyi ve’l-Akl*, Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, Beyrut, 1987, s. 24.

İnsanoğlunun soy tutkusuna dair ilk tezahürler, aslında insanlığın tarih sahnesine çıkışı kadar eskidir. Ebeveynimiz Âdem ve Havva, ebedîlik tutkularına yenik düştüklerinde cennetten kovulmuşlardı. O günden bu yana insanoğlu, ebedîlik arzusundan vazgeçmiş değildir. Bu arzu kimi zaman ölüme çare bulma şeklindeki beyhude heveslerle kendini gösterirken, bazen dinin de hoş gördüğü bir tarzda; evlâd ü iyâl sahibi olmak, ya da baki kalan bu kubbede ardından hoş bir sedâ bırakacak eserlere, hayr ü hasenata imza atmak şeklinde tezahür eder. Kimileri yaşarken ölür, kimileriye öldüklerinde bile diridir. Ölmüş bir diri olmayı hiç kimse arzu etmezken, yaşayan bir ölü olmak herkesin temennisidir. İşte bu açıdan insanoğluna verilen en yüce duygulardan biri, ardından kendi soyunu, kendi adını yaşatacak bir zürriyete sahip olmaktır. Bu, az önce ifade ettiğimiz gibi, ya biyolojik, ya da sosyolojik anlamda bir ölümsüzlük demektir.

İşte bu makale, seçkin bir soy iddiasının Kur'an ayetleri doğrultusunda kriticliğini yapmak, seçkinliğin dayandığını temelleri ortaya koymak ve böyle bir tutkunun hangi noktaya kadar müsamaha ile karşılanabileceğini sorgulamak amacıyla. Çalışmanın ana ilgi noktası Hz. İbrahim'dir; çünkü Hz. İbrahim, inanç noktasında semavi dinlerin müşterek zemini olarak kabul gören bir peygamber olduğu gibi, seçkin soy iddialarında da öne çıkan bir isimdir. Dolayısıyla İbrahim peygamber ekseninde yapılacak bir araştırma, diğer peygamberlere detaylı olarak değinmeden de maksadına ulaşabilir.

I. Hz. İbrahim'in isimleri ve üstün ahlâk

Birçok peygamberin İbrahim'in soyundan gelmesi,³ üç ilâhî dinin şu veya bu şekilde Hz. İbrahim'e atıfta bulunması; Yahudilerin soylarını ona dayandırması (ismi yaklaşık olarak Tevrat'ta 162, Zebur'da 4 defa geçer) ve aynı zamanda Tevrat dışındaki dinî literatürde⁴ ve şifahî gelenekte de saygıyla adından sıkça bahsedilmesi,⁵ İncil'de İsa'nın soy kütüğünde [anne tarafı] onun adının geçmesi⁶ (en çok yer aldığı Luka İncilinde 10 küsur, İncil'in kalan ana metin dışındaki kısımlarında 40 küsur yerde geçer ve Kutsal Kitap fihristlerinde bu sayı takriben 315'i bulur)⁷ ve Kur'an-ı Kerim'de 25 yerde kıssa olarak, 69 ayette de ismen bahsedilmesi; 200 kadar yerde ilgili ayetlerin bulunması, bu dinlerin Hz. İbrahim'e verdiği önemi ortaya koymaktadır.⁸ İbrahim'in mirasına sahip çıkan birçok ekol ya da

³ Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesir (H.774), *Kasasu'l-Enbiyâ* (nşr. Es-Seyyid el-Cemîlî), Dâru'l-Cil, Beyrut, s. 170.

⁴ Ömer Faruk Harman, "İbrahim", *DİA*, XXI/268.

⁵ John Van Seters, "Abraham", *The Encyclopedia of Religion* (Editör: Mircae Eliade), I-XVI, Macmillan Publishing Company, Londra, 1983-1986, I/13.

⁶ Kur'an'da İsa'nın, İbrahim soyundan sayılması (el-En'âm 6/85), Beydâvî'ye göre kadının da seçerede bir değer sahibi olduğunu gösterir. [Kim bilir, belki de bu, babasız bir yolla dünyaya gelmesinden kaynaklanan bir zorunluluktur?] bk. el-Kâdî Nâsiruddîn Ebî Saîd Abdillâh b. Ömer Muhammed eş-Şîrâzî el-Beydâvî (H. 791), *Tefsîru'l-Beydâvî el-Müsemmâ Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, I-II, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, I/309.

⁷ James Strong, *The New Strong's Exhaustive Concordance of the Bible*, Thomas Nelson Publishers, Nashville-Atlanta-London-Vancouver, 1990, s. 8-9.

⁸ Şaban Kuzgun, *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Hanîflik*, Se-Da Yayınları, Ankara, 1985, s. 2.

grup olmuştur. Hatta Hindistan kökenli Berâhime içerisinde bir grubun, sadece Âdem ve İbrahim'i peygamber olarak kabul etmesine de şahit olmaktadır.⁹ Arapların atası olması hasebiyle Mekke müşrikler de İbrahim'e sahip çıkmıştır. Ancak Kur'an kesin bir dille onun Yahudi, Hıristiyan ya da müşrik olmayıp Müslüman olduğunu açık bir dille ifade eder.¹⁰ Ayet ona en yakın olanların, onunla gönül bağına sahip müminler olduğunu beyan eder.¹¹

⁹ Bâkîllânî bu grubun diğer peygamberleri kabul etmemelerini bir çelişki olarak niteler. bk. Muhammed b. Tayyib Ebû Bekr el-Bâkîllânî (H. 403), *et-Temhîd fî'r-Redd ale'l-Mülhîde ve'l-Muattıla ve'r-Râfıza ve'l-Havâric ve'l-Mu'tezile* (nşr. Muhammed Abdülhâdî Ebû Rîde-Mahmûd Muhammed el-Hudayrî), Dâru'l-Fikrî'l-Arabî, Kâhire, 1947, s. 114-115.

¹⁰ el-Bakara 2/135; Âl-i İmrân 3/67, 95; el-En'âm 6/161; en-Nahl 16/123.

¹¹ Âl-i İmrân 3/68. (Hz. İbrahim'in Türkçe yazılmış matbu eserlerde lâıyk olduğu ilgiyi görememesi talihsizlik olsa gerektir. Aşağıda isim ve künyelerini yazdığımız eserler, daha ziyade akademik kriterler dışında, roman, deneme vb. edebî tarzda kaleme alınmış Türkçe eserlerdir. Ahmet Cemil Akıncı, *Hallî'l-Rahman Hz. İbrahim*; Mahmud Hakkı, *Hz. İbrahim*; Ramazanoğlu Mahmud Sami, *Hz. İbrahim Aleyhisselâm*; Rıza Nergiz, *Hz. İbrahim ve Nemrud*; Necmeddin Şahinler, *Tek Başına Bir Ümmet*; Şaban Piriş, *Hz. İbrahim*; Ahmed Halîl Cuma, *Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim Aleyhisselâm* (tr. Abdullah Feyzi Kocaer); Ömer Ahmed Ömer, *Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim* (tr. Abdullah Feyzi Kocaer); Ahmet Baydar, *İbrahimi Okuyuş*; Muazzez İlmiye Çığ, *İbrahim Peygamber*. Akademik anlamda, tespit edebildiğimiz kadanyla birkaç çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar Dinler Tarihi, Kelam ve Tefsir Ana Bilim dallarında yapılmıştır. Tefsir Ana Bilim Dalı bünyesinde yapılan çalışmalardan ilki, M. Salih Öğün'ün, Orhan Karmış danışmanlığında, Selçuk Ü. Sosyal Bil. Enstitüsünde, *Kur'an'da Hz. Nuh ve Hz. İbrahim Kıssaları* adında hazırlanan Yüksek Lisans tezidir. İkincisi ise aynı Enstitüye bağlı olarak Abdülbaki Turan danışmanlığında Ahmet İyibildiren tarafından hazırlanan *Kur'an'da Hz. İbrahim (a.s.)* adındaki Doktora tezidir. 2000 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, İdris Şengül danışmanlığında M. Fatih Solak'ın hazırladığı *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim* adlı Yüksek Lisans tezi, konuyla ilgili derli toplu bir çalışmadır. Yine Muhsin Demirci danışmanlığında, Mehmet Mübarek Çelik tarafından 1999 yılında M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlanan *Hz. İbrahim'in Tevhid Mücadelesindeki Yeri* başlıklı Yüksek Lisans tezi, genel hatlarıyla konuyu irdelemektedir. Gerek bu sahada yapılan ilk çalışma olması, gerekse mukayeseli bir çalışma olması açısından, Şaban Kuzgun tarafından Dinler Tarihi'nde Doktora çalışması olarak yapılan ve matbu olan *İslam Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik* adındaki teze de temas etmek gerekir. Ancak bu çalışmaların, mevcut boşluğu doldurmada yeterli olduğu kanaatinde değiliz. Tespit ettiğimiz kadanyla bu çalışmalar konuyu, daha ziyade peygamberler tarihi formatında işlenmiş, *Kitab-ı Mukaddes'ten yeteri kadar istifade edilmemiştir*. Hatta bu kitaplardan istifade eden kimi araştırmacıların, -Doğu ya da Batıda- yanlışlarına dair müstakil bir eser de mevcuttur. bk. Cemal Abdülhadi Muhammed Mesud – Vefa Muhammed Rifat Cumua, *Zürriyyetü İbrahim Aleyhisselâm ve'l-Mescidü'l-Aksâ*, el-Vefâ li't-Tibâa ve'n-Neşr, Mansura, 1992. İdris Şengül danışmanlığında yapılan çalışmada bu açık önemli derecede kapatılmış olsa da, özellikle semavî dinlerin yazılı ve sözlü geleneğini de dikkat alan, doktora düzeyinde bir çalışmanın yapılmasının uygun olacağını düşünmekteyiz. Hişâm Fehmî el-Ârif'in, *Sıratü İbrahimü'l-Halîl Aleyhisselâm ve's-Selâm fî'l-Kur'ânî'l-Mecîd ve'l-Ehâdîsî's-Sahîha* adındaki çalışması, klâsik bir kıssa çalışmasıdır. Ancak Tihâmî Abdülî tarafından hazırlanan, *en-Nebiyyü İbrahim fî's-Sekâfeti'l-Arabiyeti'l-İslâmiyye* adlı eser (Şam, 2001), etnografik, antropolojik unsurları öne çıkartan oldukça değerli bir çalışma olup, Türkçe'ye kazandırılmasının çok isabetli olacağını ifade etmeliyiz. Abdülhamîd Cûde es-Sahhar'ın, *İbrahim Ebu'l-Enbiyâ* adlı çalışması ile Abdullah b. Ali Muhammed Ebû Seyf'in master tezi olan *el-Halîl Aleyhisselâm fî'l-Kitabi ve's-Sünne* ve İshâk Muhammed Hamdân tarafından 1992 yılında Ürdün Üniversitesi'nde hazırlanan *Kıssatü İbrahim fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm* adlı tezleri ise taradığımız kütüphane kataloglarında bulunamamıştır. Batı kaynaklı bazı çalışmalar da vardır. İlk çalışmalardan biri, Viyana Üniversitesinde Chajan Polturak tarafından 1928 yılında yapılan *Abraham, Isak und Ismael im Koran und Agadah* adlı doktora tezidir. D. M. Gordis, G. B. Grose ve Muzammil Siddiqi tarafından yazılan, *Notre Dame, Abraham Connection: a Jew, Christian, and Muslim in Dialogue* (Ed. B.J. Hubbard), Y. Moubarac tarafından kaleme alınan *Abraham Dans Le Coran* ve K. J. Kuschel'in çalışması, *Abraham: a Symbol of Hope for Jews, Christians and Muslims* adlı müstakil ça-

İbrahim peygamber Kur'an ayetlerinde gerçekten son derece üstün vasıflarla anlatılır. Makalenin hacmi gereği ve bir de ana konumuz bu olmadığından, ayetlerin meallerine uzunca yer vermek istemiyoruz. Ancak okuyucuya bir fikir vermesi ve konuya ışık tutması açısından söylemek gerekirse, onda bulunan üstün vasıflar (Kur'an'ın tilâvet sırasına göre) özetle şöyledir: Soyuna düşkün, ancak ümmete (insanlığa da) düşkün, ağzı dualı, ibadethanelerin sayısını çoğaltan, seçkin insan, rasyonel düşünebilen, barışsever, yardımsever, medenî cesareti yerinde, aynı zamanda ilm-i siyasetten haberdar, ufku geniş, irşat edici vasfı önde, irşat ederken insanların algı seviyelerini dikkate alarak konuşan, Allah'ın dostu, son derece merhametli ve hatta bu merhameti bazen duygusallık boyutuna da ulaşan, ailesine çok düşkün ama din söz konusu olduğunda son derece kararlı, misafirperver, içli ve yüreği yanık, kendisini tamamıyla Allah'a vermiş, bir ümmete bedel olan ve vazifelerini bihakkin yerine getiren adam, özü sözü bir, Allah tarafından verilen bir rüşdün, güçlü, kuvvetli bir bakışın sahibi, iman dolu bir genç, mütevekkil, tebliğden yılmayan, kalb-i selîm sahibi, birleştirici, bütünleştirici, vefakâr ve Kur'an'da Hz. Peygamber'den sonra üsve-i hasene olma şerefine ermiş tek peygamberdir.¹² Tevrat'ta anlatıldığına göre daha önce onun adı Yüce Baba anlamına gelen Abram idi. Rabbi kendisine bir çocuk müjdesi verip de soyunu çoğaltacağını bildirince, bu sefer adını değiştirmiş ve "Cumhurun Babası" anlamında ona İbrahim (eb; baba, rahim; cumhur) demiştir.¹³ Kanaatimizce ona en güzel ismi veren, edebiyatçı Abbâs Mahmûd el-Akkâd'dır. Ona göre İbrahim

→

İşmalanya M. Borrmans'ın, "Abraham in the Qur'an", *Encounter*, Roma, 1995, s. 19-24 ve F. M. Mbon'un, "Abraham in the Qur'an Encyclopaedic Survey of Islamic Culture", (*Studies in Quran* (Ed. Mohamed Taher), Anmol Publications, Delhi, 1997), c. II, s. 128-147 başlıklı makalelerinden başkası, tarafımızdan görülememiştir. Ancak şunu belirtmeliyiz ki, bahsedilen kaynakların birçoğu, tanıtıcı bilgilerden anlaşıldığı kadıyla, bir dinler tarihi ya da kasasul-enbiya formatında olduğundan, bizim çalışma konumuzla doğrudan ilgili değildir. Makalemizi önceki çalışmalardan ayıran yön, İbrahim peygamberin hayat hikâyesini anlatmak değildir. Kur'an'ı merkeze alarak, Hz. İbrahim'i öne çıkaran bir üstün soy iddiasının meşruiyetini tartışmaktır. Takdir edilmelidir ki, bir Dinler Tarihi araştırması açısından bakıldığında, ne ulaşabildiğimiz, ne de mevcudiyetinden haberdar olmakla beraber ulaşımadığımız kaynakların yeterli olduğu düşünülebilir. Nitekim Dinler Tarihi ansiklopedisine İbrahim maddesini yazan Seters de, İbrahim hakkında bunun neredeyse imkânsız olduğunu belirtmektedir. bk. Seters, "Abraham", I/17. Türkiye'de son yıllarda Hz. İbrahim bir diyalog konusu olarak ele alınmıştır. Bu açıdan Hz. İbrahim ilki, 13-16 Nisan 2000'de Urfa'da (I. Harran Buluşması); ikincisi 13-14 Mayıs 2004'te Mardin'de (II. Harran Buluşması) ve sonuncusu 15-16 Mayıs 2004'te (Ortak Atamiz Hz. İbrahim'in Aydınlığında Dinler ve Barış) İstanbul'da yapılan toplantılarda ele alınmıştır.)

¹² Ayetler ayrı ayrı değil topluca verilmiştir. Benzer anlama sahip ayetler ayrı gruplar halinde tasnif edilmiştir. bk. el-Bakara 2/126; el-Bakara 2/127 - el-Ankebût 29/31-32; Meryem 19/58; el-Bakara 2/258, 260 - en-Nisâ 4/125 - et-Tevbe 9/114 - el-Ankebût 29/27; Hûd 11/76; Hûd 11/69 - el-Mümtahine 60/4; Hud 11/74-75 - en-Nahl 16/120 - Meryem 19/41 - el-Enbiyâ 21/51 - ez-Zâriyât 51/24-25; el-Enbiyâ 21/60, 69 - Sâd 38/45; Hac 22/78; el-Ankebût 29/16 - es-Sâffât 37/84, 102 - eş-Şûrâ 42/13 - en-Necm 53/37 - el-Mümtahine 60/4, 6.

¹³ Tekvin 17: 1-8. Yahudi kaynaklarında Avram (Avinu) şeklinde geçer. bk. Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, I-III, Gözlem Yayıncılık, İstanbul, 2001, I/87. (İbrahim peygamberin mirası gibi ismi de paylaşılabilir. Örneğin Yararlılık mitolojileri vs üstüne çalışmaları bulunan Abhaz asıllı Ben Ömer Beygua, dünyada konuşulan ilk dilin Abhazca olduğu, İbrahim ailesindeki isimlerin birçoğunun Kafkas dillerinden türediğini ve onun da Abhazca konuştuğunu iddia etmektedir. bk. Ben Ömer Büyüka (M.2001), *Hz. İbrahim ile Awubla ve Kafkaslılar*, İstanbul, 1975, s. 53.)

(a.s.), "Halîlü'r-Rahmân ve Halîlü'l-insân" idi.¹⁴ Tabbâra ona "büyük kalp sahibi" der.¹⁵ İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ında, Arapların oldukça cömert ve misafirperver insanı övmek için kullandıkları misafir babası (Ebu'l-Edyâf) lâkabının,¹⁶ cömertliği ve ikramı sevmesi nedeniyle Hz. İbrahim'e verildiğini görmekteyiz.¹⁷ Kimileri ona nebilerin atası (Ceddü'l-enbiyâ) der.¹⁸ Bazılarınca o, muhalif ruhlu [menfi bir vurgu yapılmadan] genç bir asi, bir iman devrimcisiydi.¹⁹ Eliade, onda temessül eden zihniyete, İbrahimî İman der.²⁰

Hız. Peygamber ile İbrahim peygamber arasında çok güçlü bir ilişki vardır. Az önce de ifade ettiğimiz gibi Kur'an'da yalnızca ikisi için üsve-i hasene tabiri kullanılmıştır. Peygamberimiz kendisiyle onun arasında büyük benzerlikler olduğunu dile getirir. Öyle ki bir hadisinde, kendisini kast ederek; "İbrahim'i tanımak istiyorsanız, arkadaşınıza bakınız"²¹ buyurmuştur. Hız. Peygamber bir gün Ebû Bekir'i methederken, onu melek Mikâil, İbrahim peygamber ve İsa'ya benzetir ve İbrahim'i övgü makamında, onun kavmine karşı baldan daha tatlı olduğunu söyler. Çünkü onu yakmaya götürürlerken bile İbrahim, onların putlara tapıyor olmalarına karşı acıma ve kınama hisleriyle doludur.²² Bazı Batılı yazarlar, Hız. İbrahim'e bu denli yakınlık kuran Hız. Muhammed'in tavrından rahatsız olarak konuya ilişkin çeşitli makaleler kaleme almışlardır.²³ Onlar İbrahim'i (a.s.) Peygamberimizle paylaşmak istemedikleri gibi, Peygamber'in sahip olduğu bazı üstünlüklerin de aslında kendisinden kaynaklanmadığını; aksine tek tanrı İbrahim ve Musa'ya verilen üstünlüğe yakın durmanın avantajlarından faydalanmak şeklinde özetleyebileceğimiz bir fırsatçılığı Hız. Muhammed'in kullanma kumazlığında bulunduğunu iddia ederler. Örneğin Hız. Muhammed'e vahiy meleği olarak Cebrail'in gönderilmesi,

¹⁴ Abbâs Mahmûd el-Akkâd, *Mevsûatü Abbâs Mahmûd el-Akkâd el-İslâmiyye (Tevhîd ve Enbiyâ)* cildi içerisinde *İbrahim: Ebu'l-Enbiyâ* bölümü), Dâru'l-Kütübü'l-Arabi, Beyrut, 1970, I/319.

¹⁵ Aff Abdülfettâh Tabbâra, "Hz. İbrahim" (tr. Mehmet Aydın), *AÜF Dergisi*, Ankara, 1981, c. XXIV, s. 577.

¹⁶ Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (H. 538), *el-Fâik fî Ğarîbî'l-Hadis* (nşr. Ali Muhammed el-Becâvî - Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), I-IV, Dâru'l-Marife, Beyrut, III/162; Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr (H. 711), *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdir, Beyrut, XIV/14.

¹⁷ Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (H. 852), *Nüzhetu'l-Elbâb fî'l-Elkâb* (nşr. Abdülazîz b. Muhammed b. Sâlih es-Sedîdî), I-II, Mektebetü'r-Raşîd, Riyad, 1989, s. II/251. Hişâm b. Muhammed babasından naklederek; ilk misafir ağırlayan, ilk tirit yiyen ve ilk defa saçlarına ak düşen (yaşlanan) kimsenin İbrahim peygamber olduğunu zikreder. bk. Muhammed b. Sa'd b. Menî' Ebû Abdillâh el-Basrî (H. 230), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-VIII, Dâru es-Sâdir, Beyrut, I/46.

¹⁸ Mehmet Aydın, "Sunuş", *Hız. İbrahim'in İzinde*, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 10.

¹⁹ David Thomas, "Kur'an'da ve İslam Geleneğinde Hız. İbrahim Tasviri", *Hız. İbrahim'in İzinde*, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 18, 24, 25.

²⁰ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi: Taş Devrinden Eleusis Mysteria'larına* (tr. Ali Berktaş), I-III, Kabcacı, İstanbul, 2003, I/212-217.

²¹ Muhammed b. İsmail Ebû Abdillâh el-Buhârî (H. 256), *Sahîhu'l-Buhârî* (nşr. Mustafa Dîb el-Buğâ), I-VI, Dâru İbn Kesir - el-Yemâme, Beyrut, 1987, "Enbiya", 5.

²² Muhammed b. Ömer b. Vâkid (H. 207), *Kitâbü'l-Meğâzî* (nşr. Marsden Jones), I-III, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1984, I/109.

²³ bk. William Thomson, "Muhammad: His Life and Person", *The Moslem World*, 1994, c. XXXIX, sayı: 2, s. 96-137.

İbrahim ve Musa gibi tek tanrıcılığın öncüleri olan peygamberlere de Cebrail'in gelmesi sebebiyledir.²⁴ Güya bu sebeple Mekkî surelerde Cebrail yokken; Medenîlerde, yani Muhammed (a.s.) Yahudilerle karşılaştıktan sonra, çeşitli ayetlerde birden Cebrail portresi ortaya çıkmıştır.²⁵ Müsteşriklerin bu ve buna benzer iddialarının²⁶ aksine, Kur'an'da Mekkî surelerde anlatılan İbrahim portresinin Medenî surelerde anlatılanlardan bir parça farklı oluşu, aslında Peygamber'in konjonktürü dikkate alarak farklı bir İbrahim portresi sunmasından değil, şartlara uygun olarak İbrahim'in farklı yönlerine işaret etme ihtiyacındandır. Dolayısıyla Mekkî surelerde itikadî hususların, Medenî surelerde ise pratiğe yönelik tarafların öne çıkarılması; İbrahim'in müşrik olmayıp muvahhid bir Allah dostu oluşunun her iki sure grubunda da zikredilmesindedir.²⁷

Tarihsel açıdan da yukarıdaki iddia doğru olamaz; çünkü İbrahim peygamber sadece Yahudilerin tekelinde olan ve soy ya da inanç bağı itibarıyla yalnızca onların sahiplendiği biri değildi. Araplar da aynı kuvvetli bağa sahip olduklarını iddia ede gelmişler. Dolayısıyla bu tanışıklık daha peygamberlik gelmeden önce Hz. Muhammed'de mevcut idi. Hz. Peygamber'in İbrahim sevgisi, kendi evlâdına İbrahim adını verecek kadar büyüktür. Hatta Peygamber'in oğlu İbrahim küçük yaşta vefat ettiğinde, müşriklerden bazıları onun soyunun "ebter" olduğunu söyleyerek dalga geçmişler, Allah Teâlâ da Hz. Peygamber'e, "Kevser"i verildiğini söyleyerek tesellide bulunmuştu. Kevser'in ne anlama geldiği konusunda birçok görüşün ileri sürüldüğü bilinmektedir. Ancak Elmalılı'nın işaret etmiş olduğu beş husustan konumuzla ilgili şu ikisi, son derece manidârdır: "(Bu hususlardan biri de); tâbilerinin ve toplumunun, ümmetinin çokluğudur. Allah Teâlâ ona o kadar çok hayırlı ashâb ve ümmet ihsan buyurmuştur ki Vâkıa suresinde geçtiği üzere cennet ehlinin yarısından fazlası onun ümmetinden olacağı sahîh hadislerle va'dolunmuş ve müjdelenmiştir. Râzî'nin zikrettiği veçhile şu mealde rivayet olunan bir hadis-i şerif ile de istidlâl edilmiştir. Peygamber efendimiz buyurmuştur ki: *"Ben İbrahim halîllullah'ın duası ve İsa'nın müjdelediğim. Kıyamet günü şefaati kabul edilenim. O vakit ben bütün peygamberlerle beraber bulunurken bize insanlardan bir ümmet ortaya çıkacak. Hepimiz onlara gözlerimizi dikeceğiz. Her peygamber onların kendi ümmeti olmasını arzu edecek. Göreceğiz ki abdest eserinden alınlan ve elleri, ayakları parlıyor, ("abdestin eserinden parlak olarak nişanlanmışlar.") görünce ben diyeceğim ki Kâbe'nin Rabbi hakkı için bunlar benim ümmetim, derken onlar hesap-sız olarak cennete girecekler. Sonra bize öncekilerin iki katı kadar diğer bir ümmet daha ortaya çıkacak. Yine gözlerimizi dikeceğiz. Her peygamber onların kendi üm-*

²⁴ Yahudiler Musa'ya vahiy getiren meleğin Mikail olduğunu söyler, Cebrail'e düşmanlık beslerlerdi. bk. Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Hâlid et-Taberî (H. 310), *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, I-XXX, Dânu'l-Fıkr, Beyrut, H.1405, I/476.

²⁵ Abraham I. Katsh, *Judaism in Islam, Biblical and Talmudic Backgrounds of the Koran and its Commentaries*, New York University Press, New York, 1954, s. 89-90.

²⁶ Rudi Paret, "İbrahim", *The Encyclopaedia of Islam* (New edition), I-VIII, E. J. Brill-Leiden, Luzac and co. - London, III/980-981.

²⁷ Hasan Azuzi, "Kur'an-ı Kerim'de "İbrahimî Tevhid"e Çağrı" (tr. Veli Sırm), *Hz. İbrahim'in İzinde*, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 44-45.

meti olmasını arzu edecek. Göreceğiz ki abdest eserinden alınlan, elleri, ayakları parlıyor. Ben yine Kabe'nin Rabbi hakkı için bunlar benim ümmetim diyeceğim. Onlar da hesapsız olarak cennete girecekler. Sonra bize o yükseltilenlerin üç katı yükseltilecek. Yine gözlerimizi dikeceğiz," deyip birincilerde ve ikincilerde anlattığı gibi söyledikten sonra Resûlullah buyurmuştur ki: "İnsanlardan hiç kimse girmeden önce benim ümmetimden üç fırka muhakkak ve muhakkak cennete girecektir". Peygamberimiz "Nikâhlanınız, üreyiniz, çoğalınız, çünkü kıyamet günü ben sizinle (diğer) ümmetlere iftihar edeceğim, hatta bir düşük ile bile." buyurmuş olduğu hadis de malûmdur. "Sukut" (düşük) gibi henüz sorumluluk sınırına ermemiş olanlarla bile öğünecek olan Peygamber'in öyle çok kalabalık olan ümmetin çokluğuyla ne kadar sevineceğini düşünmeli, bunun da pek büyük bir nimet olması hasebiyle bunu hatırlamak hususunda da "Şüphesiz biz sana Kevser'i verdik." buyrulması da elbette güzeldir. Ve bu mânâda âlimler de dahil olur. (Diğer bir husus); Hz. Peygamber'in evlâtlarının çokluğudur. Bu sûrenin inişi Peygamber (s.a.v.)'in oğlunun ölümü üzerine ona "ebter" diye edepsizlik etmeye kalkışan düşmanlarını ret için olması sebebiyle bilhassa bu mânâ ile müjdeleme dahi pek uygundur. Yani düşmanlarının zannettiği gibi senin oğullarının -hikmet sebebiyle ölmesiyle neslin kesilecek değil. Bilâkis sana zaman geçmesiyle kesilip tükenmeyecek çok, pek çok nesil vereceğiz, demek olur ki, gerçekten de öyle olmuştur."²⁸

2. İbrahim sembolik bir şahsiyet midir?

Hız. İbrahim'in tarihsel rolü ve diğer dinlerin buluşma noktası olması, İbrahim ile ilgili bazı iddiaların ortaya atılmasına da sebep olmuştur. Bu iddialardan birine göre o, tarihin bir evresinde yaşayan bir insan/peygamberden ziyade, bir soyun sembolik ifadesi olarak değerlendirilmiştir. Elbette ki Hz. İbrahim kutsal metinlerde örnek bir şahsiyet olarak anlatılmaktadır. O bir zihniyetin Kur'an'da temsildir. Ancak bu, İbrahim'in bir şahsı değil, bir soyu ifade ettiğini iddia etmeye de²⁹ götürmemelidir. Batılı kaynakların bazısında, hatta Tevrat'ta, meselâ bir Hicaz yolculuğundan bahsedilmemekte, ya da bu yolculuğun gerçekleşmediği anlatılmaktadır.³⁰ Ancak bize göre bu iddialar, en azından Kur'an açısından doğru değildir. Nasıl ki melek iyiliğin, şeytan kötülüğün sembolü ise, elbette İbrahim de üstün insanın sembolüdür. Ancak bahsedilenlerin temsil ettikleri tasavvura uygun olarak sembolik bir yanları bulunsa da, bir varlığa karşılık gelen mevcudiyetleri bu hakikat ile çelişmez. Dolayısıyla İbrahim'in bir soyun adı olması, mezkûr soyun ilk atası olması açısından değerlendiriliyorsa problem yoktur; ancak kıssaların hakikate tekabül etmeyen yönlerinin olabileceği söylenmek isteniyorsa, doğrusu ayetler bunun tamamıyla tersini ifade etmektedir. Netice itibarıyla İbrahim, tarihin bir döneminde yaşamış ve ardından bir soy bırakmış peygamberlerdendir. Konuyla

²⁸ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (nşr. İsmail Karaçam – Emin Işık – Nusretin Bolelli – Abdullah Yücel – Nedim Yılmaz), I-X, Azim, İstanbul, ts. , 518-519.

²⁹ Montgomery Watt, *Modern Dünyada İslam Vahyi* (tr. Mehmet S. Aydın), Ankara, 1982, s. 123.

³⁰ Detaylar için bk. R. Firestone, "Abraham's Journey to Mecca in Islamic Exegesis: a Form-Critical Study of a Tradition", *Studia Islamica*, 1992, s. 5-24.

ilgili olarak yapılan tezler de aynı kanaati ortaya koymaktadır.³¹ Öte yandan tarihî ve arkeolojik kazılardan elde edilen neticeler hem onun tarihî şahsiyetini, hem de yaptığı yolculukları ispat etmiş bulunmaktadır.³² Tevrat'ın en eski metinlerinde de böyledir. Örneğin Ölü Deniz yakınlarındaki mağaralardan dördüncüsünde bulunan [1947-1956 yılları arasında tamamı bulunmuştur] ve Ahd-i Atik'in Yeşeya kitabının bilinen en eski metinleri olan Kumran rölelerinin [MÖ.50-MS.50 dönemlerine aittirler]³³ yirminci kolonunda, oldukça uzun denebilecek bir bölümde Saray'ın (Sare) Firavun tarafından beğenilerek kendisine eş olarak seçilmesi, onu kız kardeşi olarak tanıtan İbrahim'in zor durumda kalması ve Lut'un da yardımıyla İbrahim'in Saray'ı kurtarması vs. anlatılmaktadır.³⁴

3. Yahudi ve Hıristiyanlarda üstün soy tavnı

Malûm olduğu üzere Yahudiler, seçkin bir kavim olmaları sebebiyle azaba duçar olmayacaklarını ya da sayılı birkaç gün dışında kendilerine azabın dokunmayacağını söylemekteydiler. Hatta bu sebeple son peygamberin İsmail soyundan gelmesini de bir türlü içlerine sindirememiş, Kur'an'ın tabiriyle haset etmişlerdi.³⁵ Aynı şekilde Hıristiyanlar da kendilerinin daha üstün olduğunu düşünmekteydi. Onlara göre İsa'nın öğretilerine uymayan hiç kimse -hatta bazen İbrahim peygambere de atıflar yapılarak söylenir- bu kurtuluşa eremezdi.³⁶ Yahudiler soy üstünlü-

³¹ Ahmet İyibildiren, *Kur'an'da İbrahim* (Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü), Danışman: Abdülkâki Turan, Konya, 1990, s. 190; M. Fatih Solak, *Kitab-ı Mukaddes'te ve Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim* (Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü), Danışman: İdris Şengül, Ankara, 2000, s. 28-31.

³² Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, 1/213; Ahmet Susa, *Tarihte Araçlar ve Yahudiler: İki İbrahim, İki Musa, İki Tevrat* (tr. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 2005, s. 344-346; Bahattin Dartma, *Kur'an ve Arkeoloji*, Pınar, İstanbul, 2005, s. 133, 138.

³³ Moore Cross, *The Ancient Library of Qumron and Modern Biblical Studies*, Doubleday and Co., New York, 1958, s. 2.

³⁴ "The men return to the Pharaoh and describe Sarah's features: Beautiful face, supple hair, lovely eyes, pleasant nose, radiant face. He continued on describing her shapely breasts, perfect hands, and everything down to her long and delicate fingers. The men compared her to and rated her higher than virgins and birds, and all other women alike. Hearing this, and then seeing Sarah, the pharaoh wanted her and took her for his wife. Sarah saved me by telling the pharaoh that I was her brother and that night I and my nephew Lot cried together I prayed to Lord for justice. I wanted the Lord to raise up against the pharaoh and protect Sarah. God listened and sent an evil spirit to the entire household that prevented the pharaoh from having sexual relations with Sarah for the two years that they were together. At the end of the two years, the plagues and afflictions were so great that magicians and healers were sent for. They were, of course, ineffective, and they all soon left. Hyrcanos went to me pleading for help against the plague because I had been seen in a dream. I agreed to help only when my wife Sarah is returned to me. The pharaoh heard this and confronted me, himself asking why I lied saying that Sarah was my sister. He agreed to give Sarah back and I exorcised the evil spirit from the house of the pharaoh. The pharaoh swore to me that he had not touched Sarah while they were together and gave her gifts of gold, silver, linen, and purple-dyed clothing. Sarah and I were then led out of Egypt. I, Sarah, Lot, and his wife took our flocks and the gold and silver I had received and traveled together."

bk. <http://www.pseudepigrapha.com/pseudepigrapha/TalesOfThePatriarchs.html>

³⁵ en-Nisâ 4/54.

³⁶ Resullerin İşleri 4: 12; 13: 26, 47; Romalılara 3: 24; II. Selanikilere 2: 14.

gü güdere peygamberlerin yalnızca bu soydan geldiğini ve gelebileceğini iddia ederlerken, Hıristiyanlar da İsa'nın, Tanrı'nın yeryüzündeki son tezahürü olduğunu iddia ederlerdi.³⁷ Hatta Pavlus İbrahim'in büyüklüğüne işaret etmekle birlikte aslında onun da İsa tarafından kutsanacağını şu ifadelerle dile getirir: "İbrahim Tanrı'ya iman etti, böylece aklanmış sayıldı. Öyleyse şunu bilin ki, İbrahim'in gerçek oğulları iman edenlerdir. Kutsal Yazı, Tanrı'nın öteki ulusları imanlarına göre aklayacağını önceden görerek İbrahim'e, "Bütün uluslar senin aracılığınla kutsanacak" müjdesini önceden verdi. Böylece iman edenler, iman etmiş olan İbrahim'le birlikte kutsanırlar."³⁸ Matta İncil'inde vaftizci Yahya'nın; "Bundan böyle tövbeye yaraşır meyveler verin. Kendi kendinize, 'Biz İbrahim'in soyundanız' diye düşünmeyin. Ben size şunu söyleyeyim: Tanrı, İbrahim'e şu taşlardan da çocuk yaratabilir"³⁹ sözlerini okuruz. Kur'an da, seçkinliği sadece bir tarafa maddî mensubiyete bağlayan ve değerleri önemseyen bu yaklaşım tarzına şiddetle karşı çıkar: "Bir de "Yahudiler veya Hıristiyanlardan başkası asla cennete giremeyecek" dediler. Bu onlann kendi kuruntulandır. De ki: "Eğer doğru iseniz, haydi kesin delilinizi getirin!"⁴⁰

Yahudilerin bu sapkınlıkları, Yakup ve İbrahim peygamber hakkında kitaplarına yansıttıkları çarpık görüşlerinde de ortaya çıkar. Örneğin Kutsal Kitap Yakup'un ölüm anında evlâtlarına verdiği tavsiyelerden uzun uzadıya bahseder.⁴¹ Ancak verilen birçok detayın içerisinde Yakup'un dinî tutumları konusunda oğullarına verdiği tavsiyelerden bahsedilmez. Kur'an ise Yakup'un ölüm döşeginde evlâtlarına verdiği tavsiyelere değinirken gereksiz detayları atlar, ancak vermek istediği mesajı detaylarıyla serdedir.⁴² İbrahim peygamber Tevrat'ta geniş bir şekilde anlatılmaktadır; ancak orada çoğunlukla İbrahim'in hayat hikâyesi, kahramanlıkları, üstün soyuna vs. temas edilir.⁴³ İbrahim'in mesajına pek fazla yer verilmez. İbrahim'in soyu, sadece bir akrabalık bağı sebebiyle Yahudilere bir üstünlük veriyormuş gibi anlatılır.⁴⁴ Öte yandan ilgili pasajlarda bulunan bazı farklılıklar, Tevrat yazımında gerekli hassasiyetin gösterilmediğini de ispatlamaktadır. Örneğin Kur'an'da İbrahim'e gelen misafirlerin (melekler) kendilerine ikram edilen yemeğe

³⁷ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir* (tr. Cahit Koytak- Ahmet Ertürk), I-III Bir arada, İşaret, İstanbul, 1997, s. 37-38.

³⁸ Galatyalılara 3: 6-9.

³⁹ Matta 3: 8-9. (Luka'da bu iki ifade tek bir pasajda (3: 8) zikredilir.)

⁴⁰ el-Bakara 2/111.

⁴¹ Tekvin 49: 1-33.

⁴² Ebu'l-Ala el-Mevdûdî (M. 1979), *Tefhîmü'l-Kur'an* (tr. Komisyon), I-VII, İz, İstanbul, 1995, I/118. (Evlâtlarına ölüm döşeginde öğütler vermesi, İbrahim ve Yakup peygamberlerin bize bıraktığı güzel âdetlerdendir. bk. Muhammed Reşîd Rızâ (M. 1935), *Tefsîru'l-Menâr*, I-XII, Dâru'l-Menâr, Kâhire, H.1373-1380, I/376.)

⁴³ Gerçekten de İbrahim'in cesareti söz konusu olduğunda Batılı yazarlar özel vurguda bulunurlar. bk. J. Eisenberg, "İbrahim", MEB, VII/878; Jules Jansens, "İbrahim'in Rehberliğinde Hoşgörü Sahibi Bir Nesil Yetiştirmek", *H. İbrahim'in İzinde*, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 229.

⁴⁴ Kuzgun, *H. İbrahim ve Haniplik*, s. 57; Tabbâra, *H. İbrahim*, s. 570.

el uzatmadıkları anlatılırken, melek oldukları vurgusu hemen akla gelmektedir,⁴⁵ Tevrat'ta misafirlerin bu yemekten doyana kadar yedikleri anlatılır.⁴⁶ Kur'an ile Tevrat arasında bu açıdan ciddi farklar bulunur.

Yahudilerin bu soy tutkusu, aslında ikisi de İbrahim'in çocukları olan İshak ve İsmail'i birbirinden ayırırken daha net görülür. Yahudi tarihi İsmail'e bir anlamda kör kalmıştır. Hatta onu kurban edilmeye değer bir insan bireyi olarak da kabul etmezler. Bu imtiyazın da kendi soylarının türediği İshak'a ait olduğunu iddia ederler. Oysa kurban edilmek istenenin İsmail olduğu, bizim açımızdan birçok tarihî gelişmenin de doğruladığı bir görüştür.⁴⁷

Şurasını da unutmamalım ki, Yahudiler hayattayken de İbrahim'e sahip çıkmamışlardı. Örneğin karısı Sare vefat ettiğinde -o dönemin geleneğinde ölüleri mağaralara ya da mağara bulunamazsa taş lahitlere gömmeye âdeti vardı- onu defnedecek bir yer bulamamış, sonunda Makpelan mağarasını parayla satın alarak

⁴⁵ ez-Zâriyât 51/24-28. ("İbrahim'in seçkin konukları ile ilgili kıssayı hiç duydun mu? O [semavî elçi]ler İbrahim'e gelip ona selâm verdiklerinde, "[Size de] selâm olsun!" demişti; [ve kendi kendine,] "Bunlar, yabancı kimseler!" (diye düşünmüştü.) Sonra sessizce evine dönerek semiz bir [kızartılmış] buzağı getirmiş, ve "Yemez misiniz?" diye önlerine koymuştu. [İbrahim, misafirlerin yediklerini görünce,] onlardan endişeye kapıldı; [ama] onlar: "Korkma!" dediler ve derin bilgi ile donatılan bir erkek çocuk [sahibi olacağı] müjdesini verdiler.")

⁴⁶ "İbrahim günün sıcak saatlerinde Mamre meşeliğindeki çadırının önünde otururken, Rab kendisine göründü. İbrahim karşısında üç adamın durduğunu gördü. Onları görür görmez karşılamaya koştu. Yere kapanarak birine, "Ey efendim, eğer gözünde lütuf bulduysam, lütfen kulunun yanından ayrılmama" dedi, "Biraz su getirteyim, ayaklarınızı yıkayın. Şu ağacın altında dinlenin. Madem kulunuza konuk geldiniz, bırakın size yiyecek bir şeyler getireyim. Biraz dinlendikten sonra yolunuza devam edersiniz." Adamlar, "Peki, dediğin gibi olsun" dediler. İbrahim hemen çadıra, Saray'ın yanına gitti. Ona, "Hemen üç ölçek has un al, yoğurup pide yap" dedi. Ardından sığırlara koştu. Körpe ve besili bir buzağı seçip uşağına verdi. Uşak buzağıyı hemen hazırladı. İbrahim hazırlanan buzağıyı yoğurt ve sütle birlikte götürüp konuklarının önüne koydu. Onlar yerken o da yanlarında, ağacın altında durdu (Tekvin 18: 2-8)." Konu hakkındaki bir araştırma için bk. F.N. Hepper, S. Gibson, "Abraham's Oak of Mamre: the Story of a Venerable Tree", *Palestine Exploration Quarterly*, Leeds, 1994, sayı: 126, s. 94-105.

⁴⁷ Kurban geleneği Hz. İbrahim'in yaşadığı bölgelerde çok uzun zamandan beri var olan bir gelenektir. Konu hakkında bir araştırma için bk. Şinasi Gündüz, "Eski Harran'da Sihir ve Büyü Ritüeli Olarak Kurban", *Milal ve Nihal*, 2004, cilt: 2, sayı: 1, s. 5-11. Yahudilerde nasıl ki hayvanların doğan ilk yavrusunu kurban etme geleneği var idiyse (Çıkış 13: 15), aynı şekilde çocuklardan da ilk doğanı kurban etme geleneği vardı. Dolayısıyla İbrahim de ilk çocuğunu kurban edecekti. Ama Yahudiler bunun İsmail olduğunu kabul etmezler. [Onlara göre ilk çocuk, hür bir kadından olması hasebiyle İshak'tır]. bk., *History of the Hebrew People*, s. 28. Ancak Müslümanlarda bu konuda çeşitli görüş ayrılıkları vardır. bk. Ya'kûbî, *Târîh*, I/27-28; Muhammed b. Cerîr et-Taberî (H.310), *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, I/158-167; Muhammed Beyyûmî Mehrân, *Dirâsât Târîhiyye mine'l-Kur'âni'l-Kerîm*, I-IV, Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut, 1988, I/159-180. Konuyla ilgili müstakil çalışmalar için bk. Suliman Bashear, "Abraham's Sacrifice of His Son and Related Issues", *Der Islam*, 1990, s. 243-277; R. Firestone, "Abraham's Son as the Intended Sacrifice (al-Dhabih, Qur'an 37: 99-113): Issues in Qur'anic Exegesis", *Journal of Semitic Studies*, 1989, s. 95-131. Kurban âdetinin, İbrahim'in yaşadığı tahmin edilen M. Ö.1786-1991 döneminde Mısırlılar, Fenikeliler ve Kenaniler arasında da ciddi bir dinî ritüel olduğu zikredilmektedir. İbrahim de bu âdeti ibka etmiş, ancak dinin kabul etmeyeceği unsurları temizleyerek kurbanın bir hayvan olması gerektiğini bildirmiştir. Aslında Tevrat'ta yer alan bazı pasajlar, bu âdetin bozuk bir şekilde İbrahim sonrası dönemde de devam ettiğini göstermektedir. bk. Hakimler 11: 31, 34-40; 20: 26 vd.

Sare'yi oraya defnetmiştir.⁴⁸ Tekvin'deki ifadelerden,⁴⁹ aslında bu parayı (dört yüz şekel gümüş), ısrarla İbrahim'in verdiği de düşünülebilir. Böyle kabul edilmesi halinde bile Yahudilerdeki maddiyatçılığın ne kadar öne çıktığı ve bu tavırlarını bir peygambere karşı uygulamaktan çekinmedikleri rahatlıkla anlaşılabilir.

Ne gariptir ki, İslam'a tamamıyla zıt olan kan bağına dayalı seçilmiş soy düşüncesi, zamanla bazı Müslüman gruplar içerisinde de ma'kes bulabilmiştir. Hz. Peygamber'in soyundan gelmek, bir şeref ve dinde bir paye sebebi olarak görülmüş, hatta İbrahim peygamberle ilgili ayetlerde yapılan vurgunun da aslında bu hakikatin bir beyanı olduğu söylenerek, imamlar soyunun karabet nedeniyle üstün oldukları, masum kılındıkları ve hatta nebi ve resullerden bir gömlek yukarıda olan imamet vazifeleri sebebiyle insanları hidayete (hidayet-i irşat değil, hidayet-i tevfiik anlamında) götürebilecekleri dahi iddia edilmiştir.⁵⁰

4. Kan bağıının önemi ve soya duanın tabii ve dinî bir tutum oluşu

Akrabalık bağı, dinde tamamen dışlanmış değildir. Elbette ki kan bağından kaynaklanan bir yakınlık önemlidir. Malûm olduğu üzere Hz. Peygamber, Mekke'de baskı ve zulmün had safhaya çıktığı bir dönemde, bu bağı gündeme getirerek Kureyşlilerden birazcık da olsa hassasiyet istemişti. Konu hakkında Kur'an'da bir de ayet bulunmaktadır. İlgili ayetin tefsiri hakkında Mustafa Öztürk'ün yorumları şöyledir: "Mekke döneminin son zamanlarında (vahyin 13. yılı) bir bütün hâlinde nâzil olan Şûrâ Suresi 42/23. ayette geçen *kul lâ es'elüküm aleyhi ecran ille'l-meveddete fi'l-kurbâ* ibaresi[ndeki hitap]; bir yoruma göre Kureyş'edir. Bu takdirde Hz. Peygamber Kureyşli müşriklere, "Ben sizden hiçbir maddî ücret talep etmiyorum. Sadece aramızdaki akrabalık bağından dolayı beni sevmenizi istiyorum" veya "Mademki benim tebliğ ettiğim davete icabet etmiyorsunuz, hiç olmazsa aramızdaki akrabalık bağına hürmeten beni sevin" demiş olmaktadır. Hasen el-Basrî (ö. 110/728), Cübbâî (ö. 303/915) ve Ebû Müslim el-İsfahânî (ö. 322/934) gibi âlimlere isnat edilen ikinci yoruma göre, bu sözün muhatabı müminlerdir. Bu takdirde de Hz. Peygamber müminlere, "Ey inananlar! Ben tebliğ etmiş olduğum ilâhî mesaj karşılığında sizden hiçbir ücret talep etmiyorum, sadece Allah'ı sevmenizi, taat ve salih amelle ona yakınlaşmanızı istiyorum" veya "risalet görevime karşılık sizden, kulluk ve Allah'a yakınlıkta dost olmaktan başka bir şey istemiyorum" demiş olmaktadır. Bir diğer yoruma göre ise söz konusu ibare,

SÜİFD / 19

103

⁴⁸ George A. Barton vd., *A History of the Hebrew People*, The Century Co., New York-London, 1930, s. 29; Mehrân, *Dirâsât Târîhiyye mine'l-Kur'an*, I/139.

⁴⁹ Tekvin 23: 4-20.

⁵⁰ es-Seyyid Muhammed Hüseyin et-Tabatabâî (M.1981), *el-Mîzân fî Tefsiri'l-Kur'an*, I-XXII, Müessesetü'l-E'lamî li'l-Matbûât, Beyrut, 1997, I/267-268. (Tabatabâî, "İbrahim, babasına ve halkına seslendiğinde bu gerçeği dikkate almıştı: "Sizin taptıklarınıza tapmak benden uzak olsun! Hiç kimse[ye tapmam], beni var etmiş olan hariç; beni doğru yola ileten O'dur! Ve bunu, daha sonra gelenler arasında yaşamaya devam eden bir söz olarak söyledi ki onlar [daima] o [sözü hatırlayıp ona] dönsünler (ez-Zuhruf 43/26-28)." ayetinin, Muhammed ümmetinin hak üzere olacağına işaret ettiğini, bu hak üzerindeki, akla dayalı bir hidayete değil, ilâhî ve fitrî bir sevke bağlı olduğunu iddia eder. Dolayısıyla bu soy (Ehl-i Beyt) seçilmiştir. bk. Tabatabâî, *el-Mîzân*, I/271.)

“Sizden akrabalarımı sevmekten başka bir karşılık talep etmiyorum” şeklinde bir mana içermektedir. Türkçe meallere de aynıyla yansıyan bu yorumlar⁵¹ arasında en doğru olanı, “De ki: Ey Kureyş topluluğu! Ben sizden aramızdaki akrabalık bağından dolayı beni sevmenizden başka bir şey istemiyorum” şeklindeki ilk yorumdur.”⁵²

Bize göre de ayette anlatılan, kan bağının bir ortak zemin tesisinde önemli bir unsur olarak görülmesidir. Nitekim aynı şey Mekke'nin fethine yakın dönemde, bu sefer şartların Müslümanlar lehine döndüğü bir ortamda kâfirler için söz konusu olmuştur. Daha önce Allah düşmanlarını dost edinmekten yasaklayan ayet (Mümtahine 60/1) indiğinden, Müslümanlar müşrik akrabalarına bir mesafe koymuşlar ve onları düşman ilân etmişlerdi. Ancak akrabalık güçlü bir duygu bağı oluşturmaktaydı. “*Olur ki Allah sizinle düşman olduğunuz arasında yakında bir dostluk meydana getirir. Allah her şeye gücü yetendir. Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir*”⁵³ ayeti, işte böyle bir ortamı tasvir etmekteydi. Allah Teâlâ, anne, baba, kardeş ve akrabalarla ilgiyi kesmenin ne kadar güç olduğunu ve bu tavrın müminlere ne kadar ağır geldiğini biliyordu. Bu yüzden Allah onlara, akrabalarının da Müslüman olacağını ve bugünkü düşmanlığın yarın sevgiye dönüşeceğini müjdeleyerek teselli vermiş, hakikaten bulunan bu ortak zeminle birçok insan İslâm'a dahil olmuştur.⁵⁴ Ancak kan bağının önemi, aslında din birliği olduğu zaman kayda değer bir öneme sahiptir. Nitekim İbrahim'in ateşe atılması esnasında yeğeni Lut'un da zikredilmesi bu sebeptir.⁵⁵ Nuh'un mirasına sahip çıktığı için de torunu İbrahim, sanki Nuh'a verilen bir lütufmuş gibi, selim kalp sahibi olarak methedilir.⁵⁶ İbrahim aslında nesep itibarıyla da Nuh'un soyundan gelmesine rağmen, Nuh ile aralarındaki bağ, “*وإن من شيعته لإبراهيم*”⁵⁷ kelimesiyle ifade edilmiştir.⁵⁸

İnsanın kendi zürriyetine dua etmesi ve soyuna Allah Teâlâ'nın yardımında bulunup üstün özellikler vermesini talep etmesi gayr-ı dini bir tutum olmadığı gibi aslında Kur'an'ın da bir emridir. Kendimizi ve ehlimizi cehennem ateşinden korumak Kur'anî bir taleptir.⁵⁹ En nihayet bu, sınırsız nimet veren Allah Teâlâ'ya yapılmış bir duadır. Nitekim İbrahim'in soy talebinin bir dua olduğu, sözlerinin sonunda, “Allah'im duamı kabul buyur” demesinden bellidir. Rivayetlerde İbrahim'in bu duasına Allah Teâlâ'nın nasıl icabet ettiğine dair ayrıntılar bulmak müm-

⁵¹ Meselâ bk. “Buna karşı sizden yakınlıkta sevgiden başka bir ecir istemem” (Elmalılı), “Ben bu (tebliğime) karşı akrabalıkta sevgiden başka hiçbir mükâfat istemiyorum” (H. Basri Çantay), “Ben buna karşılık sizden akrabalık sevgisinden başka bir şey istemiyorum” (Diyanet), “Ben buna karşılık sizden bir ücret istemiyorum. Ancak (Allah'a) yaklaşmayı arzu ediyorum” (S. Ateş).

⁵² Mustafa Öztürk, “Şif ve Sünnî Müfessirlere Göre Ehl-i Beyt Kavramı”, *Marife: Bilimsel Birikim*, Konya, 2004, Yıl: 4, Sayı: 3, s. 43.

⁵³ el-Mümtahine 60/7.

⁵⁴ Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, II/486-487.

⁵⁵ el-Ankebût 29/26.

⁵⁶ es-Sâffât 37/82-83.

⁵⁷ es-Sâffât 37/83.

⁵⁸ Müfessirlere göre kelime, iman ve şeriat usûllerinde İbrahim'in Nuh'un takipçisi olduğunu gösterir. bk. Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, II/296-297.

⁵⁹ Furkân 25/74; Ahkâf 46/15; et-Tahrîm 66/6.

kündür.⁶⁰ Bir ayette övgü makamında Rabbimiz, müminlerin hasletlerinden biri olarak zürriyetine yaptığı duayı gösterir: “Arşı yüklenen ve çevresinde bulunanlar, Rablerinin sınırsız ihtişamını hamd ile yüceltirler, O'na iman ederler ve [öteki] müminler için bağışlanma dilerler: “Rabbimiz! Sen her şeyi ilmin ve rahmetinle kuşatırsın; tövbe edip yoluna uyanları bağışla ve yakıcı ateşin azabından onları koru! Rabbimiz! Onları ve atalarından, eşlerinden ve çocuklarından dürüst ve erdemli olanları vaat ettiğin sonsuz esenlik bahçelerine koy -şüphesiz, kudret ve hikmet sahibi olan yalnız Sensin- ve onları kötü fiiller [işlemek]ten koru; o [Hesap] Gün[ü] kötü fiiller[in lekesin]den kimi korursan onu rahmetinle onurlandırmış olursun: bu büyük bir kurtuluş tur!”⁶¹

İbrahim'in duası gereği soyundan seçilmiş insanlar çıktığı gibi, seçilen bu insanlar da kendi nesillerinden aynı şekilde seçilmiş insanlar çıkmasını istemişlerdir. Yakup'un evlâtlarından beklentisi de bu olmuş ve seçilme yönü olarak İslâm'a dikkat çekilmiştir. Buna göre de seçilme talebi dünyalık bir talep olmayıp, dinî hüviyeti haizdir. Aksi olsaydı Yakup ya da evlâtları, mensubu buldukları ailenin şerefine atıfta bulunurlar, sırf bu aileye mensup olmaktan kaynaklanan bir ayrıcalığın var olduğunu iddia ederlerdi. Oysa vurgu sürekli olarak dine ve İbrahim'in değerler mirasına yapılmıştır. Nitekim soyları ile zikredilen diğer peygamberlerin birçoğu için de aynı vurguların yapıldığı görülür. Örneğin Âl-i İmrân 33. ayetten sonra yeni bir konuya başlanan surede, birçok peygamber, hatta bütün peygamberler zikredilir. Hepsinin aslında aynı soy olduğu söylenir.⁶²

İbrahim peygamberin evlâtları ve sevgili eşleri ile imtihan edilmesi ve birkaç kez bunlar hakkında fedakârlıkta bulunması, belki de onun soyuna düşkün olmasının bu beşerî yanını açıklar. Pek tabiidir ki insan, nelerden imtihana çekilseyse, ya da hangi konularda çeşitli sıkıntılar ve fitnelere yüz yüze gelmişse, onlara karşı kendisinde bir duygusal yön gelişir. İbrahim peygamberin birçok sıkıntıyla yüz yüze geldiği malûmdur. Bir evlâdını kurban etmek, diğerini ise hayat yoldaşı ile birlikte ıssız bir vadiye bırakmak durumunda kalan bir insanda, kendi soyuna karşı aşırı duygusal bir bağın gelişmesi normaldir.

Bir başka açıdan şunu da düşünebiliriz: İbrahim peygamber, insanlığa yol gösterecek bir damarın sürekli var olacağını biliyordu; çünkü sünnet-i ilâhî, bunu böyle murat etmiştir. Dolayısıyla dünyada insanlığa hidayet önderi olacak bir Salihler topluluğunun mevcudiyetine olan inancı, onun bu yönde kendi soyuna ihsanda bulunulmasını talep etmesine yol açmış da olabilir. Neticede bu, bir başkasının hakkını gasp değil, sonsuz nimet sahibinin ihsanına yönelik bir taleptir.

İbrahim'in soya duasındaki ısrarı, aslında onun dostluk (hillet) sıfatıyla da yakından ilgilidir. Allah'ın dostu sıfatına lâyık görülen bu yüce insan, bu dostluğu

⁶⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I/525; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî (H.333), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm el Müsemmâ bi 'Te'vilâtü Ehli's-Sünne'* (nşr. Fâtıma Yûsuf el-Haymî), I-V, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2004, I/89.

⁶¹ el-Mü'min 40/7-9.

⁶² Bir anlamda Hıristiyanlara tarizde bulunularak İsa'nın da bir insan olduğu ve insan soyundan geldiği belirtilir. bk. Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, I/251.

her zaman kendi ailesi için [bir başkasının hakkına tecavüz etmeden] kullanmak istemişti. Burada aynı zamanda kendinden sonra gelenlere şunu da öğretmişti; insanın evlâdına ve soyuna yaptığı dua boşa gitmez. Onlara İbrahim gibi kaygı gösterirseniz, mutlaka Allah da onları gözetecektir.⁶³

Soya dua, sadece bir kan bağının üstünlüğünü öne çıkararak herhangi bir dinî paye alma anlamına da gelmez. Bazen bu talep, tebliğin daha başarılı olması için gerekli bir strateji de olabilir. Malûm olduğu üzere Hz. Musa, rahat konuşmaz, hitap ederken bazen kekelerd. Hatta bu durum Firavun'un istihzasına da sebep olmuş ve konuşmasını dahi beceremeyen bir kimsenin peygamberlik iddiasında bulunması ve İsrail oğullarına baş olmasıyla alay etmişti. Ona göre beyan kabiliyeti olmayan zavallı Musa'dansa kendisi daha hayırlıydı.⁶⁴ Musa bu sıkıntılı anlarda, yanında hitabeti güçlü bir yardımcı olmasını arzulamış, bunun da kardeşi Harun olmasını temenni etmişti; çünkü Harun hem kardeşiydi, hem çok fasih konuşurdu. Musa'nın bu talebi, aynı zamanda Beni İsrail karşısında yanında yer alacak güçlü bir destekçi bulması anlamına da geliyordu. Musa'nın bu taleplerinin karşılanacağı, ilâhî bir lütuf olarak kendisine bildirilmiştir.⁶⁵ İbrahim de ailesinden ve inanmayan kavminden hicret etmek zorunda kaldığında, Allah Teâlâ'dan yalnızlığını giderecek birilerini istemiş, kendisine maddî ve manevî bir destek olarak İshak bağışlanmış, bu ilâhî bağış daha sonra torun olarak Yakub'un lütfedilmesi şeklinde de tezahür etmiştir.⁶⁶

Kur'an'da peygamberlerin soylarına yönelik dualarında gözden kaçırılması gereken bir başka husus da, geçmişe yönelik taleplerinin, inanmayan yakınlarını kapsamamış olmasıdır. Soyla ilgili dualar genelde sonraki nesillere yöneliktir. Hal böyle olunca herhangi bir peygamberin küfüründen haberdar olduğu bir yakınının kendinden sayması mümkün değildir. Böyle bir durumda bir peygamber,

⁶³ İbrahim Canan, "Hz. İbrahim'de Aile Terbiyesi", *Hz. İbrahim'in İzinde*, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 194. (İbrahim Canan'ın burada sunmuş olduğu makale, daha sonra 2001 yılında Işık yayınları tarafından genişletilmiş bir halde *Hz. İbrahim'den Mesajlar* adıyla kitap olarak basılmıştır. Ancak bizim açımızdan kitap farklı bilgiler içermediğinden, referanslar sadece makaleden verilmiştir.)

⁶⁴ ez-Zuhruf 43/52. Musa'daki konuşma tutukluğu, Mevdûdî'nin de ifade ettiği gibi, tebliğin ilk yıllarına has olmalıdır; çünkü bir peygamberin tebliğine engel olacak herhangi bir kusur ile muttasıf olması düşünülemez. Kaldı ki Tevrat ve İncil'de Musa'ya ait konuşmaların edebi üstünlüğü, sonradan bu konuda epey mesafe kat ettiğini göstermektedir. bk. Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, III/244. Zaten Tevrat'ın da ifadelerine göre Allah Teâlâ ona bu konuda yardımcı olmuştur. "Musa Rabbe, "Aman, Yâ Rab!" dedi, "Ben kulun ne geçmişte, ne de benimle konuşmaya başladığından bu yana iyi bir konuşmacı oldum. Çünkü dili ağır, tutuk biriyim." Rab, "Kim ağız verdi insana?" dedi, "İnsanı sağır, dilsiz, görür ya da görmez yapan kim? Ben değil miyim? Şimdi git! Ben konuşmana yardımcı olacağım. Ne söylemen gerektiğini sana öğreteceğim." Musa, "Aman, Yâ Rab!" dedi, "Ne olur, benim yerime başkasını gönder." Rab Musa'ya öfkelenmiş ve, "Ağabeyin Levili Harun var ya!" dedi, "Bilirim, o iyi konuşur. Hem şu anda seni karşılamaya geliyor. Seni görünce sevinecek. Onunla konuş, ne söylemesi gerektiğini anlat. İkincinin konuşmasına da yardımcı olacak, ne yapacağını size öğreteceğim. O sana sözcülük edecek, senin yerine halkla konuşacak. Sen de onun için Tanrı gibi olacaksın. Bu değneği eline al, çünkü belirtileri onunla gerçekleştireceksin (Çıkış 4: 10-17)."

⁶⁵ Tâhâ 20/25-37; el-Kasas 28/34.

⁶⁶ Meryem 19/49-50; es-Sâffât 37/99-101. Enbiyâ suresinde ise bu bağış, İbrahim ve Lut'un ateşten kurtarılmasının ardından ifade edilir. bk. el-Enbiyâ 21/71-72.

mezkûr yakınının hidayete ermesini talep etmekten başka bir şey yapamaz. Hatta en yakınları bile olsa, iman etmemişlerse, onlar için herhangi bir ayrıcalık tanınmasını isteyemezler. “Şüphesiz ki, Biz seni hak (olan Kur'an) ile rahmetimizin müjdecisi ve azabımızın habercisi gönderdik. Sen o cehennemliklerden sorumlu da değilsin”⁶⁷ ayeti, genel olarak inanmayan hiç kimseden Hz. Peygamber'in sorumlu olmadığını gösterir. Peygamber'in kendisini paralamasına, uykusuz geceler geçirmesine gerek yoktur.⁶⁸ Dolayısıyla en değerli insanın en yakın akrabası dahi olmak, bir üstünlük sebebi değildir. Aynı şekilde en değerli insanın en yakın akrabası için herhangi bir ayrıcalık talebinde bulunması da doğru değildir.

İbrahim'in de babası için istiğfarda bulunması hakkında Kur'an-ı Kerim'de çeşitli ayetlerde ele alınır. Nüzul sırasına göre bu ayetlerin mealleri şu şekildedir: “İbrahim: “Selâm sana, senin için Rabbimden af dileyeceğim; çünkü O, bana karşı çok lütuftkardır” dedi”,⁶⁹ “Babamı da bağışla; çünkü o sapkınlardan idi”,⁷⁰ “...And olsun ki, senin için mağfiret dileyeceğim, fakat sana Allah'tan gelecek herhangi bir şeyi savmaya gücüm yetmez...”⁷¹ ve son olarak “İbrahim'in babası için af dilemesi, sadece ona verdiği sözden dolayı idi. Ne var ki, onun Allah'ın düşmanı olduğu kendisine belli olunca, ondan uzaklaştı. Şüphesiz ki İbrahim, çok yumuşak huylu ve pek sabırlıydı.”⁷² Bu ayetlere dikkatle bakıldığında, ortada bir işkâlin var olduğu göze çarpacaktır. Her ne kadar nüzul itibarıyla son sırada olan Tevbe suresindeki ayette babasının durumunun kendisine aşikâr olmasından sonra, İbrahim'in bu tavırdan vazgeçtiği anlaşılıyor ise de, ondan önceki ayetlerde İbrahim'in zaten babasının sapkın olduğuna işaret etmesi, bunu bildiği halde duada bulunması, müfessirleri farklı yorumlarda bulunmaya zorlamıştır.

Bazı müfessirlere göre bu ayet, ölmüş olan müşrik yakınları istiğfarda bulunamayacağını anlatmaktadır; çünkü ölümlerle birlikte artık o şahsın şirki kesin olarak tezahür etmiş, dolayısıyla imana gelme ihtimali ortadan kalkmıştır. Bu kanaatte olanlar, 114. ayeti, bir önceki ayet olan; “(Kâfir olarak ölüp) cehennem ehli oldukları onlara açıkça belli olduktan sonra, akraba dahi olsalar, (Allah'a) ortak koşanlar için af dilemek ne peygambere yarasır ne de inananlara” ile birlikte değerlendirirler. Ancak bu yorumun İbrahim peygamber kıssasına uygun düşebilmesi için, “... babasının onun Allah düşmanı olduğu kendisine belli olunca ...” kısmının, İbrahim'in kişisel kanaatine işaret ediyor olması gerekir. Bunun vahye dayalı bir bilgi olması durumunda bu görüş zayıf olacaktır. Nitekim bundan olsa gerek bazı müfessirler, İbrahim'in babasından uzaklaşmasını, ölümünden sonraki döneme ait

⁶⁷ el-Bakara 2/119.

⁶⁸ Bu ayet bağlamında Zemahşerî, “ولا تُسأل” kısmının bir kıratta “ولا تُسأل” okunduğunu, bunun da Hz. Peygamber'in, “Keşke anam-babama nasıl muamele edileceğini bilseydim” diye düşünmesinin uygun olmadığını göstermek üzere bir nehiy ifadesi olduğunu söyler. bk. Cârullah Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (H. 538), *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vîl*, I-IV, ts. , 1/182.

⁶⁹ Meryem 19/47.

⁷⁰ eş-Şuarâ 26/86.

⁷¹ el-Mümtahine 60/4.

⁷² et-Tevbe 9/114.

görürler. Ölene kadar ona dua etmiş, ancak şirk üzere ölmesiyle birlikte, artık istiğfarda bulunmayı terk etmiştir. Taberî de bu görüşün evlâ olduğunu belirtir.⁷³

Mâtürîdî'ye göre İbrahim, Müslüman olacağına dair babasının kendisine verdiği söze binaen istiğfarda bulunmuş olmalıdır. İbrahim suresi 40-41. ayetlerde kendisi, anne-babası ve müminlere duası, işte babasının söz verdiği bu günde gerçekleşmiştir. Ancak daha sonra babasının müşrik olduğu kendisine açık olunca istiğfardan vazgeçmiştir.⁷⁴

Zemahşerî ise bu ayetin tefsirinde, İbrahim'in kendisinin daha önce verdiği bir söze binaen (Mümtahine, 4) babasına dua ettiğini söyler. Ancak bu durumda, ilgili ayette babasının müşrik kavimden olduğu, İbrahim'in bunlardan teberrî ettiği –dolayısıyla babasından da teberrî ettiği- açık iken, bir müşriğe neden istiğfar ettiği sorusu akla takılmaktadır. Zemahşerî'ye göre muhtemelen İbrahim, iman ümidi oldukça müşrik için de dua edilebileceğini düşünmüş olmalıdır; çünkü akıl, Allah'ın kâfiri de affedebileceğini düşünür. Bu sebeple kâfire istiğfarda bulunmanın haram kılınışı vahiy ile bilinmiştir. Zemahşerî hem 113, hem de 114. ayetteki beyanların, müşriklerin ölmeden önce vahiy ile akibetlerinin bildirilmesi şeklinde anlar. Buna göre İbrahim, babası henüz ölmeden önce ondan yüz çevirmişti.⁷⁵

Tevbe 114. surede müfessirlerin genel yaklaşımlarını benimseyen Beydâvî, Şuarâ suresindeki duayı izah ederken konuya farklı bir bakış açısı getirir; ona göre İbrahim'in "*Babamı da bağışla; çünkü o sapkınlardan idi*" şeklindeki duası eğer babasının ölümünden sonra olmuş ise, o zaman muhtemelen İbrahim babasının, Nemrut'tan korktuğu için imanını gizlediğini düşünüyordu. Bu sebeple ona dua etmek üzere söz vermişti. Öldükten sonra da bu sözü yerine getirmişti. Ya da, der Beydâvî, bu dua, istiğfar yasağının henüz gelmediği dönemde yapılmıştır.⁷⁶ Dolayısıyla ardından Tevbe 114. ayetteki yasak gelmiş ve istiğfardan men edilmiştir. Aynı şekilde İbrahim'in ilk görüş doğrultusunda hareket ettiği düşünülse bile, Tevbe ayeti onun bu düşüncenin doğru olmadığını hatırlatmıştır.

Yukarıdaki rivayetler göz önüne alındığında, Taberî'nin tercihinin yerinde olduğunu söyleyebiliriz. Buna göre İbrahim sürekli bir umut ışığı taşıyarak –çünkü zaten ayetin devamında onun bu içli kalbine vurgu vardır- ölene kadar babasına dua etmiş, ancak şirk üzere ölmesiyle birlikte artık bundan vazgeçmiştir. Vermiş ya da almış olduğu söz her ne ise, muhtemelen bu, babasının ölümünden önceki döneme ait dualarının sebebini izah etmek üzere gelmiştir.

Tüm bunlara rağmen aslında İbrahim babasının durumundan hoşnut olmadığını ifade etmekten çekinmemiştir; çünkü Şuarâ'da yaptığı duada; "*Ey Rab-bim! Bana [doğruyla eğrinin ne olduğuna] hükmedebilme bilgi ve yeteneğini bağışla ve beni dürüst ve erdemli insanların arasına kat ve gerçeği benden sonrakilere ulaştırabilme gücü ver bana; ve beni o nimetlerle dolu cennetin varislerinden biri yap! Ve*

⁷³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI/490.

⁷⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II/451.

⁷⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, II/74.

⁷⁶ Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, II/158.

babamı bağışla; çünkü, o gerçekten yolunu şaşırانlar arasında. Ve o herkesin kaldınlacağı Gün beni utandıрма; O Gün ki, ne malın mülkün, ne de çoluk çocuğun bir yaran olmayacaktır; yalnızca Allah'ın huzuruna kötülükten korunmuş bir kalple çıkanlar [kurtulacaktır]!”⁷⁷ demekteydi. Dikkat edilirse, yine soyunu temiz kılması için dua etmiş, ancak babasının bu durumundan duyduğu üzüntüyü de dile getirmişti. Hatta ayette kendine yakışmayacak bir soydan dolayı, babası da olsa, öteki tarafta nasıl utanç duyacağını bile zikreder.

5. Genel olarak peygamberlerin, özelde Hz. İbrahim'in evlât tutkusunun beşerî bir zaafıtan kaynaklanması ihtimali

Kur'an-ı Kerim'in bizlere naklettiğine göre bazı peygamberler, kendi zürriyetlerinin Allah Teâlâ tarafından seçilip arındırılması talebinde bulunmuşlardır. Elbette ki böyle bir talebin, öncelikle bir baba olarak, herhangi bir peygamberden sudur etmesi yadırganacak bir durum değildir; çünkü her insan kendi soyunun seçkin bir soy olmasını talep edebilir. Ancak bunun bir hak talebi şeklinde değil, bir dua olarak yapılması ve değerlendirilmesi gerekir. Üstünlük ve ayrıcalık talebi, bir başkasının haksızlığa uğratılması anlamına gelmediği gibi, bir kast sistemine uygun hayat sisteminde kendi soyuna üstünlük kotarma şeklinde de anlaşılabilir.

Kur'an-ı Kerim'de bu türden en çok göze çarpan örnekler, Hz. İbrahim'le ilgili pasajlarda görülür. İbrahim peygamber Allah'a, sürekli olarak, kendi soyundan gelenleri üstün kılması yönünde dualarda bulunur. *“Bir zamanlar Rabbi İbrahim'i birtakım kelimelerle sınımış, onları tam olarak yerine getirince: Ben seni insanlara önder yapacağım, demişti. “Soyumdan da (önderler yap, yâ Rabbi!)” dedi. Allah: Ahdim zalimlere ermez (onlar için söz vermem) buyurdu.”⁷⁸ Ondaki bu soya karşı aşırı merhamet ve duygu bağı Kur'an'ın bir başka yerinde de geçmektedir. İbrahim'e uğrayan melekler onu evlât ile müjdeledikten sonra (İbrahim seksen altı yaşında iken oğlu İsmail, yüz yaşında iken de İshak dünyaya gelmişti)⁷⁹ Lut'un bulunduğu bölgeye doğru yola çıkarken, İbrahim olacaklar sebebiyle endişelenir ve meleklerle orada Lut kavmi'nin bulunduğunu söyleyerek telâşını yansıtır. Hatta sahne anlatılırken “tartışmak” fiili kullanılmaktadır. Ayetlerde onun bu halinin aşırı merhametli oluşundan kaynaklandığı ifade edilir: *“Böylece İbrahim'in korkusu geçtikten ve kendisine (sözü geçen) müjde verildikten sonra Lût kavmi hakkında Bizimle tartışmaya başladı; çünkü İbrahim çok yumuşak başlı, çok içli ve gönlü Allah'a bağlı biriydi.”⁸⁰ Ancak Allah Teâlâ onun bu tavrının doğru olmadığını belirterek şöyle buyurur: “[Elçiler:] “Ey İbrahim, bundan vazgeç!” dediler, “Rabbinin hükmü bir kere gelmiş bulunuyor. Artık onlara geri çevrilmez bir azap vaki olacak!”⁸¹ Dikkat edilirse**

SÜİFD / 19

109

⁷⁷ eş-Şuarâ 26/83-89.

⁷⁸ el-Bakara 2/124.

⁷⁹ Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb b. Vâdih el-Ya'kûbî (H. 292), *Târîhu'l-Ya'kûbî*, I-II, Dâru es-Sâdir, Beyrut, 1992, 1/25, 26; el-Kâdî Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer b. Ali el-Kudâtî (H. 454), *Kitâbü'l-İnbâ' bi Enbâ'i'l-Enbiyâ* (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1998, s. 61.

⁸⁰ Hûd 11/74-75.

⁸¹ Hûd 11/76.

ayette, İbrahim peygamberin, erkek kardeşinin oğlu Lut hakkında değil de Lut'un kavmi hakkında tartıştığı (بجادلنا في قوم لوط) beyan edilmiştir.

Doğrusu İbrahim peygamberin böyle bir kavim hakkında endişesi hem mantıksız, hem de dinen yanlıştır. O halde burada bir tevcihte bulunma zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Buna göre İbrahim peygamber belki de Lut kavminin işlediği kötülükler hakkında yeterli bilgiye sahip olmamış olabilir. Hal böyle olunca İbrahim ikaz edilerek düzeltilmiştir. Yahut İbrahim, Lut kavmi derken sadece Lut'un yakın çevresini kast etmiş olabilir. Üçüncü bir ihtimal ise, İbrahim'in orada olup bitenlerden haberdar olduğu, ancak kötü insanlar kadar iyilerin de var olduğunu bildiği; ilâhî bir azap olursa, onların da arada helâk olacağını düşündüğü için böyle bir tartışmaya girmiş olmasıdır. İbrahim en kötü ihtimalle onların da düzelebileceğini, ya da gelecek nesillerinden iman edeceklerin çıkabileceğini de ummuş olabilir ki, bizce bu sonuncusu en isabetli tercihtir; çünkü Lut ile sürekli beraber olmaları, ilk ihtimali zayıflatmaktadır. Lut'un yakın çevresini kasdederek diğer inananları dışlaması ise bir peygambere yakışmayacak bir davranıştır. Dolayısıyla son ihtimal daha makuldür ve onun bu ısrarcı tavrına karşı Melekler, gerekli hassasiyetin gösterileceğini söyleyerek endişesinin yersiz olduğunu anlatmış olmalıdır. Nitekim sonuncu ihtimali destekleyen bir sahne hem Kitâb-ı Mukaddes'te,⁸² hem de bizim kaynaklarımızda nakledilmektedir.⁸³ Anlattığımız bu üç durumdan sadece ikincisi, İbrahim'in kendi soyu hakkındaki endişelerini yansıtmakta ve seçkin bir soy iddiasına delil teşkil eder gibi gözükmektedir. Ne var ki burada da İbrahim'in tavrı bir soy endişesinden değil, Lut gibi imanlı bir insanın helâk edilebileceği düşüncesinden kaynaklanmış olabilir. Kaldı ki o şekilde bir düşünce sadır olmuşsa da, ayet zaten İbrahim'i bu tavrından vazgeçirmiştir.

⁸² Tekvin 18: 16-33. (Adamlar oradan ayrılırken Sodom'a doğru baktılar. İbrahim onları yolcu etmek için yanlarında yürüyordu. Rab, "Yapacağım şeyi İbrahim'den mi gizleyeceğim?" dedi, "Kuşkusuz İbrahim'den büyük ve güçlü bir ulus türeyecek, yeryüzündeki bütün uluslar onun aracılığıyla kutsanacak. Doğru ve adil olanı yaparak yolunda yürümeyi oğullarına ve soyuna buyursun diye İbrahim'i seçtim. Öyle ki, ona verdiğim sözü yerine getireyim." Sonra İbrahim'e, "Sodom ve Gomora büyük suçlama altında" dedi, "Günahlar çok ağır. Onun için inip bakacağım. Duyduğum suçlamalar doğru mu, değil mi göreceğim. Bunları yapıp yapmadıklarını anlayacağım." Adamlar oradan ayrılıp Sodom'a doğru gittiler. Ama İbrahim Rabbin huzurunda kaldı. (Bazı eski İbranî din bilginlerine göre "Rab İbrahim'in önünde kaldı.") Rabbe yaklaşarak, "Haksızla birlikte haklıyı da mı yok edeceksin?" diye sordu, "Kentte elli doğru kişi var diyelim. Orayı gerçekten yok edecek misin? İçindeki elli doğru kişinin hatırı için kenti bağışlamayacak mısın? Senden uzak olsun bu. Haklıyı, haksızı aynı kefeye koyarak haksızın yanında haklıyı da öldürmek senden uzak olsun. Bütün dünyayı yargılayan adil olmalı." Rab, "Eğer Sodom'da elli doğru kişi bulursam, onların hatırına bütün kenti bağışlayacağım" diye karşılık verdi. İbrahim, "Ben toz ve külüm, bir hiçim" dedi, "Ama seninle konuşma yürekliliğini göstereceğim. Kırk beş doğru kişi var diyelim, beş kişi için bütün kenti yok mu edeceksin?" Rab, "Eğer kentte kırk beş doğru kişi bulursam, orayı yok etmeyeceğim" dedi. İbrahim yine sordu: "Ya kırk kişi bulursan?" Rab, "O kırk kişinin hatırı için hiçbir şey yapmayacağım" diye yanıtladı. İbrahim, "Yâ Rab, öfkelenme ama, otuz kişi var diyelim?" dedi. Rab, "Otuz kişi bulursam, kente dokunmayacağım" diye yanıtladı. İbrahim, "Yâ Rab, lütfen konuşma yürekliliğimi bağışla" dedi, "Eğer yirmi kişi bulursan?" Rab, "Yirmi kişinin hatırı için kenti yok etmeyeceğim" diye yanıtladı. İbrahim, "Yâ Rab, öfkelenme ama, bir kez daha konuşacağım" dedi, "Eğer on kişi bulursan?" Rab, "On kişinin hatırı için kenti yok etmeyeceğim" diye yanıtladı. Rab İbrahim'le konuşmasını bitirince oradan ayrıldı, İbrahim de çadırına döndü."

⁸³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII/75. (Buradaki rivayetlerden birinde inanan sayısı dört yüz, üç yüz, iki yüz, kırk ve nihayet dört şeklinde sıralanır.)

6. Dua eden kimse salih olmalı ve talebini hak etmelidir

Herhangi bir konuda dua ederken, duaya kılavuzluk eden salih ameller de olmalıdır (İbrahim'le ilgili ayetlerde Kâbe'nin inşasıdır). Böylece duanın kabulü müyesser olur. İbrahim peygamber de soyu hakkında talepte bulunurken, bizzat salih amellerde bulunmuş ve bunlara dayanarak Allah Teâlâ'ya taleplerini iletmişti. Allah'a bu taleplerini iletmesi, salt bir kan bağına dayanarak değil; Allah'ı hoşnut edecek amellerle olmuştur.

İbrahim'in üstün bir soy ile müjdelenmesi, aslında onun üstün mücadelesine bir hediye olarak verilmiştir. O öncelikle bir kul olarak seçilmiş, sonra "Allah'ın Halîli" olmuştur.⁸⁴ Allah için en yakınlarıyla dahi köprüleri atmış ve babasına tavır koymuşken, en yalnız olduğunu düşündüğü bir anda Allah onu zengin bir zürriyete sahip olmakla müjdelemiştir. Aynı şey Mekke'de sıkışıp kalmış olan Müslümanlara ve Hz. Muhammed'e de yapılmıştır.⁸⁵ Medine onlar için bereketli topraklar, yeni kazanç kapıları, yeni bir umut, yeni nesiller ve yeni bir iman yurdu olmuştur. Bu sebeple İbrahim'in bu tavır, bir *kopuş* ve *birleşme* durumunu yansıtır. EVELÂ her şeyden kopma, daha sonra ilâhî lütuf, dünyevî ve uhrevî mükâfatlar ve hakikat ile birleşme durumunu...⁸⁶

Benzer bir husus, Nuh ile ilgili ayetlerde de vardır. Burada da Allah'ın dilediğini seçip ona nübüvvet verebileceğinden bahsedilmektedir. Ancak ayetin sonu oldukça dikkat çekici bir şekilde bağlanır ve seçmenin, seçilmenin iki yönüne de işaret edilir. "Sizin için: Dinden Nuh'a tavsiye ettiğini ve sana vahyettiğimizi; İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi size de emir buyurdu. Şöyle ki: Dini ikame edin ve onda tefrikaya düşmeyin! Fakat kendilerini çağırdığın bu (din), Allah'a ortak koşanlara ağır geldi. Allah dilediğini kendisine (peygamber) seçer ve kendisine yöneleni de doğru yola iletir."⁸⁷

Son olarak işaret etmek istediğimiz ayet ise, müminlere ilâhî nusretin ve dinginliğin verildiğini bildiren Fetih 26. ayettir. Burada da açık olarak, ilâhî vergiye nail olmanın, aynı zamanda bir liyâkat meselesi olduğu anlatılır; "O küfredenler kalplerinde o taassubu, cahiliye taassubunu kaynattığı sırada Allah, peygamberinin ve müminlerin üzerine sükûnet ve güvenini indirdi, onlara takva kelimesini yükledi. Zaten onlar, buna lâıyk ve ehliyetli idiler. Allah, her şeyi bilendir." Konuyla ilgili daha başka ayetler de bulunmaktadır.⁸⁸

SÜİFD / 19

⁸⁴ el-Enbiyâ 29/56; en-Nisâ 4/125.

⁸⁵ Azuzi, "Kur'an'da İbrahimî Tevhid", s. 60-61.

⁸⁶ Emanuel Adamakis, "Hz. İbrahim – Kopuş ve Birleşme" (tr. İsmail Taşpınar), Hz. İbrahim'in İzinde, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 83.

⁸⁷ eş-Şûrâ 42/13.

⁸⁸ el-Enfâl 8/29; el-Ankebût 29/69; et-Talâk 65/2-3.

7. Allah Teâlâ soya duayı kendi belirlediği şartlarda kabul eder

Soya dua meşru olmakla birlikte, bu duaya Allah Teâlâ'nın icabeti, -çünkü Allah kulun duasına mutlaka icabet etmektedir-⁸⁹ şartlarını ve şeklini kendinin belirlediği bir tarzda olmaktadır. Buna göre Allah Teâlâ da İbrahim'in duasına icabet edeceğini beyan etmiş, ona soyu hakkında bir söz vermiş, ancak bu sözün kendi belirlediği şartlar çerçevesinde gerçekleşeceğini özellikle vurgulamak üzere, iki yerde konuya dikkat çekmiştir. Bunlardan birisi, "And olsun ki Nuh'u ve İbrahim'i Biz gönderdik; ikisinin soyundan gelenlere peygamberlik ve kitap verdik; soylarından gelenlerin kimi doğru yoldadır, birçoğu da yoldan çıkmıştır. Sonra bunların izinden art arda peygamberlerimizi gönderdik. Meryem oğlu İsa'yı da arkanından gönderdik, ona İncil'i verdik; ona uyanların kalplerine şefkat ve merhamet vermiştik. Biz onlara sadece Allah'ın hoşnutluğunu emretmişken, onlar bir de kendilerine emretmediğimiz bir ruhbanlık uydurverdiler; ancak buna da gereği gibi uymadılar. Biz de onlardan iman edenlere mükâfatlarını verdik. İçlerinden çoğu da yoldan çıkmışlardır."⁹⁰ ayetlerinde beyan buyrulan bir seçimdir.

İkinci ayet grubu ise, Bakara'daki; "Ey İsrail oğulları! Size lütfe ettiğim o nimetleri ve sizin diğer kavimlere üstün gelmenizi sağladığım günleri hatırlayın; ve hiçbir insanın diğerine bir yarannın olmayacağı, hiç kimsede fidye kabul edilmeyeceği; şefaatin fayda etmeyeceği ve hiç kimseye yardım edilmeyeceği bir Gün'ün gelip çatacağını] aklınızdan çıkarmayın. Ve [şunu hatırlayın:] Rabbi, İbrahim'i buyruklar ile sındığında ve İbrahim de bunları yerine getirdiğinde ona "Seni insanlara önder yapacağım!" demişti. İbrahim; "Soyumdan gelenleri de!" deyince, Allah; "Zalimleri ahdim kapsamaz!" buyurmuştu."⁹¹ ayetleridir. Bu ayetlerde, İbrahim soyundan seçkinlere işaret edilmekle birlikte, bu soydan sapkın kimselerin de çıkacağı vurgulanmış, hatta bazı ayetlerde sapkınların, doğru yolda olanlardan daha fazla olduğu belirtilmiştir. Nihayet bir soyu seçmek, Allah'ın lütfü ile olur ve buna rezerv koyacak olan kimse de yoktur. Dolayısıyla hiç kimse seçilmiş olduğu garantisine sahip değildir.

Bu ayetlerin yorumunda Taberî, birkaç farklılık olduğuna işaret eder. Bunlardan ilki İbrahim soyundan da olsa zalime nübüvvetin verilmeyeceğidir. İkincisi, ki birçok müfessir de bu görüştedir,⁹² imamet makamına zalimlerin ehil olmadıkları

⁸⁹ Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, II/453; Ahmed b. Ali b. Hacer Ebu'l-Fadl el-Askalânî (H.852), *Ta'cîlü'l-Menâfaa* (nşr: İkrâmullah İmdâdü'lhak), Dâru'l-Kütübü'l-Arabî, Beyrut, I/152.

⁹⁰ el-Hadîd 57/26, 27.

⁹¹ el-Bakara 2/122-124.

⁹² Bu ayetin tefsirinde Zemahşerî, siyasî bir çıkarımda da bulunur ve şunları söyler: "لا ينال عهدي الظالمين" ifadesinde, fasıkın imamete uygun olmayacağına delil bulunmaktadır. Ne hükmü, ne de şahadeti kabul edilen; kendisine itaat edilmemesi gereken, verdiği haber doğru kabul edilmeyen ve arkasında namaz da kılınmayan bir kimse nasıl imam olabilir ki zaten? Allah her ikisinden de razı olsun, Ebû Hanîfe gizlice, Zeyd b. Ali'ye yardım etmenin; imamet ve hilâfet adıyla iş gören Devânîkî gibi zorba hırsızlara karşı kıyama kalkmanın vacip olduğu fetvasını vermiş ve kendisi de maddî yardımda bulunmuştu. Ebû Hanîfe'ye kadının biri sorar: "Oğluma, Abdullah b. Hasan'ın iki oğlu İbrahim ve Muhammed'in safında kıyam etmeyi ve ölünceye kadar onların yanında yer almasını tavsiye ettim [ne dersin?]" İmam cevap verir: "Keşke oğlunun yerinde ben olsaydım..." Ebû Hanîfe, Mansûr ve avenesi için "Eğer bir saray yaptırırsalar da beni de tuğlalannı saymak gibi zahmetsiz bir işe memur

rıdır. Üçüncü bir yorum ise, zalimlere itaat noktasında hiçbir peygamberin verdiği bir ahdin olmamasıdır. Diğer birkaç tevcih ise ahd ü emân, uhrevî mükâfat vs olduğu şeklindedir.⁹³ Esed'e göre ayet İbrahim soyundan gelmenin herhangi bir üstünlük sebebi olmadığı ifade ettiği gibi, o dönem Yahudilerinin, günahkârlıkları sebebiyle böyle bir konumu zaten hak edemeyeceklerini de anlatmaktadır.⁹⁴ Dolayısıyla, İbrahim'in duasına doğrudan verilen cevapta, bu soydan gelecek zalimlerin, verilmesi taahhüt edilen nimetlere nail olamayacağı söylenmiştir. Aynı şey İbrahim'in ikinci oğlu İshak'ın soyunun anlatıldığı ayetlerde dile getirilerek onun da soyundan zalimler çıkacağı anlatılmıştır.⁹⁵ Zaten İbrahim de bunu biliyor olmalıydı ki, ilgili ayetin devamında (Bakara 124-129), oğlu İsmail ile birlikte Allah'a yönelip dua ederken "soyumuzdan gelecek olanların bir kısmı" kaydını düşmüşlerdir.⁹⁶

İbrahim soyuna imametın verilmesi bir rahmet işidir ve rahmet ancak hak edene, Allah Teâlâ'nın dilemesiyle verilir. O yüzden Kur'an'ın iki şehirden birinde, eşraftan bir adama verilmemesine hayret edenleri Allah Teâlâ, rahmetini kimse-nin taksim edemeyeceğini, onu ancak kendisinin dilediğine vereceğini söyleyerek susturur.⁹⁷ Aslında imametın zalimlere verilmeyeceği beyanı, belki de kan bağına imametın tevarüsü için yeterli gören İbrahim'e bunun böyle olmadığını hatırlatmak içindir.⁹⁸ Hatta ayetlerin zımından, İbrahim'in de bunun farkında olduğunu ve duasında evvelâ kendisini, sonra da evlâtlarını putlara tapmaktan men etmesini istediği anlaşılabilir.⁹⁹ Beydâvî'ye göre bu ayet, peygamberlerin peygamberlik öncesine özgü bir masumiyete sahip olduklarını da gösterir. Fasık imamete lâıyk değildir ve büyük günah işleyen kimse nübüvveteye ehil olamaz.¹⁰⁰

Bir başka ayette İbrahim (a.s.) bu sefer Nuh (a.s.) ile birlikte zikredilmiş, soylarından gelenlere üstünlük verildiği anlatılmış, ancak bu soydan gelenlerin çoğunun bunu taşıyamaması sebebiyle üstün olmadıkları, olamayacakları ifade edilmiştir. Kaldı ki kendisine yerin ve göklerin "melekûtu"¹⁰¹ öğretilen bir peygam-

etseler, kesinlikle yapmazdım" demiştir. İbn Uyeyne; "Zalim aslâ imam olamaz" der. Zalim nasıl imam tayin edilebilir ki? İmam zaten zulmü engellemek için gelmez mi? Eğer zalim imam tayin edilirse, işte o zaman şu meşhur "Kurdu çoban yapan, zulmetmiş olur" sözü gerçekleşmiş olur." bk. Zemahşerî, *Keşşâf*, I/184. Benzer yorumlar Reşîd Rızâ tarafından da yapılır. bk. Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, I/458-459.)

⁹³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I/530-531.

⁹⁴ Esed, *Kur'an Mesajı*, s. 35, 918, 1118.

⁹⁵ "Hem İbrahim'e hem de İshak'a bereketler verdik. Her ikisinin neslinden de hem iyilik yapanlar var, hem de açıkça kendi nefesine zulmedenler var (es-Sâffât 37/113)."

⁹⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I/553.

⁹⁷ ez-Zuhruf 43/31-32.

⁹⁸ Muhammed Mütevellî Şa'râvî (M. 2004), *Kasasu'l-Enbiyâ*, I-V, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, I/484-485.

⁹⁹ Mâtürîdî'ye göre kendisini önce zikretmesi, yukandaki iddiayı yanlışlamaz. Çünkü insan duaya evvelâ kendisinden başlar, daha sonra evlâtlarına ve sırasıyla daha uzak akrabalarına ve diğer insanlara duayı teşmil eder. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, III/28.

¹⁰⁰ Beydâvî, *Envârü't-Tenzîl*, I/86.

¹⁰¹ el-En'âm 6/75.

berin, soya bakışı da buna uygun olmalıydı.¹⁰² Kullardan seçilerek kendilerine kitap miras bırakılanlardan kimisi dört elle bu mirasa sarılıp da hayırda ileri geçerken, kimileri kendilerine zulmederek geri kalır. Kimileri de ikisinin ortasında bir noktadadır.¹⁰³ Dolayısıyla dinî açıdan gerekli kriterleri yerine getirmeyen herhangi bir soyun üstünlüğü olamayacağı gibi, buna dayanarak siyasî taleplerde bulunma hakkı da olamaz. Zulme meyleden bu şerefe eremez, zulme meyledene Allah bu şerefi vermez, zulme meyletmiş olan insanlığa örnek olamaz, zulme meylederseniz ışığınızı kaybederseniz, zulme meylederseniz zalimler size baş olur, zulme meylederseniz müstez'afar olursunuz ve zulme meylederseniz yozlaşsınız, yaşadığınızı din yaparsınız.¹⁰⁴

8. İbrahim soyunun üstünlüğü irsî değil işlevseldir

Allah katında Benî Âdem'in değeri, daha yaratıldığı andan itibaren yeryüzünde göreceği fonksiyona bağlı olarak şekillenmiştir. Âdem'in, dolayısıyla ilk insanın, yaratılması konusunu Rabbimiz meleklerle açtığı; ne Âdem'in, ne de insanoğlunun adı zikredilmiştir. Bunun yerine onun fonksiyonunu öne çıkartır şekilde, yeryüzünde bir halife yaratacağından bahsedilmiştir ki, aslında bu, insanı değerli kılanın, ifa edeceği vazife olduğunu ilk baştan idraklere kazıyan bir hadisedir.¹⁰⁵ Ayetlerden ve tarihî gerçeklerden hareketle peygamberlerin birçoğunun, en azından semavî kitaplarca bildirilenlerin, belirli bir damardan geldiği anlaşılmaktadır. Bu durum, İbrahim'in duasında dile getirilen bir istektir. Bu dua gerçekleşmiş, birçok peygamber onun soyundan gelmiştir. İsa; "Babanız İbrahim günümü görecek için sevinçle coşmuştu. Gördü ve sevindi. "Yahudiler, "Sen daha elli yaşında bile değilsin. İbrahim'i de mi gördün?" dediler. İsa, "Size doğrusunu söyleyeyim, İbrahim doğmadan önce ben varım" der.¹⁰⁶ Hz. Peygamber de bunu ifade etmek üzere; "İbrahim'in duası, kardeşi İsa'nın müjdesi ve annesinin rüyası" olduğunu beyan etmiştir.¹⁰⁷

Malûm olduğu üzere İbrahim'in soyundan imamlar istemesi, İsmail ile birlikte Kâbe'yi inşa ederken olmuş ve bu duada "soyumuzdan" ifadesi kullanılarak hem İbrahim, hem de İsmail kanalı zikredilmiştir ki, Peygamber efendimiz de İsmail tarafından gelmiştir. Hatta aynı rivayette Peygamberimiz [Yuhanna'daki ifadelere benzer bir şekilde] Âdem'in çamuru karılırken kendisinin son peygamber olduğunu söylemiştir.¹⁰⁸ Ama burada da dikkat edilmesi gereken nokta, Hz. Peygamber'in bu mensubiyeti boş bir akrabalık bağı ya da akrabalık bağına dayalı

¹⁰² en-Nisâ 4/54-55; el-Hadîd 57/26.

¹⁰³ Fâtır 35/32.

¹⁰⁴ Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Menâr*, I/455-456.

¹⁰⁵ Neccâr, *Hilâfetü'l-İnsân*, s. 47.

¹⁰⁶ Yuhanna 8: 56-58.

¹⁰⁷ Ahmed İbn Hanbel Ebû Abdullah eş-Şeybânî (H. 241), *Müsnedü Ahmed*, Müessesetü Kurtuba, I-VI, Mısır, IV/127; Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek*, II/453, 656.

¹⁰⁸ Ebû Zeyd Ömer İbn Şebbe en-Nemîrî el-Basîrî (H. 262), *Târîhu'l-Medîneti'l-Münawera (Ahbâru'l-Medîneti'n-Nebeviyye)* (nşr. Fehîm Muhammed Şeltût), I-IV, Dâru't-Türâs - ed-Dâru'l-İslâmiyye, Beyrut, 1990, II/636; en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek*, II/453; el-Askalânî, *Ta'cîlu'l-Menfaa*, I/152.

anlamsız bir üstünlük olarak görmesi değil, aksine peygamberlik vazifesine yönelik bir hususa işaretir. İlm-i Ezelî'de var olan mezkûr bilginin, peygamberler diliyle deşifre edilmesidir. Aynı şekilde İbrahim'in seçilmesi de fonksiyonel bir durumdur. Rabbi ona 'Bana teslim ol' dediğinde, o derhal 'bütün alemlerin Rabbine teslim oldum' deyivermişti.¹⁰⁹

Kur'an açısından gerçek soy ve akrabalık, dine dayalı olarak gelişir. Din bağı koparan insan, kan bağına dayalı yakınlığı sebebiyle Müslüman kardeş vasfını elde edemez. Nitekim Kur'an'da Nuh'un oğlu, Nuh'un soyundan sayılmaz. İbrahim'i de kendilerinden sayan [hem kan, hem inanç bağı ile] Mekkelilere, İbrahim'e lâayık olmanın gereklerini yerine getirmedikleri için İbrahim'in müşrik olmadığı anlatılır. Bakara 136. ayette bütün peygamberler bir arada zikredilmiş; ve ortak bir kan bağına sahip olmasalar da, müşterek noktaları olan tevhid sebebiyle tüm peygamberler bir birbirlerinin akrabaları sayılmıştır. Bakara suresinin ilgili bölümlerinde geçen "Allah'ın boyası"¹¹⁰ tabiri de aslında aynı şeyleri bize hatırlatır. Önemli olan bir Yahudi ya da Hıristiyan âdeti olarak gelen suyla vaftiz edilerek şeklen bir yere mensup olmak ve güya kurtuluşu bu şekilde garantilemek değildir; gerçek değer, Allah'ın boyası ile boyanabilmiş olmaktır.¹¹¹ Zaten bu sebeple bazı müfessirler, ayetteki "صبغة الله" tabirini "ملة إبراهيم" şeklinde anlamıştır.¹¹²

İbrahim peygamber sadece vahye bağıllığı sebebiyle değil; aynı zamanda rasyonel bir tarafa sahip olduğu için de gerçek üstünlüğün neyle olacağını biliyor olmalıdır. Malûm olduğu üzere İbrahim peygamber dini anlatırken son derece hikmete uygun ve rasyonel davranmış; kendi planını uygulamak için en müsait vakti seçmiş ve kararlılık göstermiş; onların nefretini daha ilk baştan kazanmasına sebep olacak şekilde putlarını tahkir etmemiş¹¹³ ve gerek babasına olan hitabında, gerek kavmi ile putlar üzerine yaptığı atışmada ve gerekse Nemrut¹¹⁴ ile Allah Teâlâ hakkında yaptığı tartışmada sık sık akli delillere başvurmuştu. Meselâ babasını cahillik, kendisini ise üstün ilim sahibi olarak nitelememiş, aksine bir arkadaşı gibi ona aklın yolunu göstermeye çalışmıştı.¹¹⁵ Hatta babasına hitap ederken kullandığı 'babacığım' ifadesi bile, ki bu ondaki merhametin ne kadar ileri boyutlarda olduğunu gösterir, aslında duygusal yanın tartışma üslûbunda karşı tarafı etkileyerek tesir etmesi amacına matuftur. Ancak inanmayan babasına artık herkes kendi yoluna tarzında "selâmet olsun sana" demesi, bir evlâdın inkâr etmiş olan babaya

SÜİFD / 19

115

¹⁰⁹ el-Bakara 2/131.

¹¹⁰ el-Bakara 2/138.

¹¹¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, I/99.

¹¹² Ebu'l-Kâsim Muhammed b. Ahmed b. Cüzey el-Kelbî (H. 741), *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl* (nşr. Muhammed Sâlim Hâşim), I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, I/85.

¹¹³ Tabbâra, *İbrahim*, s. 550, 552, 557.

¹¹⁴ İbrahim kıssasında adı müphem kalan yöneticinin Nemrut olup olmadığı konusu tartışmalıdır. Bunu kabul edenler olduğu gibi karşı çıkanlar da vardır. bk. Ya'kûbî, *Târîh*, I/24; Mehrân, *Dirâsât Târîhiyye mine'l-Kur'âni'l-Kerîm*, I/117. Nemrut'un, aslında Hammurabi olduğu da söylenmektedir. bk. Muhammed Hamîdullah, *İslam Peygamberi* (tr. Salih Tuğ), I-II, İrfan, İstanbul, 1990, I/546; Akkad, *İbrahim: Ebu'l-Enbiyâ*, s. 379.

¹¹⁵ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, II/32.

dahi hangi mesafeden yaklaşması gerektiğini gösterir. Nitekim bunun tam aksi durumlar da söz konusu olabilir. Hatta çoğu zaman ebeveyn çocuğuna benzer şekilde nasihatte bulunup da eli boş dönebilir. Allah Teâlâ ne kadar güzel işaret eder buna... *"Fakat [öyle insan da var ki] kendisine Allah'a inanmayı her tavsiye ettiklerinde anne-babasına, "Yuh olsun size!" diye çıkışır, "Benden önce [bu kadar çok] insan gelip geçmişken [öldükten sonra] tekrar diriltileceğimizi mi söylüyorsunuz?" Onlar ise Allah'ın yardımı için dua eder ve "Yazık sana!" derler, "Çünkü Allah'ın vaadi her zaman doğru çıkar!" O da: "Bu, eski zamanların masallarından başka bir şey değil!" diye cevap verir."*¹¹⁶

İbrahim gerçekten soy düşkünü biri olsaydı, hayatta bir insanın en çok düşkün olması gereken büyüklerinden olan babasıyla yollarını ayırmaz, en azından teşrik-i mesai anlamında ondan uzaklaşmazdı. Ancak hiç çekinmeden babasıyla yollarını ayırmış, onu taptıklarıyla baş başa bıraktığını söyleyerek uzaklaşmıştır.¹¹⁷ Babasına karşı bu kararlılığı gösteren İbrahim, yeri geldiğinde kan bağına göz kırpmadan feda edebileceğine dair en çarpıcı davranışı, oğlunu kurban ederken de gösterir. Kurban edilen de, kurban eden de aynı kararlılık ve teslimiyetle Allah'a yönelmişler, aslâ akrabalık bağı hürmetine emredilenden vazgeçmeyi, ya da emri sulandırmayı düşünmemişlerdir. *"İkisinin de emre boyun eğdiği ve İbrahim'in oğlunu kesecek pozisyona getirdiği..."*¹¹⁸ bir teslimiyet örneğinde, hangi kan bağına üstünlüğünden bahsedilebilir? Böyle bir pozisyonda İbrahim'in soy düşkünlüğünün basit bir kan bağına dayalı olduğunu hangi vicdan iddia edebilir? Nitekim İbrahim'in davetinin şirkten uzaklaşp sırf tevhide yönelmek olduğu; *"Sizin taptıklarınıza tapmak benden uzak olsun! Hiç kimse[ye tapmam], beni var etmiş olan hariç. Beni doğru yola ileten O'dur!" [İbrahim] bunu, daha sonra gelenler arasında yaşamaya devam eden bir söz olarak söyledi ki, onlar [daima] o [sözü hatırlayıp ona] dönsünler."*¹¹⁹ ayetinde net bir şekilde anlatılır.

İbrahim peygamberin İsmail ve İshak'tan olma çocukları bütün dünyayı sardılar ve her yanda çoğaldılar. Yahudiler pek haklı olarak bir üstün soy iddiasında bulunurlardı; çünkü tarih hakikaten onlara birçok peygamberin gönderildiğini bize anlatır. Ancak onlar bu üstünlüğün tarihte kendilerine verilen rol ve Allah tarafından nimet olarak gönderilen nübüvvet olduğunu derk edemediler. Onları üstün kılan bu dinî durum idi. Nitekim İsrâ suresi 2-3. ayetlerde Yahudilere geçmişin mirasına ciddiyetle sahip çıkmaları gerektiği işaret edilmiştir: *"Ve Biz [aynı şekilde] Musa'ya [da] kitap vermiştik ve onu İsrail oğulları için bir doğru yol rehberi kılmış [ve onlara şöyle demiştik:] "Benden başka dayanak aramayın. Siz ey Nûh'la birlikte [gemide] taşıdığımız insanların soyundan gelenler! O (Nûh ki,) gerçekten de çok şükreden bir kuldu." Benzer bir ikaz, bu sefer daha geniş bir şekilde başka bir ayette gelir. "İşte bunlar Allah'ın kendilerine nimetler sunduğu peygamberler, Âdem'in soyundan, Nuh ile beraber taşıdıklarımızdan; İbrahim ve İsmail'in neslinden [Yahudi*

¹¹⁶ el-Ahkâf 46/17.¹¹⁷ Meryem 19/47-48.¹¹⁸ es-Sâffât 37/102-106.¹¹⁹ ez-Zuhruf 43/26-28.

takviminde ve soy tasnifinde Nuh, Âdem'in onuncu göbekten çocuğu, İbrahim de Nuh'un onuncu göbekten çocuğudur]¹²⁰ ve doğru yola erdirdiğimizden, seçip beğen-diklerimizdendirler. Rahmân'ın ayetleri onlara okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanırlardı. Nihayet onların peşinden öyle bir nesil geldi ki, bunlar namazı bıraktılar; nefislerinin arzularına uydular. Bu yüzden ileride sapıklıklarının cezasını çekecekler. Fakat tövbe edip iman eden ve salih amel işleyen bunun dışındadır. Bunlar cennete girecekler ve hiçbir haksızlığa uğratılmayacaklardır."¹²¹ Bu soya kimin lâıyk olup olmadığı net ifadelerle Yahudilere anlatılır. İbrahim'in kavmiyle tartışmasını anlatan En'âm suresindeki ayetlerin ardından da onun mirasına gerçek anlamda kimlerin sahip olduğu anlatılır. Mirasa sahip olmayanın mirasını, bunu taşıyacak olanlar elde eder. "İşte bunlar, kendilerine kitap, hüküm ve peygamberlik verdiğimiz kimseler! Şimdi şu karşıdakiler buna inanmıyorlarsa, yerlerine bunları inkâr etmeyen bir milleti getiriniz!"¹²²

Aynı şekilde Kutsal Mabet de Yahudilere verilmiş ve bir anlamda dünyanın merkezi Kudüs olmuştu. Onlar için bu hem bir üstünlük, hem de şerefti. Ne var ki bu şeref ve üstünlüğü taşıyamadılar. İçinde daldıkları birçok günah ve kasıtlı tahrifler sebebiyle¹²³ bu üstünlüklere ve şerefe lâıyk olamadıklarını gösterdiler. Böylece ellerinden bu nimet alındı, örnek bir millet olma vasfını yitirdiler.¹²⁴ Nitekim İsrail oğullarının bu tavırları, Kutsal Kitap'ta onlara bir eleştiri olarak Pavlus tarafından da yöneltilir.¹²⁵ Müslümanlar bu mirasa lâıyk olduklarını gösterdiklerin-

¹²⁰ Yusuf Besalel, *Yahudi Tarihi*, Üniversal Yayıncılık, İstanbul, s. 15-16.

¹²¹ Meryem 19/58-60.

¹²² el-En'âm 6/89.

¹²³ el-Bakara 2/40-121.

¹²⁴ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, I/111.

¹²⁵ "Öyleyse soruyorum: Tann kendi halkından yüz mü çevirdi? Kesinlikle hayır! Ben de İbrahim soyundan, Benyamin oymağından bir İsraili'yim. Tannı önceden bildiği kendi halkından yüz çevirmedi. Yoksa İlyas'la ilgili bölümde Kutsal Yazı'nın ne dediğini, İlyas'ın Tann'ya nasıl İsrail'den yakındığını bilmez misiniz? "Yâ Rab, senin peygamberlerini öldürdüler, senin sunaklarını yıktılar. Yalnız ben kaldım. Beni de öldürmeye çalışıyorlar." Tann'nın ona verdiği yanıt nedir? "Baal'in önünde diz çökmemiş yedi bin kişiyi kendime ayırdım." Aynı şekilde, şimdiki dönemde de Tann'nın lütfuyla seçilmiş küçük bir topluluk vardır. Eğer bu, lütufla olmuşsa, iyi işlerle olmamış demektir. Yoksa lütuftan çıkarmak! Sonuç ne? İsrail aradığına kavuşamadı, seçilmiş olanlar ise kavuştular. Geriye kalanlansa yürekleri nasırlaştırıldı. Yazılmış olduğu gibi: "Tann onlara uyuşukluk ruhu verdi; Bugüne dek görmeyen gözler, duymayan kulaklar verdi." Davut da şöyle diyor: "Sofraları onlara tuzak, kapı, tökez ve ceza olsun. Gözleri kararsın, göremesinler. Bellerini hep iki büküm et!" Öyleyse soruyorum: İsraililer, bir daha kalkmamak üzere mi sendeleyip düştüler? Kesinlikle hayır! Ama onların suçu yüzünden öteki uluslara kurtuluş verildi; öyle ki, İsraililer onlara imrensin. Eğer İsraililerin suçu dünyaya zenginlik, bozgunu uluslara zenginlik getirdiyse, bütünlüğü çok daha büyük bir zenginlik getirecektir! Öteki uluslardan olan sizlere söylüyorum: Uluslara elçi olarak gönderildiğim için görevimi yüce sayarım. Böylelikle belki soydaşlarımı imrendirip bazılarını kurtarırım. Çünkü onların reddilmesi dünyanın Tann'yla barışmasını sağladıysa, kabul edilmeleri ölümden yaşama geçiş değil de nedir? Hamurun ilk parçası kutsalsa, tümü kutsaldır; kök kutsalsa, dallar da kutsaldır. Ama zeytin ağacının bazı dalları kesildiyse ve sen yabancı bir zeytin filiziyken onların yerine aşlanıp ağacın semiz köküne ortak oldunsa, o dallara karşı övünme. Eğer övünüyorsan, unutma ki, sen kökü taşıyorsun, kök seni taşıyor. O zaman, "Ben aşlanayım diye dallar kesildi" diyeceksin. Doğru, onlar imansızlık yüzünden kesildiler. Sense imanla yerinde duruyorsun. Böbürlenme, kork! Çünkü Tann asil dalları esirgemediyse, seni de esirgemeyecektir. Onun için Tann'nın iyiliğini de sertliğini de gör. O, düşen-

de, yeni örnek millet olarak tarih sahnesine çıktılar. Bir zamanlar insanların çok büyük bir kısmının yöneldiği kible olan Kudüs de artık yerini Kâbe'ye bıraktı.¹²⁶ Böylece Hz. Peygamber, iki kiblenin, Âdem ve İbrahim'in kiblesi Kâbe ve Süleyman ile ondan sonrakilerin kiblesi olan Kudüs'ün peygamberi olmuştu.¹²⁷ Bu tasarruf hem Allah'ın belli bir yön ile sınırlı olmadığını göstermekte, hem belli bir soyun sürekli üstünlüğünün olamayacağını ifade etmekte, hem de insanların İbrahim'in kişiliğine dönmesi gerektiğini göstermektedir.¹²⁸ Ancak ayetler bu yeni örnek millete de çok açık bir şekilde görevler ve sınırlar tayin ederek varlıklarının bekasının bunlara bağlı olduğunu belirtti.

Bakara 153-186. ayetleri, yeryüzünü imar ve ıslaha memur Müslümanların nelere dikkat etmesi gerektiğine de işaret etti. Öte yandan İsrâ suresindeki ayetler, aslında yaratılan her insanın üstün kılındığına da vurguda bulunur. Ancak bu üstünlüğün, hangi durumda ve neler yapılması halinde Allah katında değerli olduğu da açık bir şekilde ifade edilir: "*Gerçek şu ki, Biz Âdemoğullarını üstün ve onurlu kıldık; karada ve denizde onların ulaşımını sağladık; temiz besinlerle onları nızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın pek çoğundan üstün tuttuk: [ama] gün gelecek, bütün insanları huzurumuza çağıracağız [ve onları, yaşarken] davranışlarına yön veren bilinçli eğilimlerine, seciyelerine göre [yargılayacağız]; sicilleri sağ ellerine verilecek olanlar, işte bunlar, tutanaklarını [sevinçle] okuyacak olanlardır. Bununla birlikte kimseye kıl kadar haksızlık yapılmayacaktır. Ve bu [dünyada kalbi] kör olan, ahirette de kör olacak ve [doğru yoldan] daha da sapmış bulunacaktır.*"¹²⁹ Demek ki seçilmiş olmak, aslında bireysel tercihlerimizle hayrın yanında yer almak ve kulluğun gereğine uygun bir hayat yaşamakla mümkün olmaktadır.

Kur'an'da insan topluluklarını ifade etmek üzere muhtelif kavramlar kullanılmaktadır. Bu kavramlar kimi zaman bir soy bağı ilişkisini oluştururken; birçok yerde maddî anlamlarından sıyrılarak manevî değerler etrafında hâleleşen anlamlara dönüşürler. Dolayısıyla asıl olarak etnik, kabilevî ya da ailevî unsurları haiz olan birçok kavram, Kur'an'da fonksiyonel yönleri ve Allah katındaki değerleri itibarıyla farklı anlamlar kazanırlar. Kur'an-ı Kerim'de bir topluluğu ifade etmek üzere *benû filân, kavm, zürriyye, ümme, mille, mele', şa'b, kabile, imâre, batn ve fasîle*, kavramları karşımıza çıkar. Bu kavramlardan ilki olan *benû filân*, aslında bir kabile ya da kabilenin bir oymağını anlatmaktadır. Ancak Kur'an'da o döneme ait tek kabile olan Kureyş için Kur'an'da *benû filân* ifadesi kullanılmaz. Muhtemelen bu, Kureyş'in homojen bir topluluk olmamasındandır. Diğer bir kavram ise *kavm* ifadesidir ki, halk anlamı taşır. Örneğin Firavun ve seçkin çevresinden korkan

→
lere karşı serttir; ama O'nun iyiliğine bağlı kalırsan, sana iyi davranır. Yoksa sen de kesilip atılırsın! İmansızlıkta diremezlerse, İsraililer de öz ağaca aşılanacaklar. Çünkü Tann'nın onları eski yerlerine aşılama gücü vardır. Eğer sen doğal yapısı yabancı zeytin ağacından kesilip doğaya aykırı olarak cins zeytin ağacına aşılandınsa, asıl dalların öz zeytin ağacına aşılanacakları çok daha kesindir! (Romalıların 11: 1-24)"

¹²⁶ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, V/112.

¹²⁷ Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, V/145.

¹²⁸ Baydar, *İbrahimî Okuyuş*, s. 65.

¹²⁹ el-İsrâ 17/70-72.

Mısırlılardan ancak birkaç kişinin Musa'ya imanını açıkladığının anlatıldığı ayette, "kavminden ancak bir zürriyet ona iman etti" denilmektedir.¹³⁰ *Zürriyet*¹³¹ biraz daha özel, *kavim* ise genel bir anlamı ifade etmektedir. "Kavminden" denildiğinde sadece İsrail oğulları değil, aynı zamanda içinde yaşadığı bütün bir Mısır toplumu anlatılır.¹³²

Zemahşerî, bu kavramların yukarıdaki son grubu için şu değerlendirmeyi yapar: "Şa'b, kabilelerin üst adıdır, kabile imarelerin, imare batınların, batın fahzlerin (Kur'an'da geçmez), fahz de fasilelerin üst adıdır. Huzeyme bir şa'b adıdır; Kinâne kabile, Kureyş imare, Kusay batın, Hâşim fahz ve el-Abbâs da fasîledir."¹³³ Dolayısıyla buraya kadar değerlendirilen kavramlar, daha ziyade biyolojik anlamdaki birliklilikleri ifade etmektedir. *Ümmet* kavramı bazen, herhangi bir sığata vurgu yapılmaksızın, insan topluluklarını ifade ederken;¹³⁴ çoğunlukla dinî bir topluluğa işaret eder. İbrahim peygamber bağlamında zikredilen *mille* kelimesi, hem bir yaşama biçimini, hem de bir akideyi içeren 'din' anlamındadır.¹³⁵ Ancak buradaki din ifadesi, *ed-Dîn* değildir. *ed-Dîn*, Allah'ın dinidir ve her peygamber bu dine uymak mecburiyetindedir. Dolayısıyla İbrahim ya da Muhammed dini kullanımı doğru değildir. Bir tane olan "Allah'ın Dini/*ed-Dîn*", peygamberlerin de dahil olduğu kullar tarafından yaşanmaktadır. Peygamberler bu dinin kullara aktarımında ve hakkıyla temsili noktasında görev alırlar.¹³⁶ Dolayısıyla İbrahim ya da Muhammed dini değil, İbrahim ya da Muhammed milleti demek doğrudur ki, bu anlamıyla *millet*; dinin ete-kemiğe bürünerek mahiyet kazanmış halini, sosyolojik anlamda toplumsal bir kabullenmeyi öngören bir yaşama biçimini ifade eder. Yusuf'un, inanmayan bir kavmin milletini terk ettim,¹³⁷ derken kast ettiği de bir inanç topluluğu olsa gerektir. Küfrün tek millet olduğunu vurgulayan hadis de bu ayeti izah etmektedir.¹³⁸ Kaldı ki *din* ile *millet* kelimesini aynı bağlamda kullanan ayetler (Nisâ 4/125; En'âm 6/161 ve Hac 22/78), en azından mevcut bağlamla-

¹³⁰ Yûnus 10/83.

¹³¹ *Zürriyet* kelimesi Arap dilinde "زُرِّيَّة" fiilinden türer ki, zerre anlamındadır. Aslında bu köküyle de *zürriyet*, bütün insanlığın bir zereden, yani Âdem'in sulbünden geldiğini anlatmaktadır. bk. Kelbî, *et-Teshîl*, I/142, 328.

¹³² Mücâhid'e göre bu *zürriyet*, vefat etmiş olan babaları Hz. Musa'nın tebliğine muhatap olmuş İsrailoğullarıydı; İbn Abbâs ise Firavun hanedanından Müslüman olanlardı, demektedir. Mücâhid b. Cebr el-Mahzûmî (H. 104), *Tefsîru Mücâhid*, (Abdurrahmân et-Tâhir Muhammed es-Sûretî), I-II, el-Menşûrâtü'l-İlimiyye, Beyrut, I/295; el-Huseyn b. Meş'ûd el-Ferrâ el-Beğavî (H. 516), *Medîmü't-Tenzîl* (nşr. Hâlid el-Akk-Mervân Suvâr), I-IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1987, II/362; Celâlüddîn es-Süyûtî (H. 911), *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1993, IV/382. Ferrâ'ya göre babaları Kibtî olan İsrailoğullarıydı. Ebû Ca'fer en-Nahhâs (H. 338), *Medni'l-Kur'âni'l-Kerîm* (nşr. Muhammed Ali es-Sabûnî), Câmîatü Ümmi'l-Kurâ, Mekke, H. 1409, III/308.

¹³³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV/374.

¹³⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I/553.

¹³⁵ Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ et-Teymî (H. 210), *Mecâzü'l-Kur'ân* (nşr. Fuat Sezgin), I-II, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1981, I/208; W. Montgomery Watt, *Hz. Muhammed'in Mekke'si* (tr. M. Akif Ersin), Bilgi Vakfı, Ankara, 1995, s. 36-37.

¹³⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, I/506.

¹³⁷ Yûsuf 12/37.

¹³⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II/581-582.

rında *din* ile *millet* kelimelerinin farklı anlamlara geldiklerini göstermektedir.¹³⁹ Bunu doğrulayan bir haber, Hz. Peygamber'den nakledilen; "Sözün en doğrusu Allah'ın Kitabı, ipin en sağlamı takva, milletin en hayırlısı İbrahim ve uyulması gereken yolun (sünne) en hayırlısı da Muhammed'in sünnetidir."¹⁴⁰ hadisinde görülür. Dolayısıyla *millet* kelimesi, içinde geldiği siyaka uygun olarak hem bir yaşama biçimini, hem de bir akideyi anlatır. İbrahim'in milleti, bu açıdan bakıldığında da bir kan bağına atıf yapmaz. Aksine tevhidin temel ilkeleri etrafındaki inanç ve yaşama tarzını öngörür. Seçkinlik, bu anlamda bir değerler bütününün temsili söz konusu olduğunda ancak geçerlidir.

Ümmet ve millet kelimelerini zikrederken Hz. İbrahim'in tek başına bir ümmet olduğuna atıfta bulunan Kur'an ayetine de dikkat çekmek gerekir.¹⁴¹ İbrahim peygamber üstün ahlâki ve örnek davranışları sebebiyle, bütün faziletleri kendinde toplamıştı. O yüzden aslında bir tek kişi olmasına rağmen Allah onu bir ümmet olarak vafsetmiştir.¹⁴² Yani insanlara dağılmış bir şekilde bulunan güzel ahlâk numuneleri, insanlığa numune gösterilen İbrahim'de cem' olmuştur.¹⁴³ Malûm olduğu üzere Nuh'un ardından uzun bir süre geçmiş, insanlar hak yoldan saparak yanlış anlayışları din edinmişlerdi. İbrahim işte bu fetret döneminden sonra gelmişti. İnsanlara örnek oluşu o kadar ileri seviyeye çıkmıştı ki, sanki imametini kendisi olmuştu. Nitekim hayır işleyen kimseye bizatihi hayır, ders veren kimseye de Arapların medrese (okul) demesi de böyledir. Çok yalan söyleyen bir kimseye de Araplar, yalan filinin mastarıyla hitap ederek mübalağalı bir tarzda onun yalancılığını vurgularlar.¹⁴⁴ İbrahim de yaptığı iş ya da yüklediği vazifeyi lâıkiyle yerine getirdiğinden, sanki adı o vazifeyle özdeşleşmiştir. Onun tek bir ümmet olmasının bir sebebi de, kanaatimizce nerdeyse tek başına bir din-iman mücadelesine girişmiş olmasıdır. Bilindiği kadarıyla uzunca bir süre ona kendi hanımı ve Lut'tan başka inanan olmamıştı. Yaşadığı dönemde tevhide inanan ilk insan olması ve kâfirlere karşı hiç kimsenin kıyam edemediği bir dönemde, yalnızca onun iman edip kıyamda bulunması, tek ümmet olması demektir.¹⁴⁵ Doğru bildiği yolda hiç sapmadan ilerlemiş, tek başına bir ümmet gibi ömrünü sona erdirmişti. Hz. Peygamber cahiliye döneminde yaşayan ve aslâ putlara tapmayıp cahiliye âdetlerine uymamış olan Zeyd b. Amr b. Nüfeyl'in de kıyamet günü tek

¹³⁹ Baydar, *İbrahimî Okuyuş*, s. 65-68. Konuyla ilgili daha başka kavramlar olan; "sülle", "zümre", "şîa", "usbe", "fie", "aşîra", "firka", "medine", ve "mütref" kelimeleri için bkz. Ali Galip Gezgin, *Tefsirde Semantik Metod ve Kur'an'da "Kavm" Kelimesinin Semantik Analizi*, Ötüken, İstanbul, 2002, s. 243-264.

¹⁴⁰ Vâkıdî, *Meğâzî*, III/1016. Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Kûfî (H. 235), *el-Musannef fi'l-Ehâdîsi ve'l-Âsâr* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), I-VII, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1409 H, VII/106. Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsfehânî (H. 430), *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, I-X, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1405H, I/158.

¹⁴¹ en-Nahl 16/120.

¹⁴² Şa'râvî (M. 2004), *Kasasu'l-Enbiyâ*, I/456; en-Nahl 16/120.

¹⁴³ Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I/560.

¹⁴⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II/451.

¹⁴⁵ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, III/128.

bir ümmet olarak haşredileceğini söylerken,¹⁴⁶ muhtemelen onun, tek başına olduğu halde, prensiplerinden ve doğru bildiklerinden vazgeçmediği bir hayatı yaşamış olmasını kast ediyordu.

Allah Teâlâ, seçilmişler arasında fark gözetmediği gibi, onlara uyanlar arasında da fark gözetmez. Onlara uymayanların da aslında aynı kategori ve değerde olan münkirler olduğunu beyan eder: “Biz o'na İshak'ı ve Yakup'u bağışladık; ve her birini, daha önce Nûh'u ilettiğimiz gibi doğru yola ilettik. Onun neslinden Davut'a, Süleyman'a, Eyyub'a, Yusuf'a, Musa'ya ve Harun[a peygamberlik bağışladık]; işte iyilik yapanları böyle ödüllendiririz; ve Zekeriyya'ya, Yahya'ya, İsa'ya ve İlyas[a da]: onların hepsi dürüst ve erdemli kimselerdi; ve İsmail'e, Elyesa'ya, Yunus'a ve Lût[a da]. Ve Biz onlardan her birini diğer insanlara üstün kıldık; onların atalarından, çocuklarından ve kardeşlerinden bazısını da aynı şekilde yücelttik: onları[hepsini] seçtik ve dosdoğru bir yola yönelttik. Bu, Allah'ın rehberliğidir. O, bununla kullanımdan kimi dilerse onu doğru yola ulaştırır. Onlar, Allah'tan başka şeylere ilahlık yakıştırmış olsalardı, o âna kadar yaptıkları bütün [iyi] şeyler gerçekten boşa gitmiş olurdu: [Ama] Biz, onlara vahyi, sağlam muhakemeyi ve peygamberliği bahsettik. İşte onlar, kendilerine kitap, hüküm (hikmet ve hükümler) ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir. Bunlar, ona inanmayacak olurlarsa, yerlerine, kendilerini onunla görevlendireceğimiz ve onu inkâr etmeyecek bir topluluk getiririz. İşte bunlar Allah'ın doğru yola erdirdikleridir. Öyleyse onların rehberliğine uy [ve] de ki: “Sizden bu [hakikat bilgisi] için hiçbir karşılık istemiyorum: Unutmayın ki o bütün insanlığa bir öğütten ibarettir!”¹⁴⁷

Hatta bazı ayetler bu seçilmiş soyda, kendilerine her ne zaman Allah'ın ayetleri okunsa, O'nun yüceliğini hatırlayarak gözleri yaşlı bir şekilde secdeye kapananlar olduğunu belirttiği gibi, aynı şekilde bu soydaki seçkinlere yakışmayan bir tarzda; namazı boş veren, kendi şehvetleri ve tutkularını hayatlarının tek gayesi yapan işe yaramaz bir neslin de bunlardan geldiğini ve gelebileceğini haber verir.¹⁴⁸ Doğrusu İbrahim hakkındaki bir ayette, benzer bir zihniyet birlikteliğinin, nerdeyse bir kan bağı haline dönüşmesini, ya da kan bağından kaynaklanan sebeplerle akrabalığın insanı din dışı bir pozisyona sürükleyebileceğinden bahsedilir. İbrahim puta tapan kavmine, iki farklı mealini vereceğimiz ayette şöyle seslenir: “(İbrahim onlara) dedi ki: Siz, sırf aranızdaki dünya hayatına has muhabbet uğruna Allah'ı bırakıp birtakım putlar edindiniz. Sonra kıyamet günü (gelip çatığında ise) birbirinizi tanımazlıktan gelecek ve birbirinize lânet okuyacaksınız. Varacağınız yer cehennemdir ve hiç yardımcınız da yoktur (Diyanet meal).”, “Ve [İbrahim] onlara dedi ki: “Siz Allah'ı bırakıp putlara taptiniz. Tek sebep, bu dünyada kendinize [ve atalarınıza] karşı duyduğunuz sevgiye esir olmanızdır: Ama sonra, Kıyamet Günü birbirinizi tanımazlıktan gelecek ve birbirinize lânet yağdıracaksınız; hepinizin varacağı yer ateştir ve (orada) size yardım edecek bir kimse bulamayacaksınız (Esed'in mea-

¹⁴⁶ Buhârî, “Menâkıbu'l-Ensâr”, 33; Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed es-Süheyfî (H. 581), *er-Ravdu'l-Unf fi Sirati'n-Nebeviyye li'bni Hişâm* (nşr. Mecdî b. Mansûr), I-IV, Beyrut, 1/79.

¹⁴⁷ el-En'âm 6/84-90.

¹⁴⁸ Meryem 19/58-59.

li).¹⁴⁹ Meallerde farklılığa yol açan kısım, "مودة بينكم في الحياة الدنيا" kısmıdır. Esed'in Râzî'den naklen yaptığı tercih, bize göre de tutarlıdır ve İbrahim peygamber müşriklerin, kör bir taklidin eseri olarak putlara taptıklarını beyan etmektedir. Dolayısıyla atalardan tevarüs eden çirkin bir şey, kan bağı sebebiyle meşruiyet kazanmaz. Zaten bu tür yakınlıklar, öteki dünyada yerini düşmanlıklara bırakır.

Yukarıdaki paragrafta anlatılan durum soyun salt bir kan bağı değil, aslında bir zihniyet ve yaşama biçimi olduğunu açıkça göstermektedir. Bu husus "kötü soylar"ı temsil eden Şeytan ve onun zürriyeti söz konusu olduğunda çok daha belirgin olarak ortaya çıkar. "[Hatırla ki] Biz meleklere "Âdem'in önünde yere kapanın!" dediğimiz zaman, İblis dışında, onların hepsi yere kapanmıştı. [İblis] cinlendendi; ve bu tavıyla Rabbinin buyruğu dışına çıkmıştı. Peki, yine de onu ve zürriyetini kendinize dostlar/sırdaşlar edinecek misiniz, hem de onlar sizin düşmanlarınız olduğu halde? Zalimler için ne kötü bir karşılık vardır!"¹⁵⁰ ayetinde zürriyet, bir zihniyet ve yaşam biçiminin temsili müşterekinde buluşanlar için kullanılmaktadır. Benzer bir durum, İsa'yı öldürmek niyetindeki Yahudilerle İsa arasında geçen ve İsa'nın İbrahim soyundan geldiklerini iddia edenlerin aslında İblis soyundan geldiklerini dile getirdiği konuşmalarda da kendini gösterir.¹⁵¹

Seçkin soy bağlamında İbrahim peygamberle birlikte adları sıkça öne çıkan diğer iki peygamber, Âdem ve Nuh'tur. Gerçekten bu üç büyük peygamberin seçilmesi özel önemi haizdir. Âdem'in seçilmesi, insan ırkının seçilmesi ve dünyada yaratılmış olan tüm canlılardan üstün kılınması¹⁵² anlamındadır. Bütün resul ve nebiler de onun soyundan gelmiştir. Daha sonra Nuh (a.s.) seçilmiştir. İnsanlığın önemli bir bölümü için Nuh, ikinci ata mesabesindedir. Onun ardından, itikaden oldukça fazla bozulan beşeriyete, bir anlamda dini ihya eden, İbrahim peygamber seçilerek gönderilmiş ve onun da soyundan seçilmiş peygamberler gönderilmiştir.

¹⁴⁹ el-Ankebût 29/25.

¹⁵⁰ el-Kehf 17/50.

¹⁵¹ "İsa kendisine iman etmiş olan Yahudilere, "Eğer benim sözüme bağlı kalırsanız, gerçekten öğrencilerim olursunuz. Gerçeği bileceksiniz ve gerçek sizi özgür kılacak" dedi. "Biz İbrahim'in soyundanız" diye karşılık verdiler, "Hiçbir zaman kimseye kölelik etmedik. Nasıl oluyor da sen, 'Özgür olacaksınız' diyorsun?" İsa, "Size doğrusunu söyleyeyim, günah işleyen herkes günahın kölesidir" dedi. "Köle ev halkının sürekli bir üyesi değildir, ama oğul sürekli üyesidir. Bunun için, Oğul sizi özgür kılar, gerçekten özgür olursunuz. İbrahim'in soyundan olduğunuzu biliyorum. Yine de beni öldürmek istiyorsunuz. Çünkü yüreğinizde sözüme yer vermiyorsunuz. Ben Babam'ın yanında gördüklerimi söylüyorum, siz de babanızdan işittiklerinizi yapıyorsunuz." "Bizim babamız İbrahim'dir" diye karşılık verdiler. İsa, "İbrahim'in çocukları olsaydınız, İbrahim'in yaptıklarını yapardınız" dedi. "Ama şimdi beni, Tann'dan işittiği gerçeği sizlere bildireni öldürmek istiyorsunuz. İbrahim bunu yapmadı. Siz babanızın işlerini yapıyorsunuz." [İsa'yı kast ederek:] "Biz zinadan doğmadık. Bir tek Babamız var, o da Tann'dır" dediler. İsa, "Tann Babanız olsaydı, beni severdiniz" dedi. "Çünkü ben Tann'dan çıkıp geldim. Kendiliğimden gelmedim, beni O gönderdi. Söylediklerimi neden anlamıyorsunuz? Benim sözümlü dinlemeye dayanmıyorsunuz da ondan. Siz babanız İblis'tensiniz ve babanızın arzularını yerine getirmek istiyorsunuz. O başlangıçtan beri katildi. Gerçeğe bağlı kalmadı. Çünkü onda gerçek yoktur. Yalan söylemesi doğaldır. Çünkü o yalancıdır ve yalanın babasıdır. Ama ben gerçeği söylüyorum. İşte bunun için bana iman etmiyorsunuz (Yuhanna 8: 31-45)."

¹⁵² el-İsrâ 17/70; Tâhâ 20/122.

Bu her üç peygamber, bir anlamda insanlığın köşe taşları gibidirler. Seçilmişler olarak zikredilenlerin bu üç peygamberle yollarının kesişmesi bu sebeple tabiidir.

Âl-i İmrân 34. ayette İbrahim peygamberin soyunun birbiri ardınca üstün kılınması, aslında bir kan bağına işaretten daha çok hepsini birbirine bağlayan manevî bağ ile ilgilidir. Taberî'nin ifadesiyle "züriyyetü'd-Dîn"dir söz konusu olan.¹⁵³ Soyun üstünlüğünün ya da seçkin bir soy talebinde bulunmanın yalnızca dini bir vazifeyi icraya matuf olduğunu gösteren bir başka Kur'anî örnek de, Zekeriyâ'nın (a.s.), Meryem'in mazhar olduğu olağanüstülükleri gördükten sonra kendisine Allah'tan bir soy verilmesini talep etmesidir. Âl-i İmrân 38. ayette Zekeriyâ Meryem'in üstün ahlâkını ve Allah'tan ona gönderilen nimetleri görünce, kendisi de öyle bir evlâda sahip olmayı arzu etmişti. Başta Taberî'nin temas ettiği gibi, yaz ayında kış meyvelerini, kış ayında yaz meyvelerini gönderen Allah, pekâlâ ileri yaştaki hanımından Zekeriyâ'ya bir çocuk da bağışlayabilirdi.¹⁵⁴ Âlûsî'ye göre vaktinden önce ya da sonra meyve verdiren Allah, neden insanoğlunun meyvesi mesabesindeki çocuğu vaktinden önce ya da sonra veremesindi?¹⁵⁵ Zemahşerî ise mezhebi mensubiyetine uygun olarak Zekeriyâ'nın, bir akıl yürütme sonucu Allah'tan bir evlât talep ettiğini ifade eder (Onun bu görüşünü birçok müfessir de nakletmiştir). Hanımı İşâ'nın kız kardeşi Hanne, ileri yaşına rağmen Meryem'i dünyaya getirebilirdi, aynı şey İşâ için de söz konusu olabilirdi.¹⁵⁶ Zekeriyâ'nın bu talebindeki sebep her ne olursa olsun, dikkat edilirse Zekeriyâ, sadece adını devam ettirecek bir zürriyete sahip olmayı değil, Meryem gibi dini bütün bir evlâda kavuşmayı istemekteydi. Bu sebeple herhangi bir cinsiyet belirtmeksizin yalnızca bir zürriyet talebinde bulunmuştu. Bu talep, salt bir kan bağına olan özleminden değil, aynı manevî ihسانlara kendisinin de soy olarak sahip olması arzusunandı. Ancak bir diğer ayet olan Meryem 5'te Zekeriyâ (as), "Doğrusu ben, arkamdan iş başına geçecek olan yakınlanımdan endişe ediyorum. Kanım da kırsıdır. Tarafından bana bir veli ver" şeklinde dua etmiştir ki, bu da onun nübüvvet konusunda bir varis (erkek çocuğu) talebinde bulunduğunu göstermektedir. Enbiyâ 89. ayet de aynı şeyi ifade eder. Nitekim Yahya gibi edep timsali bir evlât ile müjdelenmesi, onun duasının da kabul edildiğini gösterir.

Tefsirlerde kaydedildiğine göre İbrahim'in (a.s.) soyuna imamlık verilmesi için yaptığı dua, ömrünün son dönemlerinde olmuştur.¹⁵⁷ Belki de artık ölümünün yaklaştığını, bu vazifeyi daha iyi yapabilecek, sağlık durumu iyi bir halef istemişti. Böyle bir ihtimal düşünüldüğünde bile onun basit bir soy tutkusuyla hareket

SÜİFD / 19

123

¹⁵³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III/234.

¹⁵⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III/247.

¹⁵⁵ Ebu'l-Fadl Şihâbüddîn es-Seyyid Mahmûd el-Âlûsî (H. 1270), *Rûhu'l-Medâni fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesâni*, I-XV, Dâru'l-Fikr, Beyrut, III/144.

¹⁵⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I/359; Beydâvî, *Envârü't-Tenzil*, I/158; Muhammed b. Muhammed el-İmâdî Ebu's-Suûd (H. 951), *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm*, I-IX, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, II/31; Muhammed Ali b. Muhammed eş-Şevkânî (H. 1250), *Fethu'l-Kadîr: el-Câmiu beyne Deffeteyi'r-Rivâyeti min İlmî't-Tefsîr*, I-V, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts. , I/508.

¹⁵⁷ Tabatabâî, *el-Mizân*, 263-264.

etmediği anlaşılır. Ömrünün son anları dahi, inandığı ve hayatı boyunca o doğrultuda yaşadığı dinini daha fazla insana götürme gayretiyle geçmiştir.

9. İbrahim soyundan olma şerefi onu lâıkiyla temsil etmek ve taşımakla olur

Öte yandan İbrahim soyu ayetlerde zikredilmekle beraber, bu şerefi taşıyamayanların bu soyun dışındakiler olduğu iddia edilmemiş, aksine “*kim İbrahim'in dininden yüz çevirirse*” denilmek suretiyle, aynı soydan bu şerefi taşıyamayacak olanların çıkacağı da bildirilmiştir. Bu mirası, fazıl ruhlar ve ilim sahipleri taşır. Şan, şöret ve servet sahipleri onun mirasçısı değildir. Çünkü onun imamet vasfı bunların hiç birinde değil, üstün ahlâkı ve erdemli davranışlarındaydı.¹⁵⁸

Seçilmiş olmak hiçbir sebep olmaksızın durup dururken belirlenmiş olmak anlamına da gelmez. Her ne kadar, Kureyş'in ileri gelenlerinin, toplumun aristokrat kesiminden olmayan bir kimseye İlâhî mesajların gelmesi karşısında sukût-ı hayâlâ uğrayıp da vahyin niçin kendilerine verilmediğini düşünen insanlar hakkında ise de; “*Mesajını kime tevdi edeceğini en iyi Allah bilir*”¹⁵⁹ şeklindeki ayet ile; “*Ne önceki vahyin takipçilerinden hakikati inkâra yeltenenler, ne de Allah'tan başka şeylere ilâhlık yakıştıranlar, Rabbin tarafından sana indirilen bir hayrı görmekten hoşlanırlar; ancak Allah dilediğini rahmetine ulaştırır.*”¹⁶⁰ ayetleri varken, bu iddiayı kabul etmek pek mümkün değildir. Yani bu seçimlerde ilâhî bir hikmetin olduğu muhakkaktır. Çünkü ilâhî vahyin insanlara en güzel şekilde ulaşması gerektiği konusu, özellikle de son kitap Kur'an için son derece önemli bir husustur. Bu da sıradan bir dil ile değil, gelişmiş ve kapasitesi yüksek olan bir dille¹⁶¹ sağlanabilirdi. Yani malzeme hayâtî önem taşıyordu.¹⁶² Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'in Arapça kılınması bizzat Allâh Teâlâ tarafından gerçekleştirilmiştir.¹⁶³ Ayrıca herkese gönderilen bu kitap, şehirlerin anası ve atası olan Mekke'ye,¹⁶⁴ o dönemin bir ticaret ve dîni sembollerle yüklü bir şehrine inmekteydi. Kültürel açıdan saf bir bölgeydi.¹⁶⁵ Henüz bu açıdan işgale uğramamıştı.¹⁶⁶ Çünkü çöl olan bu yere hiç kimsenin rağbet etmesi düşünülemezdi. Kaldı ki bunlardan hiç birisi olmasa da, Allah'ın hikmetsiz bir iş yapması, abesle meşgul olması aslâ düşünülemez.¹⁶⁷ Yapacağı her işte -gerek zatını tanıtmayı, gerekse insanın fonksiyonlarını tayin ederek dünyada nasıl davranması gerektiğini ona göstermek üzere- bize yönelik bir hesap kitabının var oldu-

¹⁵⁸ Reşid Rızâ, *Tefsiru'l-Menâr*, I/457.

¹⁵⁹ el-En'âm 6/124.

¹⁶⁰ el-Bakara 2/28.

¹⁶¹ Hikmet Zeyveli, *Kur'an ve Sünnet Üzerine (Makaleler)*, Bilgi Vakfı Yayınları, Ankara, 1996, s. 155.

¹⁶² Celal Kırca, “Kur'an'ı Anlamada Dil Problemi” *Kur'an Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi*, İstanbul, 1998, sayı: 9, s. 35.

¹⁶³ Yûsuf 12/2; Tâhâ 20/113; eş-Şûrâ 42/7; ez-Zuhruf 43/3.

¹⁶⁴ el-En'âm 6/92.

¹⁶⁵ Muhammed Ebu'l-Kâsım Hâc Hamed, *el-Âlemiyetü'l-İslâmiyye es-Sâniye: Cedeliyyetü'l-Ğayb ve'l-İnsân ve't-Tabîa, Dâru'l-Mesîre*, ts. , s. 160-161.

¹⁶⁶ bk. Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, s. I/18-27.

¹⁶⁷ el-Mü'minûn 23/115.

ğu bir gerçektir. Peygamberlik vehbî bir vazife olup say ü gayret ile elde edilememektedir. Vehbî olan bir hususta dava olmaz. Bu sebeple Mâtürîdî, Mu'tezile'nin nübüvvetin verilmesi için belli bir makama gelmiş olma şartını reddederek burada ilâhî bir tercih olduğunu ifade eder. Ancak ona göre de filiyatta onlar buna ehil insanlardı hep.¹⁶⁸ Sadece bu açıdan bakıldığında bile risalet görevinin kime verileceği noktasında bir seçimin var olduğu anlaşılır.

Aslında peygamberlerin seçimi dendiği zaman, birçok unsurun bir araya geldiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Hz. Peygamber'in, Hicaz bölgesinin ve Arap dilinin seçiminde ne gibi hikmetler olacağını oldukça doyurucu bir tarzda anlatan Hamîdullah, coğrafi, sosyolojik, fiilî, psikolojik ve filolojik birçok sebebin, Hz. Peygamber'in Mekke'de dünyaya gelmesinde rol oynamış olması gerektiğini anlatır: "Kısaca söylemek gerekirse, baktığımızda dünyanın her tarafında gördüğümüz şey, sadece ırk, renk, dil, bölge farkları dolayısıyla çılgınca peşin hükümler, harpler, geri kalan halkın elinde hiçbir şey bulunmamasına rağmen zenginlik ve servetin birkaç şahsın elinde dönüp dolaşması sebebiyle kara bir sefalet havasıdır. İnsanlar aynı çiftin soyundan, yani Âdem ve Havva'dan gelen yaratıklar olduklarını tamamen unutmuşlardı ve kardeşin kardeşe göttüğü kin ve öldürme duygusu onları hayvanlardan da aşağı bir seviyeye düşürmüştü."¹⁶⁹ Dünya sosyolojik ve psikolojik olarak bir kurtuluş ışığı aramaktadır. Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının ortasında, dağlar, buzullar ve meskûnlaşmaya imkân tanımayan sularla kaplı araziler çıktığında, oturuma elverişli eski dünyanın tam da orta yerinde, dünyanın göbeğinde bir arazi. Afrika çöllerini temsil eden Mekke, ılıman iklimin sembolü Medine ve Güney Avrupa memleketlerinin iklimine özgü havasıyla Taif arasında kalan bir üçgen... Kuzeyden Bizans, Güney ve Güneybatıdan Habeşistan ve Doğudan İran ablukasında kalan, ama asla esir düşmemiş olan bir coğrafya... Kıtaların kesişme noktası, "yeryüzünün göbeği" olan Hicaz... İnsanı toprağa bağlayıp esir etmeyecek, aksine mücadelecî bir ruha ve uzun yolculuklara dayalı ticarete sevk eden bir coğrafya... Asırlardır safiyetinden hiçbir şey kaybetmemiş bir dil..."¹⁷⁰ Tüm bunlar, vahyin muhatap alacağı zaman, zemin ve insan varlığının ne kadar müsait durumda olduğunu göstermektedir.

Hasılı İbrahim'in seçimi de lâlettayin bir seçim olamaz. İbrahim bu seçimi hak edecek birçok sıkıntıya ve denemeye karşı omurgalı ve dürüst bir tavır sergilemiştir. İmtihanlardan başarıyla geçerek imam olabilmıştır.¹⁷¹ Rivayetlerde, tâbi tutulduğu bu imtihanlar hakkında geniş bilgiler vardır.¹⁷² Seçilmiş olmakla sıkıntılardan ve denemelerin arkası kesilecek değildir. Ondaki dik durabilmek ve istikameti muhafaza etmek son derece önemlidir. Hatta çoğu zaman sonrası, öncesinden daha zordur. İbrahim sonraki imtihanlardan da başarıyla geçmiştir.

¹⁶⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 2004, II/143.

¹⁶⁹ Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, I/17.

¹⁷⁰ Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, I/18-26.

¹⁷¹ Tabatabâî, *el-Mizân*, I/263.

¹⁷² Ancak bunlardan birçoğu İsrailiyattan olup aslı yoktur. bk. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I/524-529; Rıza, *Tefsîru'l-Menâr*, I/454-455.

İbrahim birçok imtihanda sevdiklerinden fedakârlıkta bulunmak zorunda kalmış ve her defasında bunu büyük bir teslimiyet duygusuyla bihakkın yerine getirmişti.¹⁷³

Kur'an'da İbrahim'in babalık yönüne de sık sık vurguda bulunulur. Kanaa-timizce yapılan bu vurgu, aynı zamanda Kur'an'ın muhatabı olan Araplardaki baba rolüyle de yakından ilgilidir. Kur'an'da bu kelime genelde çoğul olarak kullanılır. Tekil olarak baba şeklinde geçtiği yer, 'Yusuf'un babası' gibi özel bir şahsı işaret etmek gerektiğinde söz konusu olur. Nitekim büyük baba (ceddün) kelimesi de Kur'an'da yer almaz.¹⁷⁴ Hatta Arap dilinde "vâlid" şeklinde istimal edilen ve baba anlamına gelen ifade daha ziyade bir kan bağıını anlatırken, "eb" ifadesi, bir kan bağıından ziyade, geleneği ifade eder. İbrahim'in babası Azer'e putlarla ilgili eleştirel hitabının bulunduğu ayette de "vâlid" değil, "eb" ifadesi bulunur. Yani bir kan bağıına dayalı ilişkiler, artık yerini bir zihniyet ile diyaloga bırakmıştır. Tüm bunlar, 'babalar' ifadesinden soya bağlı bir unsurdan çok daha öte bir anlamın gözetildiğini bize anlatır. İbrahim'in gelenekteki bu "baba" tarafı da, bizce geleneksel inançlarının aslında tevhid olması gerektiğini onlara anlatır.¹⁷⁵ İbrahim'in kendisine inananları Müslüman addetmesi ve bana uyanlar bendendir, demesi de böyledir. Dolayısıyla burada dini öğretim ya da dinde numune olma açısından bir babalık söz konusudur.¹⁷⁶ Hatta annelik de Kur'an'da bu anlamda kullanılır. Örneğin Peygamber'in hanımlarının bizim annelerimiz olması, din hususundaki konumlarını da gösterir. Soyun üstünlüğü bir kan bağıında olsaydı, herhalde İbrahim de atalar dininin bir soy bağıından kaynaklandığını kabul eder, en azından onlarla ters düşmemeye çalışırdı. Ancak ayetler, İbrahim'in [sahih] dine değer atfetmeyen bir atalar mazeretini aslâ kabul etmediğini net bir şekilde ortaya koyar ve böyle bir atalığın kabul edilemez olduğunu haykırır: "[İbrahim:] "Peki, yalvarıp yakardığınız zaman sizi işittiklerine, yahut size fayda ya da zarar verebildiklerine [gerçekten inanıyor musunuz]?" dedi. "Ama" diye çıkıştılar, "biz atalarımızı da bunu yapıyor gördük!" [İbrahim:] "Peki" dedi, "(bu) taptığınız şeylere (başınızı kaldırıp da) hiç bakmadınız mı: Sizlerin ve ewelki atalarınızın taptığına?"¹⁷⁷ Kısaca, Kur'an açısından bir babalar dini ya da bir aile dini anlayışı yoktur. Aksine dine bağlı aileler, dindar aileler söz konusudur.

İbrahim soyunun üstün kılınması, malûm olduğu üzere hem Yahudi, hem de Hıristiyanların kendini bu soya nispet etmesine vesile olmaktadır. Ancak bir ayette Allah Teâlâ, mantıksal bir çelişkiye işaret ettiği gibi, Ehl-i Kitap'ın o an için

¹⁷³ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, I/112.

¹⁷⁴ Watt, Muhammed'in Mekke'si, s. 46-47.

¹⁷⁵ Bilindiği gibi Yakup da ölüm döşeğinde evlâtlarına vasiyette bulunurken, evlâtları ona ve onun babaları olan İbrahim, İsmail vd. yoluna uyacaklarını ifade ederler (el-Bakara 2/133). Oysa İsmail Yakup'un babası değil amcasıdır. Dolayısıyla Arap dilinde "eb" kelimesi sadece baba-oğul ilişkisiyle sınırlı değildir.

¹⁷⁶ İbrahim'deki bu babalık yönünün, aslında yerleşik olmayan bir hayat yaşayan göçebe İbrahim ailesinin/kabilesinin bir tür kabile tanrısının en yakın akrabası olmasıyla ilgili olduğu; evlâtların da bu yakın akrabalık ilişkisi sebebiyle İbrahim'in tanrısını kabul etmeleri esprisinden kaynaklandığını söyleyen Eliade'ye katılmak mümkün değildir. bk. Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, I/214.

¹⁷⁷ eş-Şuarâ 26/72-76.

ellerinde bulunan kutsal kitaplarının mevsukiyetini de sorgulamaktadır. Âl-i İmrân suresinde; "Ey geçmiş vahyin izleyicileri! Tevrat ve İncil'in kendisinden [uzun zaman] sonra vahyedildiğini gördüğünüz halde İbrahim hakkında neden tartışıyorsunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz? Siz, bilginiz olan şeyler hakkında tartışırdınız, ama hiç bilmediğiniz şey hakkında neden tartışıyorsunuz? Halbuki Allah [onu] bilir, ama siz bilmezsiniz: İbrahim, ne bir "Yahudi", ne de "Hıristiyan" idi, ama kendini Allah'a teslim ederek her türlü bâtıldan yüz çevirmiş biri idi; ve O'ndan başka bir şeye ilâhlık yakıştıranlardan değildi"¹⁷⁸ buyrulmaktadır. Burada, Tevrat'ı Allah'ın mutlak kanunu olarak gören Yahudilerle birçok konuda İbrahim'in ilkeleriyle çelişen Hıristiyanların, bu mirasın sahipçisi olmayacakları net bir ifadeyle anlatıldığı gibi, Tevrat ve İncillerin eldeki nüshalarının da nasıl bir güvenilmezlik içerisinde olduğuna işaret edilmiştir.¹⁷⁹

İbrahim peygamberin inşa ettiği mabetler de onun salt bir kan bağı davasıyla hareket etmediğini gösteren örneklerdendir. Bilindiği kadarıyla İbrahim peygamber gittiği yerlerde, Kâbe benzeri muhtelif ibadethaneler yaptırmıştır. Kimi yerlerde sadece Allah'a ibadeti simgeleyen dikili taşlar, kimi yerlerde Kâbe gibi yapılar, kimi yerlerde de mezbahalar yaptırmıştı ki, arkeolojik araştırmalarda Filistin bölgesinde tespit edilen bazı dikili taşların da İbrahim ailesine ait olabileceği söylenmektedir.¹⁸⁰ Özellikle o dönemde ibadethane ve mezbahaların kullanımının, yalnızca bazı din adamlarına ait olması,¹⁸¹ İbrahim'in ise umuma açık yapılar olarak bunları inşa etmesi, ondaki engin hoşgörü ve en geniş anlamıyla cihat ruhunu yansıtmaktadır. İnsanlığın ortak kullanımına açtığı bu ibadet amaçlı yerlerde, İbrahim'in bir kan bağı hevesinde olmadığını, dar bir kavmiyetçilik peşinde koşmadığını gösterir. O, gerek duvarlarını yükselttiği Kâbe ile ve gerekse insanları hacca çağırmasıyla tarihte çok önemli bir fonksiyon icra etmiştir. Ezrakî'nin rivayet ettiğine göre Cebrail'den bu emri alan İbrahim, önce bu çağrıyla kimsenin duya-

¹⁷⁸ Âl-i İmrân 3/65-67.

¹⁷⁹ Esed, *Kur'an Mesajı*, s. 102. Tüm bunlara rağmen, mevcut muharref nüshalarda bile aslında İbrahim'in mirasının ne olduğu, İbrahim'e bu mirasın neden verildiği ve bu mirası kimlerin taşıyabileceğine işaret eden pasajlar mevcuttur. Alıntladığımız şu örnekler konu hakkında yeterince aydınlatıcıdır sanırım. "Çünkü İbrahim'e ve soyuna dünyanın mirasçısı olma vaadi Kutsal Yasa yoluyla değil, imandan gelen aklanma yoluyla verildi... Bu nedenle vaat, Tann'nın lütfuna dayanmak ve İbrahim'in bütün soyu için güvence altına alınmak üzere imana bağlı kılınmıştır. İbrahim'in soyu yalnız Kutsal Yasa'ya bağlı olanlar değil, aynı zamanda İbrahim'in imanına sahip olanlardır. "Seni birçok ulusun babası yaptım" diye yazılmış olduğu gibi İbrahim, iman ettiği Tann'nın -ölülere yaşam veren, var olmayı buyruğuyla var eden Tann'nın- gözünde hepimizin babasıdır. İbrahim umutsuz bir durumdayken birçok ulusun babası olacağına umutla iman etti. "Senin soyun böyle olacak" sözüne güveniyordu (Romalılar 4: 13, 16-18)." "Demek ki Tann'nın çocukları olağan yoldan doğan çocuklar değildir; İbrahim'in soyu sayılanlar Tann'nın vaadi uyarınca doğan çocuklardır. Çünkü vaat şöyleydi: "Gelecek yıl bu zamanda geleceğim ve Sara'nın bir oğlu olacak. İbrahim daha sünnetsizken imanla akladığının kanıtı olarak sünnet işaretini aldı. Öyle ki, sünnetsiz oldukları halde iman edenlerin hepsinin babası olsun, böylece onlar da aklanmış sayılsın. Böylelikle atamız İbrahim, yalnız sünnetli olmakla kalmayan, ama kendisi sünnetsizken sahip olduğu imanın izinden yürüten sünnetlilerin de babası oldu (Romalılara 9: 8-12)"

¹⁸⁰ Muazzez İlmiye Çığ, *İbrahim Peygamber, Sümer Yazılarına ve Arkeolojik Bulgulara Göre*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, s. 173.

¹⁸¹ Mehrân, *Dirâsât Târîhiyye mine'l-Kur'an*, I/139-140.

mayacağını düşünerek mütereddit davranmıştı. Ancak ilâhî desteğin geleceği müjdesini alan İbrahim, bugünkü Makâm-ı İbrahim denilen yere çıkmış, her iki elinin iki parmağını kulaklarına tıkararak sesinin olanca kuvvetiyle insanları hacca davet etmiş, yedi kat arzın en uzak köşelerinden, Doğusuyla, Batısıyla dünyanın her yanından insanlar bu çağrıya *lebbeyk* diyerek cevap vermişlerdir.¹⁸² Hadisenin ne şekilde olduğu tartışması bir yana, gerçekten de hac, bütün İslâm dünyasının tek vücut haline geldiği en büyük toplu ibadettir. Bu durum da İbrahim'in seçkin soy talebiyle neyi ve kimleri kast ettiğini çok net olarak ortaya koyar. Nitekim Taberî'nin, İbrahim peygamberin hac ve hac menasiki konusunda imam kılındığına dair nakletmiş olduğu rivayetler,¹⁸³ onun değerler bütününe verdiği önemi ortaya koyar.

İbrahim soyundan olma şerefi, servete bağlı bir üstünlükten de kaynaklanmaz. Bilindiği gibi Allah Teâlâ Bakara suresinde bütün bir İbrahim soyunu önderler yapmayacağını ifade etmiş, onlardan bir kısmını (zalimler) istisna ederek özenle ayırmıştır. Ancak bu ayırım, aslında İbrahim soyuna mensup olmanın yüceliğinin hangi alanda olduğunu da ortaya koyacak bir ayırımdır. Çünkü ayette İbrahim'e lâıyk olmayan bu evlâtlara önderlik vasfı verilmeyeceği açıkça belirtile de, dünyevî konum ve servet açısından Allah'ın insanları dinlerine göre ayırmayacağı da belirtilmiştir. Zalim de olsalar dünya nimetlerinden herkes gibi onlar da faydalanabilecektir. Ne var ki ayet aslında burada İbrahim soyuna şunu da söylemek istemiştir: İbrahim'in servet sahibi evlâtları olmak, dinde bir üstünlük kazandığınız anlamına gelmez. Servet dinde üstünlüğün göstergesi değildir.¹⁸⁴

10. Hiç kimsenin üstünlüğünün garantisi yoktur ve sonuçta herkes kendinden sorumludur

Kur'an açısından her fert, kendi amellerine göre cezalandırılır ya da mükâfatlandırılır. Soya bağlı bir cezalandırma söz konusu değildir. Nitekim bizzat İbrahim hakkındaki ayette; *"Yoksa haber mi verilmedi Musa'nın sahifelerinde yazılı olanlar? Ve çok vefakâr olan İbrahim'in (sahifelerindeki)? Gerçekten hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü yüklenemez. (Şunu da bilsin ki); insana ancak çalıştığıının karşılığı vardır."*¹⁸⁵ buyrulur.

Hiçbir insan (dolayısıyla hiç bir soy) sahip olduğu yüce değerler sebebiyle kendisini garantiye almış olmaz. Allah'tan sürekli hidayet üzere olmayı da dilemek gerekir. İbrahim ve oğlu İsmail Müslüman oldukları halde Rablerinden kendilerini Müslüman kılmasını dilediler. Müfessirlere göre bu talep, dinde samimi olmayı ve itaatini sürekliliğini istemek şeklindedir.¹⁸⁶ Bu da bize kendisi garantide olmayan bir

¹⁸² Ebu'l-Velîd el-Ezrakî (H. 250), *Ahbâru Mekke: Kâbe ve Mekke Tarihi* (tr. Y. Vehbi Yavuz), Feyiz Yayınları, İstanbul, 1974, s. 55.

¹⁸³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I/525.

¹⁸⁴ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, I/115.

¹⁸⁵ en-Necm 53/36-38. Diğer ayetler için bk. el-İsrâ 17/15. Diğer ayetler için bk. el-En'âm 6/162; en-Nûr 24/11; ez-Zümer 39/7; et-Tûr 52/21.

¹⁸⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I/188.

insanın ya da soyun, kendinden sonrakiler için bir şey yapamayacağını gösterir. Nitekim İbrahim peygamber sadece dua ile yetinmediği gibi, birçok sıkıntıya karşı bizzat kendisi mücadele etmiştir. Hatta Allah'tan aldığı şartlı taahhüde rağmen, soyunu bilgisiz ve eğitimsiz bırakmamış, onların yetişmesi için gerekli tedbirleri de almıştır. Örneğin ailesine yer seçimi (mescide yakın, iktisadî imkânları olan, emin ve sosyal çevresi genişleyebilecek olan yerler gibi), onların rızkını temin etmesi, dini şuur vermesi (ibadetler konusundaki hassasiyeti, hatta kendi kendini sünnet etmesi,¹⁸⁷ evlâtlarına örnek olması), sürekli onlara tövbe istiğfarda bulunup dua etmesi, mesleklerinde yüksek idealler aşılması, terbiyevi alâkası ve şefkat ve merhameti yerinde kullanması,¹⁸⁸ onun sözde, kuru bir tevekkülcü olmadığını gösterir.

İbrahim geçmişe saplanıp kalan, hatıralarında sürekli geçmişin acı ya da sıkıntılarını yaşatan "keşke"ci bir insan değildir. Soyuna da bunu aşılamış, evlâtlarına daima ileriye bakmayı öğretmiştir. Çiğerparesini kurban etme imtihanıyla yüz yüze kalmış, ama bu unutulması imkânsız hadisenin üzerinde durmadığı gibi evlâtlarına da bunu sürekli hatırlatmamıştır. Tam aksine hayatının bir dönemine ait bu hatıraları sanki unutmuş gibi, normal hayatına devam etmişti.¹⁸⁹ Hiçbir peygamber, dinin geleceği konusunda endişe duymaz.¹⁹⁰ Dahili ve harici engeller, sıkıntılar, hicret, yaralanmalar, ölümler vs ile yüz yüze gelir, ama bunların hiç birisi dinin bir gün galip geleceği konusunda bir karamsarlığa düşmesine sebep olmaz. Dolayısıyla İbrahim sınırlı bir dünya görüşünün temsilcisi de olmamış, ufku geniş bir yaklaşıma kendisi sahip olduğu gibi evlâtlarına da bunu aşılamıştı. Bu yapıdaki bir insanın dar bir soy bağına itibar etmesi düşünülemez herhalde.

İbrahim peygamber, birlikte Kâbe'yi inşa ettikleri oğlu İsmail yanındayken; *"Ey Rabbimiz! Bizi sana boyun eğenlerden kıl, neslimizden de sana itaat eden bir ümmet çıkar, bize ibadet usullerimizi göster, tövbemizi kabul et; zira, tövbeleri çokça kabul eden, çok merhametli olan ancak sensin. Ey Rabbimiz! Onlara, içlerinden senin âyetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir peygamber gönder. Çünkü üstün gelen, her şeyi yerli yerince yapan yalnız sensin."*¹⁹¹ diye dua etmiştir. Devam eden ayette, *"İbrahim'in milletinden, kendine kıyan beyinsizden başka kim yüz çevirir? Biz onu dünyada seçkin birisi yaptık, hiç şüphesiz o, ahirette de iyilerden biridir."*¹⁹² denilmek suretiyle, soyunun seçilmişlerinden olmasını dileyen İbrahim'in bizzat kendisinin seçilmişlerden olduğu vurgulanmıştır. İlerleyen bölümlerde İbrahim, oğulları için Allah'ın İslam'ı (ed-Din) seçtiğini söyleyecek,¹⁹³ ölüm döşegindeki Yakup da evlâtlarının kendinden sonra neye

SÜİFD / 19

129

¹⁸⁷ Buhârî, "İsti'zân", 51; Müslim b. el-Haccâc Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyrî (H. 261), *Sahîhu Müslim* (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), I-V, Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, "Fedâil", 41.

¹⁸⁸ Canan, Hz. İbrahim'de Aile Terbiyesi, s. 197-211.

¹⁸⁹ Jansens, İbrahim'in Rehberliğinde, s. 231.

¹⁹⁰ Muhammed Ahmed Halefullah, *Kur'an'da Anlatım Sanatı: el-Fennü'l-Kasasî* (tr. Şaban Karataş), Ankara Okulu, 2002, s. 129-136.

¹⁹¹ el-Bakara 2/128-129.

¹⁹² el-Bakara 2/130.

¹⁹³ el-Bakara 2/132.

ittiba edeceklerini sorduğunda evlâtları; İbrahim, İsmail ve İshak'ın yoluna, şeklinde cevap vereceklerdir.¹⁹⁴ Ayetlerin son kısmında ise geçenlerin geçtiğini, bugün herkesin kendi kazandığı ile baş başa kaldığını, kimsenin iyilik ya da kötülüğünün bir başkasına fayda ya da zarar vermeyeceğini, İbrahim'in mirasına ise ancak bu mirasa sadakat gösterenlerin sahip olacağını belirten ifadeler gelecektir.¹⁹⁵ Tüm bu seçme ifadelerinin ardından her kulun ve her toplumun kendi amellerine göre değerlendirileceğini söyleyerek hitabın tamamlanmış olması, aslında insanların bir seçilme beklentisi içerisine girmesinin ne kadar anlamsız olduğunu, ameli olmayanın üstün soyunun kurtarmayacağı beyan edilmiştir.

Her ne kadar ceza ve mükâfat bireysel olsa da, soy içerisinde birbiri ardından gelen salih insanların bulunması durumunda Allah Teâlâ buna da bîgane kalmaz. İyilikleri sebebiyle onlara daha lütufkâr davranır. Allah'ın bu lütfu, bir başkasının hakkını gasp olmadığı gibi, kıskançlık yapılmaya da uygun değildir. Bir ayette Yahudilerin Arap bir nebeye peygamberlik verilmesini kıskandıkları yeniler ve daha önce Hz. İbrahim'in soyundan olan, Yahudilerin de atası olan Davud ve Süleyman gibi peygamberlere de nübüvvetin verildiği ve üstelik bir de büyük devlet bahşedildiği hatırlatılır.¹⁹⁶ Mâtürîdî, aslında bu hitabın, Muhammed'in peygamberliğini kabul etmeyenleri kınamak amacıyla indiğini, İbrahim'in peygamberliğini kabul edenlerin, aynı aileden gelen diğer bir peygambere neden böyle davrandıklarını sorguladığını söyler.¹⁹⁷ Bu anlayış, Mu'tezile'deki lütuf teorisini hatırlatmaktadır. Buna göre her ne kadar günahkâra misliyle mukabele varsa da, mümine karşı Allah Teâlâ daha cömert davranacağını belirtmiştir. Allah'ın kabihî değil de hasenî kendisine nispet etmesi de bundandır. Örneğin Tûr suresi 21. ayette, *"İman edip zürriyetleri de iman ile arkalarından gelmiş olanlar, işte Biz, onların nesillerini (amellerindeki eksikliklere rağmen) kendilerine katmışızdır. Bununla beraber kendilerine amellerinden hiçbir şey de eksiltmemişizdir. Herkes kazanana bağlıdır."* buyrulmaktadır. Esed'e göre bu ayet, anne-babanın durumunun evlâtlarını bireysel sorumluluktan kurtarmayacağını ifade etmesinin yanı sıra, dürüst ve erdemli olan çocukların, anne-babanın faziletini arttıracığına da işaret eder.¹⁹⁸ İbn Abbâs kanalıyla gelen bir hadis rivayetinde, cennet ehlinin, anne-babası, eşi ve çocuklarını da yanında görmek isteyeceği ve bu yöndeki talebinin Allah tarafından karşılanacağı belirtilir.¹⁹⁹ Ayet aynı zamanda ataları kadar salih amel işlemeseler de, yaptıkları kadarıyla evlâtların lütfâ nail olacaklarını ve babalarının katına yükseltileceğini beyan eder. Aslında bu son lütuf, babalarının salih amelleri sebebiyledir. Buna göre babalar, salih soylarına lütf-i ilâhîyi celbetme konusunda katkıda bu-

¹⁹⁴ el-Bakara 2/133.

¹⁹⁵ el-Bakara 2/134.

¹⁹⁶ en-Nisâ 4/55.

¹⁹⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, I/434.

¹⁹⁸ Esed, *Kur'an Mesajı*, s. 1076.

¹⁹⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI/487; Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, II/509; Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali b. Mûsâ Ebû Bekr el-Beyhakî (H. 458), *Sünenü'l-Beyhakî el-Kübrâ* (nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ), I-X, Mektebetü Dâni'l-Bâz, Mekke, 1994, X/268.

lunmuş olmaktadır.²⁰⁰ İnsanlar dünyada nasıl ki yakınlarıyla bir arada yaşamakta iseler, ahirette de aynı şekilde bir arada yaşayacaklardır.²⁰¹ Kâdî'ye göre bu, bir yakınlık sebebiyle olabileceği gibi, bir şefaata aracılığıyla da gerçekleşebilir. Ancak her hâlükârda bu, salt bir kan bağı sebebiyle değildir.²⁰² Salih soyların bu birtiklilikleri ve birbirlerine faydaları noktasında benzer ifadeler başka ayetlerde de mevcuttur.²⁰³

1.1. Esas olan hayrın belli bir soya hasrederek kısmak değil, yaygınlaştırmaktır

Kur'an ayetlerinde öne çıkan bir başka husus, hayrın kısılması değil, yaygınlaştırılmasıdır. Bu sebeple İbrahim'in soya duası da bize göre kısıtlı bir soydan ziyade genel bir inananlar zümresini kapsamaktadır. Kur'an'da İbrahim, inanç konusunda müşterek bir zemin olarak öne çıkar. Hayrın ve iyiliğin tek bir zümreye verilmesini talep etmek, bir bencillik olduğu gibi aynı zamanda merhametsizlikler de. Herhangi bir peygamberin bunu iddia etmesi asla makul olamaz. Her peygamber seçkinlerin sayısını kısmak değil, arttırmak için uğraşmış; şahsa ya da soya endekli bir din değil, müşterek iyiliklere endekli bir insanlık paydası hedeflemiştir. İslâm ümmetinin en hayırlı ümmet olması Muhammed gibi bir *atalan* olduğu için değildir. Hatta son peygamberin ümmeti oldukları için de değildir. Son peygamberin ümmeti olmak bir şeref olsa da, bu şeref emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker vazifesini yerine getirdikleri sürece, bir soya hasredilmeksizin, hepsine şamildir. Bunu yapmadıklarında hayırlı ümmet olamazlar. Hatta son peygamberin tâbileri olarak mesuliyetleri belki çok daha ağırdır.

İbrahim (a.s.) Nuh'tan sonra İslâm'ın evrensel mesajını yaymak için gelen ilk peygamberdi. Tebliğine Irak'ta başlamış olmakla birlikte, bugünkü Suriye, Filistin, Mısır ve Suudi Arabistan'a kadar gitti. Yeğeni Lut'u (kaynaklarımız İbrahim'in kardeşi Hârân'ın oğlu olarak zikreder)²⁰⁴ Ürdün'e, oğlu İshak'ı Suriye ve Filistin'e ve diğer oğlu İsmail'i de Hicaz bölgesine bıraktı. Muhtelif ülkelere de elçiler gönderdi. Her ne kadar Kur'an'da bu konuda sadece İsmail'i ve annesini ekin bitmeyen bir vadiye götürüp bıraktığı zikredilse de, Tevrat İbrahim'in birçok seferinden detaylıca bahseder. Diğer İslâm kaynaklarında da bu yolcular hakkında bilgiler

SÜİFD / 19

²⁰⁰ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, V/536.

²⁰¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, II/630.

²⁰² Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, I/323.

²⁰³ "(Orada) onlann, atalarından, eşlerinden ve çocuklarından doğru yolu tutan kimselerle birlikte gireceği, huzurla dolup taşan ebedî has bahçeler vardır ki, her kapısından melekler onlann yanına vanp "Size selâm olsun! Çünkü siz (iyilikte) sebat ettiniz!" [diyecekler]. (Hal) böyleyse, ahirette erişilecek olan bu mutlu son ne hoş ve ne güzel! (er-Ra'd 13/23-24)", "Rabbimiz! Onlan ve atalarından, eşlerinden ve çocuklarından dürüst ve erdemli olanlan vaat ettiğın sonsuz esenlik bahçelerine koy - şüphesiz, kudret ve hikmet Sahibi olan yalnız Sensin- ve onları kötü fiiller [işlemek]ten koru: o [Hesap] Gün[ü] kötü fiiller[in lekesin]den kimi korursan onu rahmetinle onurlandırmış olursun: bu büyük bir kurtuluştur! (el-Mü'min 40/8-9)"

²⁰⁴ Sirâcuddîn Ebî Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed el-Ensârî (H. 804), *Kasasu'l-Enbiyâ ve Menâkıbu'l-Kabâil mine't-Tavdîh li Şerhi'l-Câmi'l-Sahîh* (nşr. Ahmed Hâc Muhammed Osman), el-Mektebetü'l-Mekkiyye - Mekke, Müessesetü'r-Rayyân - Beyrut, 1998, s. 131.

bulunmaktadır.²⁰⁵ Dolayısıyla o, bir an önce dünyayı ıslah ve irşat etmek isteyen bir peygamber görüntüsü çizmektedir. Kendi çocuk çocuğunu bir araya toplayıp sadece onları kurtarmayı düşünmemiştir. İçe kapanarak değil, dışa açılmak suretiyle tebliğ faaliyetine devam etmişti. Hicret ve İslâm'ı yayma kültürü, elbette ilâhî bir emirle,²⁰⁶ onda güçlü bir yön olarak öne çıkmaktadır. O, herhangi bir siyasî ya da iktisadî sebepten çok, tevhid dinini yaymak için hicret etmeyi seçmişti.²⁰⁷ Hayrı bir an önce, birçok bölgeye yetiştirme çabasında olmuştur. Nihayet bu çabaları henüz yaşarken meyve vermeye başlamış, komşu ülkelerin büyük bir çoğunluğu mesajından haberdar olmuştur.²⁰⁸ Tevrat müfessirleri de İbrahim'e yurdundan ayrılmasını söyleyen Rabbin, aslında ona toprak ve insan (soy) bereketi vermeyi murat ettiğini ve bunun da gerçekleştiğini söylerler.²⁰⁹ Ancak bize göre bu vaat, daha ulvî bir hedefin, insanları Allah'a kulluğa götüren dine davet edilmesi amacıyla matuftur. Dolayısıyla İbrahim'in bu tebliği salt bir kuru davetten ibaret değildi. Toprak ve soy talebi olan, hatta bunun için o dönemin hâkim söylemi ve iktidarıyla karşı karşıya gelen bir peygamber olan İbrahim, aslında o dönemde kendilerinde tannısal sıfatlar olduğunu iddia eden yöneticilere karşı tek Allah inancını savunma mücadelesi vermektedir.²¹⁰

Allah'ın seçkin kıldığı bir soy olmak için mutlaka bir peygamber olmak ya da bir peygamber soyundan gelmek de şart değildir; çünkü Kur'an-ı Kerim'de, böyle olmadığı halde seçkin oldukları belirtilen birçok kuldun bahsedilir. Örneğin İmrân bir peygamber değildir, ama Âl-i İmrân 33'te Rabbimiz; Âdem, Nuh ve İbrahim ile aynı siyak içerisinde onun ailesini de zikreder. "Gerçekten Allah, Âdem'i, Nuh'u, İbrahim soyunu ve İmran soyunu âlemler üzerine seçkin kıldı" buyururken, seçkinliğin soydan değil, vazifeden geldiğini de belirtmiştir. İmrân'ın kendisi peygamber olmasa da, çocukları Musa ve Harun ile²¹¹ birlikte o da seçilmiş kimseler arasında zikredildi. Demek ki görevi yapmış olmak, babanın oğluna bir şerefi olarak zikredilebileceği gibi aynı zamanda oğlun da babası için bir şeref vesilesidir. Ama bu da her iki tarafın vazifesini yapması durumunda geçerlidir. Dolayısıyla hayra sahip olan her kul hayırlıdır ve bu hayrı yayma yetkisini haizdir.

SÜİFD / 19 ²⁰⁵ Detaylı bilgi için bk. Kuzgun, *Hız İbrahim ve Hanıflık*, s. 50-63.

132 ²⁰⁶ "Rab Avram'a, "Ülkeni, akrabalannı, baba evini bırak, sana göstereceğim ülkeye git" dedi, "Seni büyük bir ulus yapacağım, Seni kutsayacak, sana ün kazandıracacağım, Bereket kaynağı olacaksın. Seni kutsayanları kutsayacak, Seni lânetleyenleri lânetleyeceğim. Yeryüzündeki bütün halklar Senin aracılığınla kutsanacak. Seninle yaptığım ahit şudur" dedi, "Birçok ulusun babası olacaksın (Yaratılış 12: 1-2)"

²⁰⁷ Mehrân, *Dirâsât Târîhiyye mine'l-Kur'an*, I/133.

²⁰⁸ Mahmut Topuz, "İman Hareketinde İki Süreç: Hz. İbrahim'den Günümüze Ortak Bir İman Tarihi", *Hız İbrahim'in İzinde*, Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 299.

²⁰⁹ Ed. Donald Guthrie-Alec Motyer-Alan M. Stibss-Donald J. Wiseman, *The New Bible Commentary Revised*, İnter-Varsity Press, Nottingham, 1967, s. 93.

²¹⁰ Ebu'l-Alâ el-Mevdûdî, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı* (tr. Ahmed Asrar), I-III, Pınar, İstanbul, 1992, I/450. Gerçekten İbrahim'de gördüğümüz bu hicret kültürü, boş bir seyahat amacı taşımamıştır. Aslında hicret, birçok peygamberin ortak imtihanı olmuştur. Varaka b. Nevfel Hz. Peygamber'i teselli ederken buna özellikle vurgu yapar. bk. Buhârî, "Bed'ü'l-Vahy", I.

²¹¹ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, I/251.

12. Kur'an helâke uğrayan peygamber yakınlarından da bahseder

Kur'an-ı Kerim'de kimi peygamberlerle ilgili gerçekten trajik sayılabilecek bazı ailevî olaylardan bahsedilir. Bu trajik olayların belki de en içler burkanı, Hz. Nuh ile oğlu arasında geçen diyaloglarda ortaya çıkar. Malûm olduğu üzere Hz. Nuh uzun süre kavmini hak dini kabule davet etmiş, ancak kavmi ısrarla bu çağrılarını reddetmişti. Bunun üzerine bir ilâhî ceza olarak Allah Teâlâ bu kavmin başına tufan felaketini vermiş ve tufanın ardından Nuh peygamber, insanlığın ikinci atası olarak tekrar yeryüzünü imar etmiştir.²¹² İşte bu tufanın en korkulu anları, Kur'an-ı Kerim'de baba-oğul arasındaki şu diyalogla son bulur: “(Nuh) dedi ki: “Gemiye binin! Onun yüzüp gitmesi de, durması da Allah'ın adıyladır. Şüphesiz ki Rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir.” Gemi, içindekilerle birlikte dağlar gibi dalgalar içinde akıp gidiyordu ve Nuh ayrı bir yere çekilmiş olan oğluna: “Ay oğlum, gel bizimle beraber bin, kâfirlerle beraber olma!” diye seslendi. O, “Beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım” dedi. Nuh; “Bugün Allah'ın emrinden koruyacak hiçbir şey yoktur, meğerki o rahmet buyura” derken, dalga aralarına giriverdi, o da boğulanlardan oldu.”²¹³ Görüldüğü gibi bu sahne, gerçekten bir baba yüreğinin kaldırmakta zorlanacağı bir sahnedir. Peygamber olmayan bir insanın böyle bir sahnede kendini tutabilmesi kolay değildir. Nitekim suların her şeyi yutup yok etmesi ve sonra tekrar durulmasıyla, babanın oğlu konusunda söylediği şu sözler, en katı yürekleri dahi burkacak türdendir: “Nuh Rabbine niyaz ederek: “Ey Rabbim, elbette oğlum benim ailemdendir, Senin va'din de kesinlikle hakır ve Sen hükmedenlerin en iyi hükmedenisin!” dedi.”²¹⁴

Aslında yukarıdaki sözüyle Nuh, daha önceki ayette geçen “Buyruğumuz gelip tandırdan sular kaynamağa başlayınca, “Her cinsten birer çifti ve aleyhine hüküm verilmiş olanın dışında kalan çoluk çocuğunu ve inananları gemiye bindir” dedik. Pek az kimse onunla beraber inanmıştı”²¹⁵ ifadeleriyle Allah Teâlâ Nuh'a, ailesinden bazılarının/birinin helâk olacağını bildirmişti. Vâhidî'nin ifadesiyle oğlunun küfürde ısrar ettiğini bilmesine rağmen Nuh ısrarcı davranmıştı. Bunun üzerine Allah Teâlâ ikazda bulunmuştur. Nuh da bu ikazın ardından özür beyan etmiştir.²¹⁶ Elbette ki bu, emr-i ilâhîye karşı gelmeyi değil, bir babanın evlâdı için beslediği rahmet ve merhamet duygularının aşırılığını ve son bir ümitle Yaratıcı'ya bir müracaatta daha bulunduğunu gösteriyordu.²¹⁷ Allah Teâlâ'nın Nuh'a verdiği

SÜİFD / 19

133

²¹² Bu ikinci atalık o kadar baskın bir tefsir konusu haline gelmiştir ki, aslı konusunda kesin bilgiler bulunmayan bazı haberlere dayanarak kimi müfessirler, Nuh'un gemisine Âdem peygamberin cesedini aldığını da rivayet etmiştir. bk. Süyûtî, *Dürü'l-Mensûr*, IV/425; Ebu's-Suûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, IV/206.

²¹³ Hûd 11/41-43.

²¹⁴ Hûd 11/45.

²¹⁵ Hûd 11/40.

²¹⁶ Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî (H. 468), *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz* (nşr. Safvân Adnân Dâvûdf), I-II, Dâru'l-Kalem - Beyrut, ed-Dâru's-Şâmiyye - Şam, H. 1415, I/522.

²¹⁷ Hatta Nuh'un bu tavırını izahta zorlanan bazı müfessirler, bu ayetin boğulma hadisesinden önce gerçekleşen bir sahneyi anlattığını iddia eder. İbn Kesir ise ayeti, tilâvet tertibine kaşımaksızın anlamayı tercih eder. Bu sebeple son ifadenin, tufanın bitiminde olması gerektiğini, oğlunun akıbetini öğrenmek (isti'lâm) isteyen Nuh'un bu tazarruda bulunduğunu ifade eder. Yani Nuh, kendi ehlin-

cevap, dinin belki de en önemli ilkelerinden birisini beşerin idrakine sunar: “Allah buyurdu ki: Ey Nuh! O aslâ senin aileden değildir. Çünkü onun yaptığı kötü bir iştir. O halde hakkında bilgin olmayan bir şeyi benden isteme! Ben sana cahillerden olmamanı tavsiye ederim.”²¹⁸ Bunun üzerine Hz. Nuh tekrar Allah’a yönelmiş ve “Ey Rabbim! Ben senden hakkında bilgin olmayan şeyi istemekten sana sığınırım. Eğer beni bağışlamaz ve esirgemezsen, ben ziyana uğrayanlardan olurum!”²¹⁹ diyerek Allah katında üstünlüğün ve değerli oluşun neye bağlı olduğunu beyan etmiştir. Böyle bir ifade, aslında din bağı ile bağlı olmayanın akrabalık bağında da hayır olmadığını anlatır. Bizlere Nuh’un dilinden aktarılan bu ifadeler, özellikle Arap toplumuna gönderilmiş olan Hz. Peygamber’in nasıl bir moral motivasyon ile desteklendiğini de gösterir.²²⁰

Bu konuda anlatılan ikinci bir hadise, iki peygamber hanımıyla ilgilidir. Bu iki hanım da peygamber olan eşlerinin davetine icabet etmemişlerdir. Hadisenin bir insan açısından ne kadar talihsiz, bir peygamber açısından ne kadar trajik olduğu bir yana; en yakın akrabanın dahi üstünlük ve erdem nailiyetinde insana bir şey kazandırmadığını göstermesi açısından önemli bir tarihi belgedir. Bu hanımlardan ilki, Nuh peygamberin hanımı olup, konu Kur’an’da sadece bir yerde geçer.²²¹ Nuh peygamberin oğlu ile arasında geçenler uzun uzadıya anlatılırken, hanımıyla ilgili hadisenin yalnızca bir yerde geçmesi ilginçtir. Kanaatimizce bunun sebebi, Nuh’un davetine icabet etmeyen hanımının ya Kur’an’a muhatap toplumlara ibret olacak bir yönünün bulunmaması, ya inançsızlığının Nuh’u ve Nuh’un çağrısını etkileyecek kadar büyük boyutlu olmaması, yahut bir başka peygamber hanımının (Lut’un hanımı)²²² zikredilmesinin, ki daha net mesajlar verilmiştir o konuda, istenen mesajın iletilmesinde kâfi görülmüş olmasındandır. Çünkü Kur’an kıssalarında temel husus, olayların tarihî seyrini coğrafi unsurlar, şahıslar, tarihler şeklinde değil, Kur’an’ın hitap ettiği kitleyi ilgilendirecek dinî motifler ve ilkeler

→

den olan oğlunun, neden boğulduğuna anlam verememiştir. İbn Kesir’e göre Hz. Nuh daha önce kendisine iletilen bilgiye dayanarak, ailesinin tamamının kurtanacağını zannetmiş, bu sebeple oğlunun helâk edilmesine anlam verememişti. bk. Ebu’l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Kesir (H. 774), *Tefsîru İbn Kesir*, I-IV, Dârul-Fikr, Beyrut, H. 1402, II/588. (Buna göre İbn Kesir’in şu iki ihtimali düşünmüş olabileceğini varsayabiliriz: Ya ayette geçen “إلا من سبق عليه القول منهم” kısmını o an için Nuh hatırlayamamıştır -ki bu bir unutmaya olur-; ya da “إنه ليس من أهلك إنه عمل غير صالح” kısmı ile, ilk ayetteki “ehl” ifadesini kan bağı ile sınırlı anlayan Nuh’a bir ikazda bulunulmuştur. İkinci ihtimaldense ilk ihtimal daha akla yakın gözükmektedir. Ancak her iki halde de bize göre bu durum, Nuh peygamberin o an içinde bulunduğu ağır psikolojik durumdan sebebiyle Nuh’tan sudur eden hatalı bir yargı (zelle) mesabesindedir.)

²¹⁸ Hûd 11/46.

²¹⁹ Hûd 11/47.

²²⁰ Abduh bu gibi ayetleri fırsat bilerek, geçmişte ya da günümüzde bazı ulu kimselerin istimdadına başvuran insanların da aslında ne kadar boş bir hayal peşinde koştuklarını söyler. Kendilerini birilerine nispet ederek kurtarma peşinde olan bu kimseleri “mahsubîler (himaye edilenler)” olarak isimlendiren Abduh, “el-Mahsûb ke’l-mensûb” diyen bu insanların ne kadar acınacak bir halde olduklarını dile getirir. bk. Reşîd Rizâ, *Tefsîru’l-Mendîr*, I/379.

²²¹ et-Tahrîm 66/10. (Hz. Peygamber’in hanımları hakkında inen Tahrîm suresinin son üç ayeti, tarihteki dört meşhur hanımdan bahseder. Bunlardan ikisi Nuh ve Lut’un helâk olan hanımlarıdır. Diğer ikisi ise Firavun’un hanımı ile Hz. Meryem’dir.)

²²² el-A’râf 7/83; Hûd 11/81; el-Hicr 15/60; en-Neml 27/57; el-Ankebût 29/33; et-Tahrîm 66/10.

çerçevesinde verilmesidir.²²³ Dolayısıyla eğer bir kıssanın hedef kitleyi ilgilendirmeyen yönleri varsa, bunlar Kur'an-ı Kerim'de ya hiç anlatılmaz, ya da hangi noktaları anlatılmak isteniyorsa vurgu yalnızca o kısımlara yapılır. Büyük bir ihtimalle aynı durum Hz. Nuh'un hanımı için de geçerlidir. Bu sebeple sadece bir değini ile yetinilmiş, bu kadar bilginin bir din kitabı olan Kur'an-ı Kerim için yeterli görül-müştür.

Bu konuyla ilgili olarak dikkatlere sunmak istediğimiz diğer bir hadise, Hz. Peygamber'in din konusundaki hassasiyetini ve Allah katında kan bağından kaynaklanan bir ayrıcalığın olmadığını gösteren şu rivayettir: Resûl-i Ekrem Hazretleri Mekke'yi fethedip İslâm kanunlarını tatbik mevkiine koyduğu sırada, henüz Mekke'den ayrılmamışken hırsızlık yaparken yakalanan Fâtıma adında birini getirdiler. Bu kadın öteden beri fakir fukaranın canını yakmakla şöhret bulmuş, fakat her defasında da Benî Mahzûm kabilesinden olduğu için bir yolu bulunarak kurtarıl-mıştı. Bu defa İslâm kanunlarına göre suçu sabit görüldüğünden, elinin kesilmesine karar verildi. Benî Mahzûm kabilesine mensup olanlar, alışkanlıklarından vazgeçmediler; Fâtıma'nın elinin kesilmemesi için araya vasıtalar koyarak yine affedilmesini istediler. Benî Mahzûm eşrâfi, Üsâme'yi araya koydular. Üsâme, öteden beri Resûl-i Ekrem'in nezd-i âlilerinde sözleri reddedilmeyen biri olarak bilinirdi. Benî Mahzûmluların ısrarına dayanamayan Üsâme, nihayet huzûr-ı Risâlete girip, "Yâ Resûlallah, Fâtıma'nın affi için ricada bulunuyorum." dedi. Bu sözden Resûl-i Ekrem'in hiç de memnun olmadıkları mübarek simalarından belli oldu. Üsâme hatasını anlayıp ricasını geri çekmiş ve mezkûr kadına had cezası uygulanmıştı. Peygamberimiz insanlar hitap etti ve şunları söyledi: *"Ey insanlar! Şunu iyi bilin ki, Hak Teâlâ geçen ümmetleri içtimaî adalete riayet etmedikleri için perişan ve helâk etmiştir. Onlar, içlerinden nüfuzlu biri suç işlediğinde göz kaparlardı; fakat zayıf biri aynı suçu işleyecek olsa, bunun hakkında tereddüt etmeden had cezasını tatbik*

²²³ Benzer farklılıklar Tevrat ve İncil'de fazlasıyla bulunmaktadır. Hatta özellikle İbrahim ile ilgili olmak üzere, bu kıssanın diğerlerinden farklı olarak, ardışık bir öykü tarzında anlatılmadığı görülmektedir. Metin kritiği yapan Batılılara göre bu durum, İbrahim kıssasının, kutsal mesajların metinler halinde toplanmasından önceki döneme ait şifahî rivayetlerden oluştuğunu göstermektedir. bk. Seters, "Abraham", I/14. Ancak Tevrat ve İncil'de görülen bu tür farklılıklar bir tezat ihtilâfi şeklinde iken, Kur'an'daki farklılıklar ya bir çeşni ihtilâfi kabilindedir, ya da her farklı bağlam, kıssanın farklı bir yanına vurgu yapmaktadır. Örneğin buradaki iki farklı hitap şekli, Halefullah'ın söylediği gibi (Halefullah, *Kur'an'da Anlatım Sanatı*, s. 331), kıssada bir çelişkiye işaret ediyor değildir. Tam aksine ayetler derinlemesine okunduğunda, aslında İbrahim ailesine iki ayrı müjdenin verildiği görülecektir. Bunlardan biri İshak ve Yakup, diğeri ise İsmail'in müjdelmesi hadisesidir. Hûd 71'de kadına müjdelenen İshak ve Yakup iken, Zâriyât 21-37 ve Sâffât 71'de İbrahim'e müjdelenen yumuşak huylu evlât İsmail olmalıdır; çünkü Kur'an-ı Kerim'in, kıssaları nakledeken, meramını daha iyi ifade etmek amacıyla bu tür dilsel detaylara dikkat etmediğini söylemek, kıssaların tarihsel gerçekliklerinin olamayabileceği iddiasından daha masum değildir. Mâtürîdî'nin bu anlatılanlar dışında, Hûd 11'deki müjdenin, Lut'un kavmine gelecek olan azaptan Lut'un kurtarılması müjdesi olabileceğine de işaret eder. bk. Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, II/538-539.

ederlerdi. Muhammed'in (a.s.) nefsi kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, hırsızlık yapan kızım Fâtıma da olsa yine elini keserim!"²²⁴

13. Irka dayalı bir üstünlük iddiası Kur'an açısından merduttur

Her şeye rağmen üstün bir soy iddiası, Hz. Peygamber tarafından da şiddetle tenkit edilmiştir. "Dini geri olanı nesebi ileri götürmez"²²⁵ hadisi, bunu en veciz şekilde anlatır. İrkçilik bağlamında onun ne kadar tavizsiz olduğunu veda hutbesindeki ifadelerinden de anlarız. Habeşistan asıllı Bilâl, bir Fars olan Selman ve Bizans topraklarından gelen Süheyb, Hz. Peygamber'in yanında her zaman itibar görmüş seçkin sahâbîlerdir. Hatta Hz. Peygamber'in akrabaları içinde Grek kökenli olan birini de kaynaklar bize anlatmaktadır. Hamîdullah Ebu'r-Rûm İbn Umeyr'in annesinin bir Grek olduğuna işaret eder ve "İşte bu Ebu'r-Rûm'un kardeşi, Mekke ve Kureyş'e mensup Mus'ab b. Umeyr, Resûlullah'ın halalarından birinin kızı ile evlenmek suretiyle yakın akrabası olmuştu. Daha sonraki hayatında görüyoruz ki, Muhammed (a.s.) insan ırklarının bu şekilde bir ailede birleştirilmesi üzerinde durmuş ve bizzat kendi evinde sadece Arap soyundan değil Yahudi ve Kıbt ırkından gelen zevcelere de yer vermiştir" der. Ona göre Abdumuttalib'in gümüşi sarı saçlara sahip olması, belki de Mendel kanunu gereği soyundan Grek asıllı birinin var olduğuna işaret etti.²²⁶

İlk dönemden itibaren, İslâm toplumunda herhangi bir ırkı ya da grubu diğerinden üstün gösterecek faaliyetler yasaklanmıştır. Kurtubî'de anlatıldığına göre bir Yahudi, daha önce kanlı-bıçaklı olan Evs ve Hazrec kabilelerinin Medine'de, tabir yerindeyse yağlı ballı olmasını hazmedemeyerek aralarını bozmak ister. Bu amacına ulaşmak için de bir Yahudi gencini kiralayarak aralarına gönderir ve onlara geçmiş günleri hatırlatmasını tembihler. Söz konusu genç aralarına girerek geçmiş günlerden bahis açar ve Evs ile Hazrec'i övmeye başlar. İş daha sonra hangi kabilenin daha üstün olduğu noktasına gelir. Taraflar şiirler okuyarak birbirlerini tahkir etmeye başlar ve sonunda Medine'de bir meydanda buluşarak vuruşma tehditleriyle oradan ayrılırlar. Olay Peygamber'e intikal edince, onları toplar ve sert ifadelerle kınayarak; "Ey iman edenler! Kendilerine kitap verilenlerden bir guruba uyarmanızdan sonra sizi yeniden inkârcılığa sevk ederler. Önünüzde Allah'ın ayetleri okunurken ve aranızda O'nun elçisi var iken sizler nasıl olur da inkâra dönersiniz? Oysa her kim Allah'a sıkıca tutunursa, o, kesinlikle bir doğru yola çıkar-

²²⁴ Ebû Bekr Abdürezzâk b. Hemmâm es-San'ânî (H. 211), *Musannefu Abdirezzâk* (nşr. Habîbürrahmân el-A'zamî), I-XIV, el-Mektebül-İslâmî, Beyrut, H. 1403, X/202; Buhârî, "Enbiyâ", 52; "Fedâilü's-Sahâbe", 18; Müslim, "Hudûd", 2; İbn Kesîr, *Tefsîru İbn Kesîr*, II/76.

²²⁵ İbn Hanbel, *Müsned*, I/243; Buhârî, "Tefsir", 93/3; Süleyman İbnü'l-Eş'âs Ebû Dâvûd es-Sicistânî (H. 275), *Sünenü Ebî Dâvûd* (Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd), I-IV, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts. , "İlim", I; Muhammed b. İsmâ Ebû İsmâ et-Timizî (H. 279), *Sünenü't-Timizî* (Ahmed Muhammed Şâkir ve diğerleri), I-V, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, ts. , "Tefsir" 92; 4/313; Muhammed b. Hibbân b. Ahmed Ebû Hâtim et-Temîmî (H. 354), *Sahîhu İbn Hibbân* (nşr. Şuayb el-Arnaût), I-XVIII, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1993, I/284.

²²⁶ Hamîdullah, *İslam Peygamberi*, I/28-29. (Hamîdullah bu bilgiyi, İstanbul Köprülû Kütüphanesi'nde el yazma bir nüshasına rastladığı nesep âlimi Mus'ab'dan naklede.)

nlmiştir. *Ey iman edenler, Allah'tan nasıl korkmak gerekiyorsa öyle korkup gerektiği gibi sakının ve ancak Müslüman olarak can verin!*"²²⁷ ayetlerini okur. Müslümanlar çevrilen entrikanın farkına varırlar ve birbirleriyle kucaklaşarak helâllik dilerler.²²⁸ Benzer bir durum, bir kavgada Ensâr ve Muhâcirûnun, istimdat amacıyla birbirine seslenmesinde de yaşanmıştır. Bu sefer Hz. Peygamber, her iki tarafı paylayarak bu kavramların kullanılmasını yasaklamış ve tamamen dinî içerikli olan bu iki kavram için, *"Bırakınız bu kokmuş, pis sözleri!"* demiştir.²²⁹ Aslında Hz. Peygamber bunu söylerken mezkûr kavramlara değil; bu kavramların cahiliye asabesine uygun bir bağlamda kullanılmasına karşı çıkmıştır.

Aslında bir köke mensubiyetin üstünlük aracı olduğunu savunmak, ilk defa Şeytan ile başlamıştır. Kendisinin dumansız ateşten yaratıldığını öne süren Şeytan, mayası çamur olan bir varlığa secde edemeyeceğini söylemiştir. Oysaki ayetler, üstünlüğün bir ırka bağlı olmadığını göstermek üzere iki hususa dikkat çeker. Bunlardan ilki, Şeytan'ın iddialarına bir cevap olmak üzere, Âdem'in Allah'ın iki eliyle yaratılmış olması,²³⁰ ki bu müteşabih ifadenin keyfiyetini bilemiyoruz, ikincisi de meleklerin itirazlarına cevap olmak üzere, Âdem'e tüm isimlerin öğretilmiş olması hususudur.²³¹ Dolayısıyla yaratılışında Allah ile olan farklı bir bağlantısı ve bilgiye ulaşma ve üretme becerisi ile Âdem, bir üstünlük payesi elde etmiş olmaktadır. İlk defa Şeytan'ın ortaya attığı bu iddiayı bugün sahiplenen insanların durumu, aslında çok daha çapraşıktır;²³² çünkü bizler Şeytan gibi farklı bir varlık kategorisine de sahip değiliz. Bütün insanlığın akraba olduğunu bildiren ayetlere istinaden, tek bir nefisten yaratılmış farklı bireyleriz.²³³

Etnik temeli esas alarak bir üstünlük iddiasında bulunmanın ne kadar yanlış ve felâkete götürücü olduğunu şu ayet bize son derece açık bir üslûpla anlatır: *"De ki: "Eğer babalannız, oğullannız, kardeşleriniz, eşleriniz, mensup olduğunuz oymak ya da boy, kazanıp (biriktirdiğiniz) mallar, kötüye gitmesinden kaygılandığınız ticaret, hoşlandığınız konutlar size Allah'tan ve O'nun Elçisi'nden ve O'nun yolunda cihad etmekten daha gönül bağlayıcı geliyorsa, bekleyin o zaman Allah iradesini açığa vuruncaya kadar; Ve [bilin ki,] Allah, günaha gömülüp gitmiş bir topluluğa asla hidayet etmez."*²³⁴ Mealini alıntıladığımız Muhammed Esed, ayetin bilhassa son kısmında yer alan ifadelere dayanarak, böyle bir iddianın yanlışlığı hakkında şunları

SÜİFD / 19

137

²²⁷ Âl-i İmrân 3/100-102.

²²⁸ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (H. 671), *el-Câmiu li-Ahkâmî'l-Kur'ân*, I-XX, Dâru İhyâit-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, 1967, IV/155-156.

²²⁹ Ebû Dâvûd el-Fârisî el-Basrî et-Tayâlisî (H. 204), *Müsnedü't-Tayâlisî*, Dâru'l-Marife, Beyrut, ts. , s. 237; Ahmed b. Şuayb Ebû Abdirrahmân en-Nesâî (H. 303), *es-Sünenü'l-Kübrâ* (nşr. Abdülğaffâr Süleymân el-Bendârî, Seyyid Kesrevî Hasen), I-VI, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1991, V/271, VI/243, 492; Ahmed b. Ali İbnü'l-Müsenâ Ebû Ya'lâ (H. 307), *Müsnedü Ebî Ya'lâ* (nşr. Huseyn Selîm Esed), I-XIII, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Şam, 1984, III/459.

²³⁰ Sâd 38/75.

²³¹ el-Bakara 2/31.

²³² M. Sait Şimşek, *Kur'an'da Ana Konular*, Beyan, İstanbul, 2001, s. 195.

²³³ en-Nisâ 4/1; el-En'âm 6/98; el-Enfâl 8/189; ez-Zümer 39/6.

²³⁴ et-Tevbe 9/24.

söyler: "Bu ifade, Hesap Günü'nü ya da -daha muhtemeldir ki- kısır çıkar kaygılarını ahlâkî değerlerin üstünde tutan toplumların kaçınılmaz yozlaşmalarını, çöküşlerini işaret ediyor olabilir. Ve daha önemlisi, bu ayet, soy ve kan bağına, ırk asabiyetine, ırk düşkünlüğüne toplumsal davranışları belirleyen temel öğe olarak bakan görüş ve eğilimleri reddetmekte ve bir müminin -bireysel ve toplumsal-hayatını üzerinde yükselteceği tek sağlam ve meşru temel olarak *dünya görüşünü*, hayat görüşünü ("Allah ve Resûlü'ne bağlılık ve Allah yolunda cihat/üstün çaba göstermek" olarak) öne çıkarmaktadır."²³⁵

Bir başka ayette de Allah Teâlâ kıyamette yaşanacak bir hadiseyi bize tasvir ederken, ki bu ayet Yahudilerin isyankârlığının anlatıldığı bir siyapta geçer, müşriklerin öne sürdükleri bir mazerete vurgu yapar: "Ve senin Rabbin, her ne zaman Âdem oğullarının sulplerinden onların soylarını çıkaracak olsa, onları kendileri hakkında tanıklık etmeye çağırır: "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" Onlar, cevaben: "Elbette!" derler, "Buna tanıklık ederiz!" [Bunu, böylece hatırlatıyoruz ki] Kıyamet Günü'nde, "Doğrusu, bizim bundan haberimiz yoktu" demeyesiniz, yahut: "Aslında, önce (biz değil,) atalarımızdı Allah'tan başkasına tannısal nitelikler yakıştıranlar; biz sadece onların izinden yürüyen bir kuşağız; öyleyse, bâtılı ihdas edenlerin işlediklerinden dolayı bizi mi helâk edeceksin?" demeyesiniz. İşte Biz de bu ayetleri böyle açık dile getiriyoruz ki [günah işlemiş olanlar] belki [Bizden yana] dönerler."²³⁶ Âdem peygamber prototipinde, mümin olma temayüllerinin, insanların kabulüyle fitratlara yerleştirildiğini anlatan bu ayet, inhirafın suçunu kimsenin bir başkasının üstüne, hele de soyuna yıkamayacağını gösterir.

14. Kur'an beşeri putlaştıracak her türlü kutsallaştırma çabasının karşısındadır

Temel hedefi şirki ortadan kaldırarak tevhidi hâkim kılmak olan İslâm, Allah dışındaki hiçbir varlığa ilâhî sıfatlar vermez. Böyle bir tavrı daha en başından şirk addeder. Hz. Peygamber bu konuda çok hassas davranmıştır. İlk dönemlerde Hadis yazımına izin vermemesi,²³⁷ sahabe içerisinde ifrat derecesinde kendisine saygıda bulunulmasını nahoş görmesi,²³⁸ aslında hep bu hassasiyetin ürünüdür. Onun ölümünden sonra aynı hassasiyeti ashabın da gösterdiğine şahit oluruz. Hz. Ebû Bekir'in; "Muhammed ölmüştür. Allah'a tapan bilsin ki O yok olmayan Hayy ve Kayyûm'dur, ama kim de Muhammed'e tapıyor ve onu kendine ilâh ediniyor-

²³⁵ Esed, *Kur'an Mesajı*, s. 352-353.

²³⁶ el-A'râf 7/172-174.

²³⁷ Müslim, "Zühd ve'r-Rekâik", 16; İbn Hanbel, *Müsned*, III/12, 21, 39, 56; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, II/466; İbn Hibbân, *Sahîhu İbn Hibbân*, I/265.

²³⁸ Ömeğin Hz. Peygamber kendisine, Hıristiyanların İsa'ya gösterdikleri saygıya benzer bir saygı gösterilmesini kesinlikle yasaklamıştı. bk. Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî (H. 211), *Tefsîru'l-Kur'ân* (nşr. Mustafa Müslim Muhammed), I-III, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, H. 1410, III/380; Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdülhâlık el-Bezzâr (H. 292), *Müsnedü'l-Bezzâr* (nşr. Mahfûzu'r-Rahmân Zeynullah), I-X, Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân – Beyrut, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem – Medine, H.1409, I/299.

sa, bilsin ki ilâhî ölmüştür"²³⁹ demesi; Hz. Ömer'in, yanında Rıdvan Bey'ati'nin yapıldığı ağacı, gösterilen aşırı hürmet sebebiyle kestirmesi de aynı sebeplere dayanır.²⁴⁰ Dolayısıyla kutsallaştırma, her noktadan önüne setler çekilmesi gereken tehlikeli bir sapmadır. Hatta bu anlamda kutsal bir ikon ya da kutsal bir zaman, zemin vs. de düşünemeyiz. Örneğin Kâbe'nin kutsallığı da, kumaşından, taşından, toprağından değil, sahip olduğu fonksiyondan kaynaklanır. Yoksa ne Kâbe'nin mimarisi, ne yapıldığı taş ve ne de örtüsü, dünyanın en değerli mimarî yapısı, taşı ya da örtüsüdür. Taşı, toprağı vs. kutsallaştırırsak, bu da gayr-ı dinî bir sapmaya yol açar.²⁴¹

İbrahim'in soyunun kutsallaştırılması söz konusu olamayacağı, gibi onun kendisinin ya da kendisine ait herhangi bir eşyanın kutsallaştırılmasına da İslâm izin vermez.²⁴² İlk el İslâm Tarihi kaynaklarından Vâkıdî, bize şu rivayeti nakleder: "Hz. Peygamber Ömer b. Hattâb'ı Osman b. Talha ile beraber Bathâ'dan Mekte'ye gönderdi ve Ömer'in, önden giderek Kâbe'nin kapısını açmasını ve İbrahim peygamberinki hariç, Kâbe içinde bulduğu her resim (duvar resimleri/freskler) yahut heykeli ortadan kaldırmasını emretti. Daha sonra Peygamber'in kendisi Kâbe'ye girince, İbrahim'i, elindeki fal oklarına bakan yaşlı bir adam şeklinde tasvir edilmiş olarak gördü. Denildiğine göre Hz. Peygamber Ömer'e bulduğu her resmi yok etmesini emretmişti, ancak Ömer İbrahim peygamberin resmine dokunmamıştı. Hz. Peygamber içeri girince, "Ömer! Sana bulduğun her resmi yok etmeni emretmemiş miydin?" diye çıkışır. Ömer; "İbrahim'in resmiydi..." deyince, Hz. Peygamber "onu da yok et!" buyurur. Zührî'nin rivayetine göre Hz. Peygamber Kâbe'ye girince orada meleklerin ve daha başka canlıların resimleriyle bir de İbrahim tasviri gördü ve şöyle buyurdu: "Allah müstahaklarını versin, onu fal bakan yaşlı bir adam olarak tasvir etmişler!" dedi."²⁴³ Râvî Zührî sadece İbrahim peygamberin resminin bırakıldığını, ancak diğer resimlerin ortadan kaldırıldığını söylemektedir.

Kanaatimizce bu rivayetlerde bir çelişki söz konusudur. Öncelikle Zührî'nin rivayeti, ilk rivayetle içerik açısından uyuşmamaktadır. Aynı zamanda bu durum, kendi suretinin resmedilmesine dahi karşı çıkan Hz. Peygamber'in, İbrahim'in resmine izin vermiş olduğu rivayetini makul göstermemektedir. Öte yandan rivayetteki ifadeler de buna manidir. Çünkü bizzat Hz. Peygamber her iki

SÜİFD / 19

139

²³⁹ Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer İbn Keşir (H. 774), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Mektebetü'l-Meârif, Beyrut, VI/243.

²⁴⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, II/100; Muhammed b. Muhammed b. Seyyidü'n-Nâs el-Ya'merî (H. 758), *Uyûnu'l-Eser fî Fünûn'l-Meğâzî ve's-Şemâil ve's-Siyer*, I-II, ts. , II/160; Muhammed Abdülazîm ez-Zerkânî (M. 1948), *Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân* (nşr. Mektebü'l-Buhûs ve'd-Dirâsât), I-II, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1986, II/299.

²⁴¹ Reşîd Rızâ, *Tefşîru'l-Menâr*, I/467.

²⁴² Beydâvî'ye göre İbrahim'in Yahudi ve Hıristiyan olmadığı gibi müşrik de olmadığını ifade eden ayetler; hem müşriklerdeki İbrahim'e sahiplenme ve ona referansta bulunma halinin, hem de Yahudi ve Hıristiyanların Mesih, Üzeyir gibi şahsiyetleri putlaştırmasının ne kadar çarpık bir yaklaşım olduğunu göstermektedir. bk. Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, II/164, 171.

²⁴³ Vâkıdî, *Meğâzî*, II/834.

rivayette de onun bu şekilde tasvir edilmesine kızdığını göstermektedir. Ayrıca gerek Hz. Peygamber'in hayatında, gerekse sonraki dönemde bu gibi şirke götürme ihtimali bulunan konulardaki hassasiyetini herkesin bildiği Hz. Ömer'e, ilk rivayetteki kararsız tavır da uymamaktadır doğrusu. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in bu resimlerin tamamını ortadan kaldırttığı, ki tarihen de Kâbe'de resim olmadığı bilinmektedir, böylesi bir yanlışa aslâ izin vermediğini söylemek hakikate daha uygun düşecektir. Buna tahammül göstermeyen bir Peygamber'in herhangi bir soya kan bağı sebebiyle üstünlük vermesi düşünülebilir mi?

15. Ahzâb 33. ayetin seçkin soy iddiası bağlamında değerlendirilmesi

Üstün bir soy iddiası tartışmalarında sıkça gündeme gelen ayetlerden bir tanesi de Hz. Peygamber'in Ehl-i Beyt'i hakkında bilgiler veren Ahzâb suresinin 33. ayetidir. Bu ayette, seçkin bir soya bizzat Kur'an ayetlerince işarette bulunulduğu iddia edilmekte, ancak benzer ifadelerin başka birtakım gruplar için kullanılmış olduğu göz ardı edilmektedir. İlgili ayetin bu açıdan ele alınmasına geçmeden önce, Kur'an-ı Kerim'de ilâhî bir seçimi anlatılan bazı kelime ve kavramlara kısaca temas etmek istiyoruz.

Kur'an-ı Kerim'de herhangi bir insan grubunu seçme, onlara ayrıcalıklı davranma anlamında kullanılan ifadelerden en çok göze çarpanları; ²⁴⁴ "اجتباء" ، ²⁵¹ ، ²⁵⁰ اصطفاء ، ²⁴⁹ ، ²⁴⁸ تزكية ، ²⁴⁷ رفع ، ²⁴⁶ اختيار ، ²⁴⁵ إخلاص²⁴⁵ اختصاص

²⁴⁴ Bir şeyi toplamak ya da toplanmak anlamındadır. Suyu havuzda toplamak anlamında bu fiil kullanıldığı gibi, suyu topladığı için havuza da 'câbiye' denir. Her şeyi kendi için topladı anlamında "اجتبی" fiilinin kullanıldığını söyleyen Zeccâc, "اصطفي" ve "اختار" fiillerinin de bu anlamda olduğunu belirtir. bk. Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî (H. 370), *Tehzîbu'l-Luğa* (nşr. Ya'kûb Abdünnebi), I-XV, ed-Dâru'l-Misriyye li't-Te'lîf ve't-Terceme, Mısır, ts. , XI/214-215; Muhammed Murtdâ el-Hüseynî ez-Zebîdî (H. 1205), *Şerhu'l-Kâmûs el-Müsemmâ Tâcu'l-Arûs min Cevâhiril-Kâmûs*, I-X, Dâru'l-Fıkr, ts. , X/66. Ebû Ubeyde de "اختار" fiiliyle açıklar bunu. bk. Ebû Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'an*, I/369. İsfehânî, fiilin istifa yoluyla seçmeyi anlattığı kanaatindedir. Buna göre Allah'ın, kulan herhangi bir gayret olmasa da, ilâhî bir lütuf olarak çeşitli nimetlerle kuluna ihsanda bulunması bir ictibâdır. Bu da nebilere, siddîk ve şühedâdan bir kısmına hastır. bk. el-Huseyn b. Muhammed el-Ma'rûf bi 'er-Râğib el-İsfehânî" (H. 502), *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an*, Kahraman, İstanbul, 1986, s. 122. Dolayısıyla bu fiilde hem toplayanın toplama vasfına dikkat çekilmekte, hem de toplananın toplanmaya uygunluğuna işaret edilmektedir.

²⁴⁵ İhtessa fiilinin de kökünde, belirginlik, farklılık, üstünlük, birine ya da bir şeye özgünlük anlamları mevcuttur. Hususiyet ya da hâssa, birinin ya da bir şeyin belirgin özelliği, onu diğerlerinden ayırt etmeye yarayan yönü anlamındadır. bk. Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, IV/388. Cevherî fiilin anlamını tespit ederken, avâma ait olmayan özelliğe hâssa dendiğine vurgu yapar. bk. İsmail b. Hammâd el-Cevherî (H. 393), *Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye* (nşr. Ahmed Abdülgafûr Attâr), Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Mısır, ts. , III/1037.

²⁴⁶ Kelimede anlaşımak ve saf hale getirmek maksadıyla terbiye etme anlamı bulunmaktadır. bk. Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ (H. 395), *Mu'cemu'l-Mekâyis fî'l-Luğa* (nşr. Şihâbuddîn Ebû Amr), Dâru'l-Fıkr, Beyrut, 1994, s. 327. İbn Manzûr'un ifadesiyle kelime "اختار" fiiliyle eş anlamlı olup saflık, duruluk, birine ya da bir şeye özgünlük, seçkinlik manaları vardır. Ürünün göze gelini, yağın suyun saf ve duru olanını, yemeğin iştah açanını ve [halis] tereyağını ifade etmek için de Araplar bu kelimeyi kullanırlardı. Zeccâc, "Kitap'ta Musa'yı da an. Doğrusu, o halis biriydi. [Allah'ın] haberci elçilerindendi (Meryem 19/51)." ayetindeki "مخلصا" ifadesinin, pislikten arındırılmış, seçilmiş manasında olduğunu söyler. bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VII/25-28. Zebîdî, İbrahim ailesi hak-

→

kında "إنا أخلصناهم بخالصة ذكرى الدار" ayetindeki ifadenin, İbrahim, İshak ve Yakub'un, ahreti düşünen zahid insanlar olarak bir duru hale getirildiklerini gösterdiğini belirtir. bk. Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, IV/389. Cevherî "استخلصه لنفسى" ayetindeki fiilin "استخص" anlamında olduğunu söyleyerek iki fiil arasında eş anlılık olduğunu belirtir. bk. Cevherî, *Sihâh*, III/1037.

²⁴⁷ Asıl itibarıyla anlamı eğmek ve meyletmektir. Hayır ise şerrin zıttı olması; herkesin şerdense ona meyletmesi sebebiyle bu adı alır. Kelimenin cömert anlamı da mevcuttur. 'İstehâra' iki şeyden hayırlısını talep etmek demektir. Yani bu da bir tarafa meylin uyanmasını taleptir. Kimlerine göre de 'İstehâra', kelerin yuvasının ağzını bir tahta ile kapatarak başka bir yöne meyletmesini sağlamayı ifade eden bir kelimeydi Araplarda. Fazıl kadın ve erkeğe de sıfat olarak 'hayyir ve hayyira' denilir. Kimine göre, kadına güzelliği sebebiyle de 'hayra' denmiştir. Kur'an'da kullanılan 'ihtâra' fiili de seçmek anlamındadır. bk. İbn Fâris, *Mu'cemu'l-Mekâyis fi'l-Luğâ*, s. 337. Kelimenin bir seçimi ifade eden "اختار" sıygası, aslında hayırlı ve faziletli olanı seçmek demektir. bk. Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, III/194-195. Nitekim Musa'nın kavminden hayırlı olanı seçtiğini anlatırken (el-A'râf 7/155) Kur'an'da fiil bu vezni ile kullanılmıştır. İsfehânî birini hayırdan öne geçirme anlamına geldiğini de söyler. bk. İsfehânî, *Müfredât*, s. 232.

²⁴⁸ Allah Teâlâ'nın sıfatlarından birisi de Râfî'dir. Mümine yardım ederek, evliyasını da kendisine yakın kılarak kullanımları ref etmesi anlamına gelir bu. bk. Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğâ*, II/358. Araplar "رجل رفيع" demek suretiyle kişinin şeref sahibi olduğunu vurgularlar. bk. Cevherî, *Sihâh*, III/1221. Kur'an'da kimi zaman adını yüceltmek, kimi zaman mekânını yüceltmek; kimi zaman da bir kimsenin hem adını, hem de makamını yükseltmek anlamında kullanılır. bk. İsfehânî, *Müfredât*, s. 291. Zebîdî kelimenin "في بيوت أذن الله أن ترفع" ayetinin, Ehl-i Beyt'ten rics'in alınabilmesi ayetindeki mana ile eş anlamlı olduğunu ifade eder. bk. Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, VI/359. Sultanın yanına çıkmak ve yakınlaşmak anlamında da bu kelime kullanılır ki, bu da bize, yükseltilen kimsenin farklı bir muameleye tabi tutulduğunu gösterir. Nitekim "Allah, içinizden iman etmiş olanları ve [hepsinin üstünde,] kendilerine [doğru] bilgi tevdi edenleri [kat kat] yüceltecektir (yerfeu) (el-Mücâdele 58/11)" ayetinde de bu anlam vardır. bk. İbn Fâris, *Mu'cemu'l-Mekâyis fi'l-Luğâ*, s. 415-416.

²⁴⁹ İbn Fâris'in naklettiğine göre bu kelimenin en temel iki anlamı, artış ve temizliktir. bk. İbn Fâris, *Mu'cemu'l-Mekâyis fi'l-Luğâ*, s. 457. Bundan olsa gerek, ürün bolluğunu ifade etmek için de aynı kelime kullanılır olmuştur. Verimli toprağa bu sebeple "أرض زكية" denir. Anımsız, saf, temiz, bereketli ve övülmüş anlamında da kullanılır ve salih kimseye "رجل زكى" denir. Zekât kavramı da mali temizlemek, bereketlendirmek anlamına haizdir. "اجتنبى" fiiliyle eş anlamlıdır. bk. Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, XI/164. Seçme anlamında kullanılışı, Kur'an'da Allah'a isnat edildiğindedir ve bu mecazî değil hakikî bir tezkiriyeyi ifade eder. bk. İsfehânî, *Müfredât*, s. 313.

²⁵⁰ Her türlü ayıptan anımsız olmak anlamındadır. Kederden anımsız olmaya da bu sebeple 'safâ' denir. Saf ve an olması, her türlü ayıptan beri olması sebebiyle de Hz. Peygamber'e 'sıfvetullah' ve Mustafa'llah' denilmiştir. bk. İbn Fâris, *Mu'cemu'l-Mekâyis fi'l-Luğâ*, s. 569. Ezherî kelimenin "اختار" ile aynı anlamda olduğunu söylerken, bk. Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğâ*, XI/214-215, Zebîdî "خلص" fiiliyle eş anlamlı olduğunu ifade eder. bk. Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, XI/210. Cevherî ise "انتر" fiilinin aynı anlamı ifade ettiğini dile getirir. bk. Cevherî, *Sihâh*, VI/2402. İsfehânî'ye göre Allah'ın bu anlamda kulunu seçmesi, ya onu başkalarında bulunan kusurlardan beri kılmasıyla gerçekleşir; ya da bu ihtimal mevcut olmakla birlikte, kulun kendi irade ve hükmü ile buna yönelmesiyle gerçekleşir. bk. İsfehânî, *Müfredât*, s. 418.

²⁵¹ Bu fiil seçme anlamında Kur'an'da sadece bir yerde geçmektedir. Hz. Musa'ya hitaben Allah Teâlâ; "Seni kendime Ben seçtim! (Tâhâ 20/41)" buyurmaktadır. Arap dilinde kelimenin kök harfleri olan "صنع" bir şeyi yerli yerince ve sağlam bir şekilde yapmak anlamındadır. Bu sebeple Zebîdî kelimenin "اختار" anlamında olduğunu belirtir. bk. Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, VI/422. İbn Manzûr "اصتعت" fiilinin aslında "اتخذت" anlamında olduğunu, mezkûr ayette kelimenin seçmek anlamına geldiğini belirtir. Ezherî'ye göre ayetteki anlam; Firavun ve ordusu için Allah tarafından Musa'nın özel olarak yetiştirilmesi iken, İbnü'l-Esir kelimenin, Musa'nın Allah nezdindeki yakınlığı ve nail olduğu makamları ifade etmek üzere bir temsil olduğuna işaret eder. bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VIII/208-209. Râğib da bir şeyi islah etmede aşırı titiz davranmanın bu kelimeyle ifade edildiğini belirtir ve bazı hakîm kimselerin, 'Allah bir kulunu severse; gerçek bir dost, dostunu nasıl denetleyip durursa Allah da o kulunu öyle denetler' sözünü buna örnek verir. bk. İsfehânî, *Müfredât*, s. 423.

"هبة تفضيل"²⁵² ، "253" kelimeleridir. Nispeten daha çok kullanılan bu kelimelerin dışında "من" "أثر، جعل، أحسن، إخراج، إكرام، زاد، من" gibi daha başka kelimeler de bulunmaktadır.

Kur'an'da herhangi bir konuda seçmeyi ifade eden bu kelimeler, aslında peygamberlerin tamamı için kullanılmıştır. Ama sathi de olsa bir inceleme, kelimelerden bazılarının özellikle bazı peygamberler için kullanıldığını bize gösterir. Örneğin "أثر" sadece Yusuf peygamber için;²⁵⁴ "اصطفاء" ve "اصطناع" fiilleriyse yalnızca Musa peygamberin seçimi bağlamında kullanılır.²⁵⁵ İşaret ettiğimiz fiillerin kalan tamamında en fazla adı geçen peygamber, Hz. İbrahim'dir.²⁵⁶ İbrahim hakkındaki ilâhî bir seçmeyi ifade bağlamında en fazla kullanılan kelime de "اجتبي" fiilidir.²⁵⁷ Bu fiildeki anlam zenginliği (bk. ilgili dipnot) aslında İbrahim peygamberin bütün güzel sıfatları kendinde toplamasının ve buna bağlı olarak tek ümmet şeklinde vasfedilmesinin hikmetini de açıklamaktadır. Bu da ona verilen tarihî rolün ne kadar önemli olduğunu anlatmaya yeter sanıyoruz.

Dipnotlarda verdiğimiz kısa lugavî bilgilerden hareketle, Kur'an'da seçmeyi ifade eden kelimelerin kimi zaman tek taraflı bir seçimi, peygamberlik verilmesi vb. anlattığı söylenebilirse de; kelimelerden bazılarında, meselâ istifâ, ictibâ gibi, seçilen kimse ya da grubun seçilmeye uygun ve ehil olduğunu da anlamaktayız. Bu da bize lâlettayin bir seçim olmadığını gösteren dilsel bir karinedir. Elbette ki bir makale çerçevesinde tüm bu kelimeleri bağlamlarıyla birlikte tahlil etmenin imkânı bulunmamaktadır. Dolayısıyla burada kapsamlı bir semantik analize girişilmemiş olması mazur görülebilir. Ancak bir fikir vermesi açısından, makalede nispeten detaylı olarak ele almayı düşündüğümüz ifade "إذهب الرجس" terkihi ile yine bu terkip bağlamında dile getirilen ve seçkin bir soyla (Ehl-i Beyt) ilgili olduğu iddia edilen "تطهير" kavramıdır. Öncelikle rics kavramı Arap Dili ve Kur'an ayetleri bağlamında irdelenecek, daha sonra terkinin ne manaya geldiği açıklanarak Ahzâb 33. ayet özelinde seçkin bir soy iddiası değerlendirilmeye çalışılacaktır.

²⁵² *Fadl* kelimesinin kökünde fazlalık, ziyadelik; buna bağlı olarak bol ihsan ve atâ anlamları hâkimdir. bk. İbn Fâris, *Mu'cemu'l-Mekâyis fi'l-Luğa*, s. 848. *Tafdîl* vezni ise, birini diğerlerinden farklı kılmak, berliğin bir şekilde farklı bir meziyet sahibi yapmak anlamındadır. Bu üstünlük manevî bir fazilet sebebiyle olabileceği gibi, maddî hususiyetler sebebiyle de olabilir. Örneğin Benî Âdem'in hayvanlardan daha üstün kıldığı bu kelimeyle ifade edilirken üstünlük yönü; İnsanoğlunun iki ayak üzerinde yürüebilmesi ve yemeğini elleriyle yemesi olarak zikredilir. bk. Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, VIII/61.

²⁵³ Bu kelime, herhangi bir karşılık ya da maksada bağlı olmaksızın, bolca ve sınırsız bir şekilde vermeyi anlatır. Allah Teâlâ'nın Vehhâb sıfatı da bu anlamdadır. bk. Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, I/508. Nitekim bu sebeple, Allah Teâlâ'nın nebilere çocuk vermesi, bu fiil ile ifade edilir. Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, VI/464. Ebû Ubeyd bu verişin aynı zamanda sürekliliğine de işaret eder. bk. Cevherî, *Sihâh*, I/235. Kelimede yücelmek ve uygun hale gelmek getirilmek anlamları da vardır. bk. İbn Fâris, *Mu'cemu'l-Mekâyis fi'l-Luğa*, s. 1106.

²⁵⁴ Yûsuf 12/91.

²⁵⁵ el-A'râf 7/144; Tâhâ 20/13, 39, 41.

²⁵⁶ el-Bakara 2/130, 132; Âl-i İmrân 3/33; en-Nisâ 4/54; el-En'âm 6/83, 84, 161, 165; Yûsuf 12/38; İbrahim 14/39; Meryem 19/49, 50; el-Enbiyâ 21/72; eş-Şuarâ 26/83; el-Ankebût 29/27; es-Sâffât 37/100; Sâd 38/45, 46, 47.

²⁵⁷ el-En'âm 6/84, 87; en-Nahl 16/120, 121; Meryem 19/58; el-Hac 22/78; eş-Şûrâ 42/13.

Rics kelimesi Kur'an-ı Kerim'de toplam dokuz ayette on defa geçmektedir. Arap dilindeki sülâsî fiillerin iki harfi birbirine benzediğinde, özellikle birinci harf (fâu'l-fi'l) ve ikinci harf (aynu'l-fi'l) aynı olduğunda, anlam açısından bir münasebet söz konusu olmaktadır.²⁵⁸ Bunu ve yine üçüncü harf olan (lâmu'l-fi'l) "س" ve "ز" harflerini de dikkate aldığımızda,²⁵⁹ iki ifadenin de aslında birbirleriyle çok yakın bir ilişki içinde oldukları anlaşılır.

Rics kelimesi maddî anlamda pislik demektir ki,²⁶⁰ diğer bütün anlamlar, bu temel anlamın hakikî ya da mecazî uzantılarıdır. İbn Fâris, rics kelimesinin kökünde karışıklık anlamının için olduğunu belirterek işleri karmakarışık olan kimse için "mercûs" tabirinin kullanıldığını nakleder. Maddî anlamdaki pislığe de (kazurât), her türlü necis şeyin bir karşığı olması sebebiyle rics denilmektedir.²⁶¹ Örneğin Mâide, En'âm ve Hac surelerinde yer alan üç ayette geçen rics terimi, hem maddî, hem de manevî pislik anlamını haiz olsa da, daha ziyade maddî anlamda pis olduklarını ifade etmektedir.²⁶² Fîruzâbâdî, şeriatın ve aklın pis gördüğüne rics denildiğini, en büyük ricsin de şirk olduğunu ifade eder.²⁶³ Râğib rics'in dört şekilde gerçekleşebileceğine işaret eder; tabiaten, aklen, şeran ve her üçüyle birlikte.²⁶⁴ Esed'in ifadesiyle, tabiat itibarıyla iğrenç, berbat yahut korkunç olan herhangi bir şeye rics denilmektedir. Ancak bu anlam bazen, biraz daha genişlemeye uğrar ve hayatın bir anlamı ve amacı olduğuna inanmayan herkesi er veya geç kuşatacak olan korkunç boşluk/hiçlik duygusunu (dehşet) ifade eder.²⁶⁵ Mâtürîdî buradaki rics kavramının, günah anlamına gelebileceği gibi, ki birinci tercihidir, lânet ve

²⁵⁸ Örneğin birinci harfi nûn, ikinci harfi fâ olan fiillerde çıkmak, gitmek anlamları vardır. [نفع، نقد، نفق، نفع، نفخ، نفث، نفر، نفع، نفس، نفث، نفر، نفع] bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I/41. Arap dilinde fiiller arasındaki bu ilişkilere tenasüp adı verilmektedir. Tenasüp bazen lâfızda, bazen manada; bazen hem lâfız, hem de manada olur. bk. Ahmed b. Ali b. Mes'ûd, *Kitabü Merâhi'l-Ervâh*, ts. , s. 5-6.

²⁵⁹ Cezerî'ye göre bu iki harf, toplam on yedi mahreçten müteşekkil Arap alfabesinde on üçüncü sıradaki mahreçten çıkan "el-hurûf el-eseliyye (dil ucundan çıkan)" harfler grubundan olup, safir sıfatını (harflerin telâffuzunda ısıklık sesinin işitilmesi) haizdirler. bk. Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed ed-Dimeşkî İbnü'l-Cezerî (H. 833), *en-Neşr fî'l-Kırââtü'l-Aşr* (nşr. Ali Muhammed ed-Dabbâ'), I-II, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, I/199-201.

²⁶⁰ Cevherî, *Sihh*, I/235; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, II/159.

²⁶¹ İbn Fâris, *Mu'cemu'l-Mekâyis fî'l-Luğâ*, s. 442-443.

²⁶² "Siz ey imana ermiş olanlar! Sarhoşluk veren şeyler, şans oyunları, putperestçe uygulamalar ve gelecek hakkında kehanette bulunmak, Şeytan işi pisliklerden/iğrenç kötülüklerden başka bir şey değillerdir: O halde onlardan kaçın ki mutluluğa eresiniz! (el-Mâide 5/90)", "De ki: Bana vahy olunanda, leş veya akırlmış kan yahut domuz eti -ki pislğin kendisidir- ya da günah işlenerek Allah'tan başkası adına kesilmiş bir hayvandan başka, yiyecek kimseye haram kılınmış bir şey bulamıyorum (el-En'âm 6/145)", "[Yasak oldukları] size bildirilenlerin dışında, [kurban etmek ve etinden yemek üzere] bütün hayvanlar size helâl kılınmıştır. Öyleyse artık, [Allah'ın yasaklamış bulunduğu her şeyden, ve en çok da] inanç ve uygulama olarak puta taparlığın her türlü bayağılığından uzak durun; asılsız her türlü sözden kaçın (el-Hac 22/30)."

²⁶³ Meccüddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîruzâbâdî (H. 817), *Besâiru Zevî't-Temyîz fî Letâifil-Kitâbi'l-Azîz* (nşr. Muhammed Ali en-Neccâr), I-VI, Vizâratü'l-Evkâf, Mısır, 1996, III/37.

²⁶⁴ İsfehânî, *Müfredât*, s. 274.

²⁶⁵ "Allah kimi doğru yola ulaştırmak isterse, kalbini [O'na] teslim olma arzusuyla genişletir; kimin de sapmasına izin verirse onun kalbini daraltır ve sıkıştırır; adeta göklere tımanıyormuş gibi: böylece Allah, inanmayanları dehşete düşürür (el-En'âm 6/125)." bk. Esed, *Kur'an Mesajı*, s. 253. (Zeccâc gibi bazı dilciler de buna işaret eder. bk. Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, IV/36.)

ilâhî gazap, ki ricz de böyledir, anlamına da gelebileceğini ifade eder. Nitekim der, "(Hûd) dedi ki: "Üzerinize Rabbinizden bir azap ve bir hışım inmiştir. Haklarında Allah'ın hiçbir delil indirmedeği, sadece sizin ve atalarnızın taktığı kuru isimler hususunda benimle tartışıyor musunuz? Bekleyin öyleyse, şüphesiz ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim! (A'râf 7/71)" ayetinde bu anlam vardır.²⁶⁶

Dikkat edilirse bu ayetlerde kelimenin maddî anlamından ziyade manevî anlamı öne çıkmaktadır. Nitekim bir başka ayette bu manevî anlamı daha net teşhis ederiz: "[Ey inananlar,] onlara döndüğünüzde, kendilerini rahat bırakasınız diye, sizi temin etmek için Allah'a yemin edecekler. O halde, bırakın peşlerini, çünkü tiksinti veren kimselerdir onlar; ve yapa geldiklerinden ötürü varacakları yer cehennemdir onlann."²⁶⁷ Nihayet kelimenin tam da imansızlık ve hak dine kör kalmak anlamında kullanılması, Yûnus suresindedir: "[İşte bunun gibi] Rabbin eğer öyle olmasını dileseydi, yeryüzünde yaşayan herkes top yekûn imana erişirdi: Hal böyleyken, insanları inanıncaya kadar zorlayabileceğini mi sanıyorsun, hem de, hiç kimsenin, Allah'ın izni olmadıkça asla imana erişemeyeceği ve aklını kullanmayanlara alçaltıcı, bayağlaştırıcı [inançsız]lığı musallat edenin O olduğu (gerçeği) ortadayken?"²⁶⁸ Dolayısıyla ricz, kasıtlı bir inkârın ve mümin vakarına, haysiyetine yakışmayan bir inançsızlığın,²⁶⁹ münafıklığın,²⁷⁰ bayağı düşünce ve davranışların ortak ismidir. O halde ricz'ten temizlenmek, bu anlamları bağlamında düşünülmelidir.

Konumuzla ilgili olan diğer kelime ise ricz'dir. İlginçtir ki bu kelime de Kur'an-ı Kerim'de dokuz ayette on defa geçmektedir (Bir ayette, Müddessir 74/5, rûcz şeklindedir). Az önce de belirttiğimiz gibi, kelimedeki değişiklik bir anlam yakınlığını zaten göstermektedir. Hatta bazı dilciler, ricz ile ricz kelimesinin, Esd ve Ezd kelimelerinde olduğu gibi, aynı kelimenin iki farklı lehçedeki ifadesi olduğunu söylerler.²⁷¹ Zaten bazı ayetlerde ricz kelimesi aynen ricz anlamında kullanılır. Örneğin "[Hud]: "Rabbinizin müstahak gördüğü ürkütücü bir belâ ve gazapla kuşatılmış durumdasınız zaten!" dedi. "Şimdi, Allah'ın haklarında hiçbir delil indirmedeği, yalnızca sizin ve atalarnızın uydurduğu o [boş] isimler hakkında mı benimle çekişiyorsunuz? [O kaçınılmaz olanı] bekleyin öyleyse; doğrusu ben de sizinle bekleyeceğim!"²⁷² ayetinde ricz, ürküten, korkutan bir belâ anlamında kullanılmıştır.

Ricz kelimesinin Kur'an-ı Kerim'de kullanılan anlamlarından ilki, şiddetli bela ve musibet'tir.²⁷³ A'râf suresinde art arda gelen iki ayette üç defa geçen ricz kelimesi, bu anlamda kullanılmıştır: "Bunun üzerine, Biz de onlara selleri, çekirge

²⁶⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II/174. et-Tevbe 9/125. ayette de ricz kelimesi iman kelimesinin karşıtı olarak kullanılmıştır ki bu da onun günah anlamına geldiğini gösterir.

²⁶⁷ et-Tevbe 9/71.

²⁶⁸ Yûnus 10/99-100. (Ferrâ'ya göre buradaki ricz, ilâhî ceza ve gazaptır. bk. Cevherî, *Sihâh*, II/930.)

²⁶⁹ Şu ayette de aynı durum söz konusudur: "Öte yandan, kalplerinde bir hastalık bulunanlansa, her yeni haber inançsızlıklarına inançsızlık katar ve böylece hakkı tanımama tutumu içindeyken ölüp giderler. (et-Tevbe 9/125)"

²⁷⁰ Fîruzâbâdî, *Besâdiru Zevî't-Temyîz*, III/38.

²⁷¹ Cevherî, *Sihâh*, II/930.

²⁷² el-A'râf 7/71.

²⁷³ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, IV/17.

[baskınlarını], haşereleri, kurbağaları ve kan[a dönüşen suyu] musallat ettik; [hepsi de] apaçık ayetler/alâmetlerdi (onlar için): ama burunlarını dikip kurumlandılar; çünkü günaha gömülüp gitmiş bir topluluktu onlar. Ve başlarına ne zaman bir belâ/bir musibet gelse, "Ey Musa" derlerdi, "Seninle yaptığın [peygamberlik] ahbine dayanarak bizim için Rabbine dua et! Eğer bu felâketi bizden uzaklaştırırsan sana inanacağız ve İsrail oğullarının seninle gitmesine izin vereceğiz! Ama ne zaman ki sözlerini gereğince yerine getirmeleri için kendilerine süre verip de bu musibeti üzerlerinden kaldırsak, (hemen) sözlerinden geri dönerlerdi."²⁷⁴ Siyaktan da anlaşılacağı gibi burada ricz, ilâhî felâketler anlamındadır ki bunların neler olduğu zaten ilk ayette açıklanmıştır. Yahudilerle ilgili bir başka ayette de ricz kelimesi dünyevî musibet anlamında kullanılmıştır.²⁷⁵ Yine ilâhî musibetler anlamında olmakla birlikte ahiretteki azabı ifade etmek üzere de ricz kelimesi kullanılmıştır.²⁷⁶

Ricz'in bir başka anlamı ise, Şeytan kelimesine izafetle kullanılan "riczu'-ş-Şeytan" yani şeytanın vesvesesidir. Rivayete göre Bedir Savaşı'nın başlamasından hemen önce Mekke ordusu Bedir kuyularını kuşatmış ve böylece Müslümanları susuz bırakmıştı. Susuzluğun etkisiyle Müslümanlardan bazıları (burada "Şeytan'ın kirli vesvesesi" olarak ifade edilen) büyük bir umutsuzluğa kapılır gibi olmuşlar, fakat âniden yağın bereketli bir yağmur Müslümanları susuzluktan kurtarmıştı.²⁷⁷ Bununla ilgili olmak üzere, "[Hatırlayın nasıl olmuştu] hani, katından bir güvence olarak, sizi bir iç huzurunun kuşatmasını sağlamış ve gökten üzerinize su indirmişti ki onunla sizi arındırsın, Şeytan'ın kirli vesveselerinden kurtarsın; kalplerinizi güçlendirip adımlarınızı sağlamlaştırsın"²⁷⁸ ayeti indirilmiştir. Görüldüğü gibi ayette, Müslümanların ricz'den arındırılmaları ve indirilen suyla temiz kılınmaları söz konusudur. Mâtürîdî'ye göre bu temizleme, salt bir beden temizliği olmayıp ricz'den/günah kirlerinden temizlendikleri anlamına da gelir.²⁷⁹

Konumuzla ilgili olan son ayet, Müddessir suresinin beşinci ayetidir ki, diğerlerinden farklı olarak "er-rücız" şeklinde telâffuz edilir. "Sen ey [yalnızlığına]

²⁷⁴ el-A'râf 7/133-135.

²⁷⁵ "Ve yine [hatırlayın o günleri,] Biz, "Bu beldeye girin ve yiyeceklerinden dilediğiniz kadar bol bol yiyin; fakat kapıdan (tevazu içinde,) boyun eğerek girin ve 'Günahlanmızın yükünü üzerimizden kaldır!' deyin ki günahlarınızı bağışlayayım ve iyilik yapanlara sınırsız mükâfat vereyim" demiştik. Ama o zulmetmeye şartlanmış olanlar kendilerine tevdi edilmiş olan (söz)ü başka bir sözle değiştirdiler: Bunun üzerine Biz de yoldan çıkmalarından ötürü o zalimlerin üzerine gökten bir belâ indirdik (el-Bakara 2/58-59)." Aynı konu ve benzer ifadeler el-A'râf 7/161-162'de de vardır. el-Ankebût 34'te ise, bu sefer Lut kavmi bağlamında, yine "gökten gelen bir azap" söz konusudur. Azabın gökten gelişi bazen bir melek eliyle olabileceği gibi, kimi zaman da bir sayha ya da bir yıldırım çarpması gibi melekler olmaksızın gerçekleşir. bk. Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, I/56. Ferrâ da ayetteki ricz'in azap anlamında olduğu görüşündedir. bk. Cevherî, *Sihâh*, I/235, II/875.

²⁷⁶ "Mesajlarımıza karşı mücadele ederek onların amacını geçersiz kılmaya çalışanlara gelince, [yaptıkları] çirkinliklerin bir sonucu olarak onlar için acıklı bir azap vardır. (Sebe' 34/5).", "[Allah'ın işaretlerine ve mesajlarına dikkatlice kulak vermek: işte] rehberliği[ın anlamı] budur; diğer taraftan, Rablerinin mesajlarını inkârâ şartlanmış olanlar, [yaptıkları] çirkinliklerin bir karşılığı olarak acı bir azap beklemektedir (Câsiye 45/11)."

²⁷⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IX/195.

²⁷⁸ el-Enfâl 8/11.

²⁷⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, II/335.

bürünmüş olan! Kalk ve uyar! Rabbinin büyüklüğünü ve yüceliğini an! Özbenliğini temiz tut! Ve bütün pisliklerden (er-rücz) kaçın!” buyrulmaktadır. Ayetteki ifadenin hangi anlamlara geldiği konusunda değişik görüşler ileri sürülmüştür: Mücâhid'e göre burada maksat putlardır.²⁸⁰ Katâde'den rivayet edildiğine göre de, Mekke'de İlsâf ve Nâile adında iki put bulunmaktaydı. Müşrikler bu putların yüzlerine ellerini sürerek istimdatta bulunurlardı. Allah Teâlâ Peygamberine bunları kınaması için bu ayeti indirmiştir. Hatta denildiğine göre Hz. Peygamber'den de bu putlara yönelmesini istemişler, buna karşılık kendilerinin de ona tâbi olacaklarını söylemişlerdi. Allah da bu ayeti indirdi. Dolayısıyla rücz'den maksat, putlara ibadettir. Mâtürîdî'ye göre kelime diğer ayetlerde olduğu gibi azap anlamına da gelir ki o zaman ayetin manası, “*azaba sebep olacak şeylerden uzaklaş*” anlamındadır. Yani sebep zikredilmekle birlikte aslında müsebbeb kast edilmiştir. Hasılı ona göre ister ilk şekilde, isterse ikinci şekilde anlaşılın, her hâlükârda ricz, azabın adıdır.²⁸¹ İbn Fâris de ricz'in günah anlamına geldiğini söylerken bu ayet ile istiḥatta bulunur ve Müddessir ayetindeki ifadeyi “ricz” şeklinde okuyarak aslında bu kelimenin de “rics” şeklinde iken sonradan “zâ” harfinin “sin” harfine ibdal edilmesiyle “ricz”e dönüştüğünü söyler.²⁸² Dolayısıyla rics ile ricz kelimesi, azaba sebep olan bir davranış türü anlamındaki şirk olarak değerlendirildiğinde, aynı anlamlara gelmektedir. Zaten yukarıda işaret edildiği gibi rics kelimesi, putlarla kurulan ilişki biçimlerinde öne çıkan önemli bir anlamdır. Zebîdî, rics kökünde içkin olan iç karışıklık ve kaos anlamının, aslında bu ayette de var olduğunu iddia ederken; Allah'tan gayrisine ibadet eden, aslında kendi içinde şüpheye düşmüş, inancında kaosa sürüklenmiş olandır. Dolayısıyla ayetteki ricz kök anlamından uzak değildir, der.²⁸³

Tüm bu etimolojik tahlillerden sonra, ricsten arındırıldıkları söylenen Ehl-i Beyt'in, hangi anlamda bir temizlenme ve arındırılmaya muhatap olduklarını tartışabiliriz. Ancak şunu hemen belirtelim ki, mevzubahis olan ayetteki Ehl-i Beyt ifadesinin, Hz. Peygamber'in o dönemdeki hane halkını kast ettiğini düşünüyor ve tezimizi bu düşünceye dayandırıyor isek de, makalenin birinci hedefi Ehl-i Beyt kavramıyla kimlerin kast edildiğini ortaya koymak olmadığından, bu bölümde mesele, yalnızca seçkin bir soy ve bu soyun ayrıcalıklı muameleye tâbi tutulmasının imkânı çerçevesinde tartışılacaktır.

Kur'an'ın muhtelif yerlerindeki ayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Tathîr, hem bedenî hem de ruhî bir temizlik ve temizlenmeyi ifade etmektedir. Mümin her iki anlamda da temiz olmalıdır. Allah Teâlâ muhtelif ayetlerde bazı kulların temizlenmesinden bahseder. Örneğin Meryem'i bir iffet timsali olarak hem seçmiş (istifâ), hem de temiz kılmıştır (Tathîr).²⁸⁴ Bedir'de sıkıntıya düşen müminlere sekinet ve bir de yağmur göndererek onları maddeten ve manen temizliyordu.²⁸⁵

²⁸⁰ Cevherî, *Sıhâh*, III/875.

²⁸¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehlî's-Sünne*, V/311. (Zeccâc da bu görüştedir. bk. Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, II/160.)

²⁸² İbn Fâris, *Mu'cemu'l-Mekâyis fi'l-Luğa*, s. 442-443.

²⁸³ Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, IV/36.

²⁸⁴ Âl-i İmrân 3/42.

²⁸⁵ el-Enfâl 8/11.

Cünüp olan müminin gusletmesi, elbisenin temiz tutulması ve Allah'ın evinin temizlenmesi gerektiğini söylerken²⁸⁶ hep bu ifadeyi kullanıyordu. Maddî temizliğin yanı sıra, Allah'a en hoş gelecek davranışlar, dikkat edilirse tertemiz (ethar) sıfatını hak eden davranışlardır. Bu yüzden temiz kalmayı isteyen ve buna gayret edenleri Allah sever ve onları temiz kılar.²⁸⁷ Müminleri temiz kılmaktan (Tathîr) bahseden ayetler gibi, kâfirlerin temiz kılınmamasını anlatan ayetler de mevcuttur. Allah Teâlâ, iki yüzlü davranan Yahudilerin kalplerini arındırmayacağını söylerken bu ifadeyi kullanır.²⁸⁸ Ancak her şeyden önce nazarda tutulması gereken husus, ayetlerde anlatılan temizlenme ya da temiz kılınmanın, bağlamları itibarıyla herhangi bir masumiyet inancını ya da evveleminde bir seçkinliği ifade etmediğidir.

Konumuzla ilgili olan Ahzâb 33. ayet de (**إِنَّمَا يَرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ (أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا**), kanaatimizce Ehl-i Beyt'in pislikten uzaklaştırıldığını anlatmamaktadır. Aksine ayette "sizden pisliği gidermek ve sizi tertemiz kılmak ister" denilmektedir ki, bu ifade bile başlı başına masumiyet inancına terstir. Yukarıda işaret edildiği gibi, Tathîr kelimesi kullanıldığı bağlamlarda ya maddî bir temizlenmeyi, ya da şirk, nifak, iffetsizlik gibi Müslüman haysiyeti ile uyuşmayan manevî lekelerden arınmayı/arındırılmayı anlatmaktadır. Ancak bu ifadelerin hiç birisi, bir masumiyet teorisine açık ya da zımnen işaret edilen bir bağlamda zikredilmiş değildir. Kaldı ki burada bahsedilen temizlenme, ayette zikredilen koşullara riayet etmekle gerçekleşecektir.²⁸⁹ Bu da bize, kendilerinden bahsedilen kimselerin kişisel sorumlulukları olduğunu, onların da diğer insanlar gibi günah işleyebileceklerini göstermektedir.

Öte yandan temiz kılınmak, muayyen bir soya hasredilmiş de değildir. "Siz ey imana ermiş olanlar! Namaz kılacağınız zaman yüzünüzü, ellerinizi ve dirsekler kadar ellerinizi yıkayın ve başlarınızı meshedin ve bileklere kadar ayaklarınızı [yıkayın]. Eğer boy abdestini gerektiren bir halde iseniz tepeden tırnağa temizlenin (gusledin). Ama eğer hasta iseniz yahut seyahatteyseniz yahut abdest bozduysanız yahut kadınlarınızla birlikte olmuşsanız ve su bulamıyorsanız, o zaman, temiz toprağa ellerinizi sürün ve onunla yüzünüzü ve kollarınızı hafifçe meshedin. Allah sizi zora koşmak istemez; ama sizi tertemiz kılmak ve nimetlerinin tamamını size bahşetmek ister ki şükredenlerden olasınız"²⁹⁰ ayeti, salih olan her müminin pislikten arındırılacağını anlatır. Çünkü nübüvvet ve risalet verilmesi anlamında bir seçme, yalnızca peygamberleri kapsarken, tevhid ve dinde faziletli olma adına Allah'ın seçip temizledikleri, her mümine açık bir imkândır.²⁹¹ O halde temiz kılınmaya dayalı bir ismet inancı inşa edilecekse, bu sadece Ehl-i Beyt'e özgü bir ayrıcalık olarak düşünülmemelidir.

²⁸⁶ el-Mâide 5/6; 22/26; 74/4.

²⁸⁷ el-Bakara 2/232; el-A'râf 7/82; Hûd 11/78; en-Neml 27/56; el-Ahzâb 33/53; el-Mücâdele 58/12.

²⁸⁸ el-Mâide 5/41.

²⁸⁹ M. Zeki Duman, "Tefsirin Temel İlkeleri Çerçevesinde Kur'an-ı Kerim'de 'Ehl-i Beyt'", *Marife: Bilimsel Birkim*, Konya, 2004, yıl: 4, sayı: 3, s. 24.

²⁹⁰ el-Mâide 5/6.

²⁹¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehlî's-Sünne*, II/144.

Hadisenin tersinden bakıldığında, bu tür ifadelerin bir masumiyet inancı kurmadığı gibi ebedî anlamda bir defterden silme manası taşımadığı da görülecektir. Örneğin Mâide 42'de bahsedilen, Allah'ın kalplerini temizlemedikleri kimseler (münafık Yahudiler), ki onlar da seçkin oldukları iddiasındaydılar ve Benî İsrail'in seçildiğine dair ayetler de yok değildir, bir daha aslâ hidayete ermeyecek olan kimseler değildiler. Pekâlâ onlar da bir gün hatalarından dönebilir, gerçek mümin olabilirler. Berikiler için bir masumiyet inancı söz konusu olmadığı ve inançlarından vazgeçebilecekleri şeklinde bir ihtimal her zaman için söz konusu olduğu gibi; temiz kılınmayanlar da ebediyen kâfir olmazlar ve onların da bir gün Müslüman olabilme ihtimalleri her zaman için vardır.

Temizlenmenin bir soya mensubiyetten kaynaklanmadığı; aksine mezkûr ayetteki davranışlarda bulunan herkesin elde edebileceği bir potansiyel olduğu İbrahim peygamberin zikredildiği bir siyakta da söz konusu edilir: *"Kendini bilmeden başka kim İbrahim'in dininden yüz çevirir? And olsun ki, dünyada onu seçtik, şüphesiz o, ahirette de iyilerdendir"* denirken, aslında bu milletten yüz çevirmeyecek her müminin temiz kılınacağı anlatılmak istenir. İbrahim soyu için zikredilen bu durum, Nuh soyu için de dile getirilir: *"Allah'ın halis kullan hariç, [insanların çoğu sapkınlığa mütemayildir.] Nûh [işte bu sebeple] Bize yalvarmıştı ve Bizim cevabımız ne güzeldi: çünkü onu ve ailesini o korkunç felâketten kurtardık, soyunu [yeryüzünde] kalıcı yaptık; ve böylece onun sonraki kuşaklar arasında yaşayıp anılmasını sağladık: "Bütün âlemlerde Nûh'a selâm olsun!" İşte Biz güzel işler yapanları böyle ödüllendirdiniz; çünkü o, Bizim gerçekten inanmış kullanımızdandı; [böylece onu ve kendisini izleyenleri kurtardık] ve sonra ötekileri suda boğduk."*²⁹²

Binaenaleyh Ahzâb suresinde yer alan ayete göre Ehl-i Beyt'in rics'ten arındırılarak temiz kılınması, onların masumiyetini değil; şirke düşmediklerini, bayağı ve adi sıfatlarla muttasıf olmadıklarını ve ehl-i ma'siyetin günahlarından korunmuş olduklarını anlatır.²⁹³ Kanaatimizce bu ayeti yalnızca Ehl-i Beyt merkezli bir anlayış doğrultusunda yorumlamak da doğru değildir. Burada Ehl-i Beyt'in arındırılması fikrinin ön plâna çıkarılmasından ziyade, Hz. Peygamber'in ismetine ve tebliğ faaliyetine nakısa getirecek herhangi bir lekeden Peygamber'in korunmuş olması düşüncesini öne çıkarmak daha mantıklı gözükmektedir. Bundan olsa gerek, bazı dilciler buradaki rics'i, şek ve şüphe olarak da anlamıştır. Hatta Zebîdî, kelimenin bir diğer anlamı olan 'aşırı yüksek ses', manasının da kabih fiillerle ilişkisi olduğunu belirtir. Bu anlamdan hareketle; zikri kabih olduğundan, yahut kubhu ile şöhret bulduğundan olsa gerek, çirkin fiillere rics denilmiştir.²⁹⁴ Buna göre Peygamber'in harimi ismetinde bulunanlar, toplumda infial uyandıracak, peygamberi rezil rüsva edecek ve dine ta'n etmek isteyenlere fırsat verecek davranışlardan uzak tutulmuşlardır. Yani konuyu bir masumiyet inancı bağlamında düşünecek olsak bile bu, Peygamber'in peygamber olmayan yakınlarını değil, bizzat Peygamber'in kendisini ilgilendirir, diye düşünmekteyiz; çünkü nübüvvet inancı sadece 6.

²⁹² el-Bakara 2/130.²⁹³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X/294.²⁹⁴ Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, II/160.

7. y.y.da yaşamış müminleri ilgilendiren bir durum değildir. Nübüvvet inancı o dönem insanlarını ilgilendirdiği gibi, kıyamete kadar gelecek bütün bir İslâm ümmetini de yakından ilgilendirir. Bu inanç peygamberlerin peygamber olmayan varislerine değil, Peygamber'in bize bıraktığı sağlam kulpa yani Kur'an-ı Kerim'e tutunarak elde edilir. Dolayısıyla Peygamber'e bir leke getirmeyecek davranışlardan hane halkının korunması, aynı zamanda sağlam bir nübüvvet inancının oluşması için de gereklidir. Nitekim önceki peygamberlerden birçoğunun, aile fertleriyle ilgili Kur'an'da anlatılan öyküleri, varisleri hayatta olmasalar da, nübüvvet inancı açısından son derece canlı hükümler taşırlar bizlere.

Burada şu konunun da altını çizmeliyiz: Her ne kadar Peygamber soyundan gelen bir insan, Peygamber gibi masum olamaz ve buna bağlı bir toplumsal ayrıcalık elde edemez ise de, bu hakikat İslâm dünyasının bu soya karşı lâkayt olması anlamına da gelmez. Elbette ki Müslümanlar kendi peygamberlerinin soyundan gelen insanlara karşı azamî saygıyı gösterirler. Ancak bu saygı, onların dinde bir rütbe sahibi olduklarını göstermez. Hele bu soyun saygınlığını taşımayan bir kimse, aslâ mensubu olduğu soy üzerinden maddî-manevî imtiyaz elde edemez. Belki de bu hususu en güzel şekilde anlatan, kendisi de bir seyyid olan Âlûsî'dir. Ona göre bu soya mensup olmanın getireceği şeref şarta bağlıdır. Bu, susuz birisine su içmesi şartıyla susuzluğunun giderileceğini söylemek gibidir. Peygamber soyundan gelen bir kimse eğer gerçek anlamda bir mümin olursa, elbette ki bu mensubiyet onun için bir şereftir. Ancak üstün meziyetleri haiz olmayan bir kimsenin bu şerefi hak ettiğini söyleyemeyiz.²⁹⁵ Aynı şekilde Mâtürîdî de Ehl-i Beyt'in temiz kılınmasının, bu temizliği kendilerinin de irade etmesi durumunda söz konusu olabileceğini söyler ve örneğin Râfîzîlerin bunu mutlak ifadeler kullanarak anlamalarının şeran doğru olmadığını dile getirir.²⁹⁶

Topluma yol gösterici konumda bulunan insanların kendileri gibi, yakınlarının da seçkin kişiler olması uygundur; çünkü peygamberlerin çocukları ya da eşleri, sürekli göz önünde bulunan insanlardır. Nitekim peygamber hanımlarının diğerleri gibi olmadığı, toplumsal statü ve uygulamalarla uhrevî mükâfat ve ceza konusundaki farklı uygulamaya tâbi oldukları, Kur'an ayetleriyle sabittir.²⁹⁷ Bu sebeple Peygamber'in hane halkının bu ayette hususen zikredilmiş olmaları, yine dini bir tavrın gereği olarak düşünülmelidir. Ulemanın (ve hatta ümeranın) toplum içindeki konumu da böyledir.²⁹⁸ Dolayısıyla bu konuma bağlı bir seçkinliğin, pek tabîi olarak ağır sorumluluğun, dinen bir sakıncası bulunmasa gerektir. Hz. Peygamber'in hane halkının seçimi de böyle bir korumanın had safhada olduğunu gösterir; çünkü peygamberlerden bazısı için böyle bir ilâhî tasarrufta bulunulmuşken Hz. Peygamber'e bu nimetin verilmesi, ona özel bir durumun var oldu-

²⁹⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-Medîni*, XI/12/19. (Hatta Âlûsî kendi sûfî eğilimini yansıtarak nefis terbiyesi vs. gibi hususları da aradığı şartlar içerisinde zikreder).

²⁹⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehlî's-Sünne*, IV/117.

²⁹⁷ el-Ahzâb 33/30-32.

²⁹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I/188.

ğunu göstermektedir. Muhtemelen bunun sebebi, onun son peygamber oluşudur.

Şu kanaatimizi de belirtmeden geçemiyoruz: Bir peygamberin yakın çevresinin örnek insanlarla dolu olması arzu edilir; çünkü bir peygamberin ocağında alınan terbiye diğerlerinden farklı olmalıdır. Sahâbeyi üstün kılan özellik, Peygamber ile yaptıkları sohbetlerdir. Hal böyle olunca, İbrahim'in sohbetinde yetişen İshak'ın, Yakub'un sohbetinde yetişen Yusuf'un farklı bir ahlâkî yapıya sahip olması tabiidir. Böyle bir ailede yetişmek kuşkusuz bir bahtiyarlıktır. Kendilerine peygamberlik verilmeden önce bu insanlar, ailelerinde aldıkları terbiye sebebiyle toplumda itibar görmüş, dürüstlükleri ve örnek ahlâkları ile göz doldurmuşlardır. Ancak unutulmamalıdır ki, aynı aileden; baba sohbetinde bulunamamış İsmail ile aynı sohbetlere, hem de çok daha fazla muhatap olmuş Yusuf'un kardeşleri de çıkmıştır. Her ne kadar bir nebinin evinde yetişmek avantaj ise de, salt bir seçim sebebi olmamıştır. Dolayısıyla aksi bir durum tezahür etmiş olsaydı bile, peygamberin nübüvvet görevine hanel gelmiş olmazdı. Peygamberin risaletine leke getirecek bir problem zuhur etseydi, meselenin halli için mutlaka ilâhî bir müdahale söz konusu olurdu; çünkü her peygamber, ismet ve tebliğ sıfatını haizdir ki, bu iki sıfat ilâhî iradenin koruması altındadır. Buna inanmıyor olmak, "peygambere iman" esasını hakıyla kabul etmemek anlamına gelir. Bir peygamberin çoluk çocuğa karışması, eşleri olması ve bunlar içerisinde, kendisine inanmayacak ya da ona eza edecek yakınlarının çıkması son derece tabiidir. Aksi takdirde peygamberlik ve meleklik birbirine karıştırılır ve sapkın bir peygamberlik inancı gelişirdi. Nitekim Yahudiler Hz. Peygamber'in bu kadar çok hanımı bulunmasını, çoluk çocuk sahibi olmasını yadırgamış ve nübüvvet sahibi birisinin bu türlü ayak bağı olacak denî işlerle meşgul olmaması gerektiğini iddia etmişlerdi. Oysa Kur'an bu din dışı anlayışa dikkat çekmiş ve *"And olsun ki, senden önce nice peygamberler gönderdik; onlara eşler ve çocuklar verdik. Allah'ın izni olmadan hiçbir peygamber bir ayet getiremez. Her şeyin vakti ve süresi yazılıdır."*²⁹⁹ ayetiyle, bu münahrif inancı reddetmiştir.³⁰⁰

²⁹⁹ er-Ra'd 13/38.

³⁰⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, I/434-435; II/639.

Sonuç

Hiçbir şeyi hikmetsiz yaratmayan, tasarruflarında hikmetsiz davranmayan Yüce Allah'ın, risalet göreviyle gönderdiği elçilerinde, diğer kullarından farklı me-ziyetlerin olmaması makul görünmemektedir. Şüphe yoktur ki peygamberlerin seçiminde olduğu kadar, gönderilecekleri kavimlerin, coğrafyaların, tarihsel şartların ve tebliğ araçlarının seçiminde de ilâhî bir tercih söz konusudur. Peygamberliğin kesbî değil de vehbî olması, zaten bunu gösterir. Her ne kadar Kur'an-ı Kerim'de kendilerinden bahsedilen peygamberlerden hareketle, risaletin tevdi edilmesinde belirli bir damarın gözetildiği görülse de, elimizde peygamberler tarihine dair detaylı ve net bilgilerin olmaması, mutlaka bir damarın tercih edildiği iddiasını zayıflatmaktadır. Hz. İbrahim söz konusu olduğunda, Vehbî sıfatların yanı sıra kesbi olanların da bulunduğu, hatta bu sıfatların diğerlerine oranla çok daha fazla olduğu görülecektir.³⁰¹ Öte yandan elimizde bulunan bazı rivayetler, Kur'an'da adı geçen peygamberler dışında başka peygamberlerin de gönderildiğini anlatmaktadır. Kur'an'da seçilmişler zümresinden sayabileceğimiz bu peygamberler kadar, başka seçkin insanlardan ya da halkalardan da bahsedilmektedir.

Tüm bunlarda göze çarpan husus, peygamberler dışındaki seçilmişler zümresinden olan kimselerin ya da toplulukların, bu seçimi hak edecek davranışlarda bulduklarıdır. Aynı durum peygamberlerin seçiminde bile görülmektedir. Ne var ki, bu soylar ya da gruplar içerisinde, zamanla yozlaşmaların yaşandığı ve kendilerine verilen üstünlüklerin bu soylar tarafından lâıkiyla taşınmadığı da Kur'an'la sabittir. Bu anlamda merkeze alarak incelediğimiz Hz. İbrahim soyu içinde benzer yozlaşmaların yaşandığı, bu yozlaşmalara dayalı olarak üstünlük iddialarının boşa çıktığı, Allah Teâlâ'nın üstünlüğü, bunu taşıyabilecek diğer soylara verdiği görülmektedir. Her ne kadar ilâhî bir seçimin söz konusu olduğu ayetlerden anlaşılabilir de, bu seçimin tek taraflı bir seçim olmadığı, bunu celbetmek için kulun gayret göstermesi gerektiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla seçilmiş olan bir insanın ya da insan topluluğunun bu seçkinliğini devam ettirmesi, seçilmesine sebep olan hususlardaki hassasiyetini muhafaza etmesine bağlıdır. Böyle olmadığında seçilmişlik bayrağı, bunu daha iyi taşıyacak insanlara ya da insan gruplarına verilir.

SÜİFD / 19

151

Şunu da ekleyelim ki, seçilmiş olmak, yalnızca peygamberlere verilen bir ayrıcalık olan masumiyet inancına sahip olmak anlamına gelmediği gibi, her şeye rağmen seçilmiş olmak gibi bir iddia da Kur'an açısından boş bir söylemdir. Peygamberler dışındaki herkes, peygamberlerin en yakınları dahi olsalar, seçkin kulların davranışlarına sahip oldukları müddetçe seçkindirler ve bu seçkinlik ne toplumda ayrıcalıklı bir konumu hak ettiklerini, ne de ismet sıfatına sahip olduklarını gösterir. Temsil ve mükellefiyet açısından diğer insanlarla eşit oldukları gibi, kendi aralarında da herhangi bir ayrıcalığı haiz değildirler. Üstünlükleri yalnızca salih

³⁰¹ Ahmed el-Berâ el-Emîrî, *İbrahim Aleyhisselâm ve Da'vetuhu fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Menâre, Cidde, 1986, s. 143-175.

amellerine bağılı olarak Allah katında nail oldukları makam ve yine buna bağılı olarak toplum nezdindeki saygınlıkları açısından söz konusudur. Kur'an'ın bir inanç atası olarak bizlere tanıttığı İbrahim peygamber, insanları Allah katında değerli kılan hususiyetlerin neler olduğunu anlatması açısından kıyamete kadar insanlığın önünü aydınlatacak bir rehber şahsiyettir. Son ümmete düşen görev, bu rehber şahsiyetin en mükemmel pratiği olan Hz. Muhammed'de temessül eden İslâm'ı, komplekse kapılmadan, açık yüreklilikle asrın idrakine sunmasıdır.

SEÇKİN BİR SOY İDDİASININ KUR'AN AÇISINDAN DEĞERİ
QURANIC VALUE OF CLAIM OF BEING SUPERIOR OFFSPRING

Yrd.Doç.Dr. Ahmet Fethi POLAT

The God that did not leave the human uncontrolled (without purpose), He chose of His apostles for the purpose whom He pleases in every age and place and He sent the inspiraton with some orders. The God informed the human being that verily Man is in loss except such as have faith and do righteous deeds. Ibrahim the father of the Prophets, his Lord chose him as a prophet and made him an Imam for the nations. But He pleaded that He will not give any benevolence, favour and the preference to evil-doers of his offspring.

Key phrases: Abraham, the preference, selected People of God, race, racism

الملخص

إن الخالق المتعال الذي لم يترك الإنسان سدى اجتبى من الناس رسلا في كل عصر ومصر، وأنزل معهم أوامره ونواهيته. والذين آمنوا واتبعوا أوامره وانتهوا عن نواهيته يوصفون في القرآن بالفئة المصطفين الأخيار، ولذلك أن الأقبام والشعوب الذين فضلهم الله تعالى وكرمهم هم في الحقيقة استحقوا هذا الفضل والكرامة، وعند عدم حفاظهم على هذا الفضل المادي والمعنوي يفقدون كرامتهم وفضلهم على الآخرين. فإن الله تعالى أشار في القرآن إلى أن إبراهيم أبا الأنبياء اجتباه ربه وجعله إماما وانحدر من ذريته أبناء حضارتين عظيمتين، ولكن هذا الاصطفاء والكرامة إنما من جهة العمل لا من جهة النسب، لذلك لا ينظر القرآن إلى دعاوي الفضل المرتبط بصلة النسب والقرابة بعين الاعتبار. فالأخيار الذين انحدروا من نسل إبراهيم هم الذين حافظوا على القيم التي جاء بها إبراهيم.